

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
ДОНИШКАДАИ ОМУЗГОРИИ ТОҶИКИСТОН ДАР ШАҲРИ ПАНҶАКЕНТ

Бо ҳуқуқи дастнавис

ВБД: 891.550 (83.3-Т.)

ИСМОИЛОВА ДИЛОРОМ ҲАҚБЕРДИЕВНА

**ҲАБИБ АҲРОРӢ ВА ТАШАККУЛИ МАКТАБИ ТАРҶУМА
ДАР АДАБИЁТИ МУОСИРИ ТОҶИК**

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои филологӣ аз рӯйи
ихтисоси 10.01.04 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
филологӣ, профессор Солеҳов Ш.А.

ДУШАНБЕ – 2023

МУНДАРИЧА

МУҚАДДИМА.....	3-7
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ	8-12
БОБИ I. ҚАРАЁНИ ЗИНДАГӢ ВА ЭҶОДИЁТИ ҲАБИБ АҲРОРӢ.....	13-30
1.1. Вежагиҳои шарҳи ҳол ва осори Ҳабиб Аҳрорӣ.....	13-22
1.2. Фаъолияти адабӣ, тарҷумонӣ ва луғатшиносии Ҳабиб Аҳрорӣ.....	23-30
БОБИ II. НАҚШИ ҲАБИБ АҲРОРӢ ДАР ИНКИШОФИ НАЗАРИЯИ ТАРҶУМА ВА НАСРИ БАДЕӢ.....	31-73
2.1. Саҳми Ҳабиб Аҳрорӣ дар ташаккули назарияи тарҷумаи бадеӣ.....	31-50
2.2. Хусусиятҳои мундариҷавӣ, бадеӣ ва жанрии насри нависанда.....	51-73
БОБИ III. НАҚШ ВА ҚОЙГОҶИ ҲАБИБ АҲРОРӢ ДАР ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ МАКТАБИ ТАРҶУМАИ ТОҶИҚӢ.....	74-150
3.1. Таҷрибаи мутарҷим дар интиҳоб ва тарҷумаи осори бадеӣ.....	74-131
3.2. Хусусиятҳои фардӣ ва бадеии сабки тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ.....	132-150
ХУЛОСА.....	151-154
ТАВСИЯҶО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҲҚИҚ.....	155-156
РӢӢҲАТИ АДАБИЁТ.....	157-170
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ.....	171

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқ. Тарҷума ба забони тоҷикӣ собиқаи куҳан дошта, ҳанӯз пеш аз ислом, то он ҷо ки шавоҳид ва қароин нишон медиҳанд, китобҳои бисёре аз забони санскрит ва забонҳои дигар дар давраи Сосониён тарҷума шудаанд, ки матни паҳлавии онҳо, мутаассифона, то мо нарасидаанд. Аммо тарҷумае, ки аз рӯйи он дар қарнҳои баъд ба забони арабӣ сурат гирифта, аз ҷумла «Калила ва Димна» имрӯз низ мавҷуд аст. Дар давраи исломӣ, аз як сӯ тарҷумаи умдаи осори муътабари илмӣ ва фалсафии Юнон (ғолибан, аз тариқи забони суриёний) ба арабӣ дар дастрасии форсигӯён қарор гирифта ва аз сӯйи дигар, бисёре аз мутуни арабӣ ва бавижа, тафсири Қуръон ба форсии тоҷикӣ баргардон шудааст ва ин расми тарҷума то қарнҳои баъд ҳамчунон идома ёфтааст. Ба ин далел, дар суннати фарҳангии мо тарҷума амалан саҳми муҳимме дошта, ҳарчанд ки аз лиҳози назарӣ, то он ҷо ки медонем, зоҳиран таҳқиқи ҷиддие дар бораи шеваҳо ва равишҳои тарҷума сурат нагирифта ва ё ба дасти мо нарасидааст.

Тарҷума аз забони русӣ ба тоҷикӣ собиқаи беш аз як қарн дорад ва бахусус, аз ибтидои садаи бист мавриди тавачҷуҳ қарор гирифт ва бо тавсияи имконоти ҷоп ва нашр миқдори тарҷума, хосса тарҷумаи осори бадеии рус, халқҳои шуравии пешин ва ҷаҳон афзоиш ёфт, ба тавре ки тарҷума дар фарҳанги як қарни охири Тоҷикистон, чи аз назари миқдор ва чи аз назари сифат, тадричан болотарин дараҷаи аҳаммиятро ба даст овардааст.

Дар ҳақиқат, «адабиёти арзишманди миллӣ бе осори хуби тарҷумавӣ тасаввурнопазир буда, тарҷумаи сифатан баланд ба инкишофи адабиёти миллӣ ва ташаккули шахсиятҳои миллӣ мусоидат менамояд» [54, 63]. Аз ин ҷиҳат, тарҷумаи бадеӣ мисли дигар намудҳои осори адабӣ фарҳангӣ талаботи маънавӣ ва зебошинохтии миллатро низ қонеъ месозад. Дар ҳазинаи адабиёти тоҷик нақдинаи зиёде аз тарҷумаҳои арзишманд вучуд дорад, ки ҳанӯз арзиши адабӣ ва ҳунарии онҳо муайян нагардидаанд. Санадҳо гувоҳи онанд, ки

фаъолияти тарҷумонҳои касбӣ низ то ҷое, ки лозим аст, таҳқиқ ва арзёбӣ нашудааст.

Дар таърихи тарҷумаи тоҷик дар қатори устод Садриддин Айнӣ, Саидризо Ализода, Раҳим Ҳошим, Ҳасан Ирфон ва Ҳаким Карим Ҳабиб Аҳрорӣ низ нақш ва ҷойгоҳи хос дошта, дар ташаккул ва таҳаввули тарҷумаи бадеӣ ва назарияи он нақши носутуданӣ гузоштааст. Таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ равишу усулҳои хоси таърихи тарҷумаи тоҷикӣ ва назарияи онро шакл додааст.

Дар идомаи ин падидаи камсобиқа дар таърихи адабиёти мо усули назарии тарҷума ва баррасии низоми санчиши он мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифта бошад ҳам, ин баҳсҳо, ба қавли Ҳабиб Аҳрорӣ «аз дарачаи тақриз болотар нарафтааст. Асарҳои тарҷумавӣ солҳо, даҳсолаҳо диққати касеро ба худ ҷалб накарда мемонанд, тарҷумонҳо дар бораи кори пурмехнату пурмашаққати худ аз ҷониби танқиди адабӣ ҳеҷ як сухани неке нашунда пир мешаванд» [33, с. 134].

Ҳабиб Аҳрорӣ низ аз ҳамин қабил мутарҷимоне буд, ки то имрӯз фаъолияти тарҷумонӣ, андешаҳояш доир ба таърих ва назарияи тарҷума, маҳорати нависандагӣ ва сахмаш дар луғатшиносӣ таҳқиқ ва баррасӣ нашудаанд. Ҳол он ки кори дар ин замина анҷом додаи ӯ ҳам аз ҷиҳати миқдор, ҳам аз ҷиҳати сифат камназир мебошад. Ба ин далел, зарурати таҳқиқи диссертатсионии фаъолияти тарҷумонӣ, нависандагӣ, ҷустуҷӯҳояш дар назарияи тарҷума ва луғатшиносӣ дар матни воқеиятҳои таърихиву адабӣ барои ошкор намудани вежагиҳои ташаккул ва роҳҳои таҳаввули мактаби тарҷумаи бадеии тоҷик, назарияи он, моҳияти ҷустуҷӯҳо ва хусусиятҳои хунари тарҷумонии ӯ дар ин замина, муҳим ва арзишманд ба назар мерасад.

Дарачаи таҳқиқи мавзӯ. Фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ ҷузъи мактаби тарҷумаи бадеии солҳои 30-80-уми асри XX тоҷик буда, муҳимтарин тамоюлҳои ҷараёни ташаккул ва таҳаввули онро фаро мегирад. То ба имрӯз доир ба фаъолияти тарҷумонии ӯ кори таҳқиқии ҷудоғона анҷом наёфта бошад ҳам, дар баъзе мақолаҳо ишораҳои дар ин боб ба назар мерасанд. Аввалин

ишораҳо ба заҳмати тарҷумонии ӯ дар гузоришҳои расмӣ, аз ҷумла Анҷумани нависандагони Тоҷикистон, мақолаҳои ҷудогона оид ба чараҳои тарҷумаи бадеӣ, мубоҳисаҳои матбуотӣ ва тақризҳои, ки дар бораи ин ё он китоби тарҷумагардида навишта шудаанд, ба мушоҳида мерасанд. Дар аксари ин навиштаҳо ба тариқи умумӣ дар боби тарҷума ва хидматҳои Ҷабиб Аҳрорӣ сухан рафтааст, ки чехраи асосии мутарҷимии ӯро ба таври мушаххас ба хонанда муаррифӣ намеkunанд.

Нахустин мақолае, ки дар он оид ба фаъолияти мутарҷимии Ҷабиб Аҳрорӣ ба таври мушаххас сухан меравад, ба қалами Муҳаммадҷон Шакурии Бухорӣ (М. Шукуров) тааллуқ дошта, «Асарҳои Николай Василевич Гогол ба забони тоҷикӣ» унвон дорад. Дар ин мақола, ки соли 1952 ба ҷоп расидааст, муаллиф аввалин бор ба фаъолияти тарҷумонии Ҷабиб Аҳрорӣ дар мисоли тарҷумаи асарҳои Н.В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» ва пораҳои аз «Ҷонҳои мурда» баҳо дода, хидмати мутарҷимро дар ин замина «асосан, қаноатбахш» ҳисобидааст [179, с. 25-30].

Муҳаққиқ дар мақолаи мазкур «забони бой ва равони тарҷумон» ҳамчун василаи асосии ифодаи «хусусиятҳои муҳимми асарҳои Гогол, мундариҷаи ғоявӣ ва шакли бадеии онҳо» ба забони тоҷикӣ арзёбӣ карда, таъкид намудааст, ки «Тарҷумаҳои Ҷабиб Аҳрорӣ ҳақиқатан, тарҷумаи эҷодӣ буда, муваффақияти онҳо ба фаҳмиши ҳартарафаи моҳияти идеявӣ-бадеии оригинал ва нағз дониستاني забони тоҷикӣ асос ёфтааст. Вай ҳамеша аз хурдтарин нишонаҳои тарҷумаи «калима ба калима» худдорӣ карда, мушкилтарин лаҳзаҳои асарҳои Гоголро ҳам озодона ва айнан, тарҷума мекунад» [179, с. 29].

Муаллифи мақола баъзе камбудии забонии тарҷумаҳои Ҷабиб Аҳрориро низ баён намуда, аз ҷумла истифодаи нодурусти калимаҳои душворфаҳм, кӯҳна, вайрон, мисли «тараққотуруқи бамаънӣ», «мабхут мондан», «қасамнома хӯрдан», «ошхонаи хеле қадпаст», «сук» ва ғайраро аз ин ҷумла медонад.

Дуюмин мақолае, ки дар он мухтасаран дар боби ҳаёт ва эҷодиёти Ҷабиб Аҳрорӣ сухан рафтааст, ба қалами М. Бехбудӣ тааллуқ дошта, дар

«Энсиклопедияи советии тоҷик» чоп шудааст. Дар ин мақола муаллиф ба таври мухтасар осори аз адабиёти ҷаҳон ва рус тарҷумакардаи адибро номбар кардааст [55, с. 217-218].

Дар мубоҳисае, ки соли 1981 дар ҳафтаномаи «Маданияти Тоҷикистон» сурат гирифтааст, ба таври мушаххас фаъолияти тарҷумонии Ҷабиб Аҳрорӣ мавриди қазовати иштирокдорони мубоҳиса қарор нагирифта бошад ҳам, дар баъзе навиштаҳо, аз ҷумла мақолаҳои Л. Демидчик, Б. Тилавов, Р. Мусулмонӣ (Р. Мусулмонқулов), Ш. Мухтор ва дигарон аз ӯ ҳамчун тарҷумони касбӣ ёд шудааст.

Яке аз мақолаҳои, ки дар охири рӯзҳои зиндагии Ҷабиб Аҳрорӣ чоп шуда, аввалин бор соҳаҳои гуногуни фаъолият тарҷумонӣ, нависандагӣ ва луғатшиносии ӯро мухтасаран мавриди қазоват қарор додааст, таълифоти Раҳим Ҳошим ва Имомназар Келдиев бо унвони «Инсони зариф ва коршинос» [174, с. 113-116] мебошад. Доир ба ин мақола ва баъзе нуктаҳои дигар дар фаслу бобҳои диссертатсия ибрази назар хоҳем кард.

Дар арафаи ҷашни садсолагии Ҷабиб Аҳрорӣ соли 2013 дар матбуоти даврӣ мақолаҳои Х. Расулӣ «Аз табори оташ» [127], М. Зайниддинов «Марди майдони сухан» [86] ва Ӯрун Кӯҳзод «Рӯйи гарм ва сухани нарм» (102) чоп шуд, ки дар онҳо баъзе паҳлуҳои ҳаёт ва фаъолияти адабии мутарҷим инъикос ёфтаанд. Ин мақолаҳо бештар хусусияти ёддошти дошта, муаллифон ба тариқи умумӣ доир ба баъзе паҳлуҳои рӯзгор ва осори Ҷабиб Аҳрорӣ сухан кардаанд, ки дар алоқамандӣ ба мавзӯи баҳсамон онҳоро мурур хоҳем кард.

Аз ин ёдкарди мухтасар метавон хулоса кард, ки аҳвол ва осори ин нависанда ва мутарҷими соҳибхуна то ба имрӯз ҳамчунонки сазовори ӯст, таҳқиқ ва баррасӣ нашудааст. Ҷар чи ки то имрӯз навишта шудааст, бештар хусусияти тавсифӣ ва умумӣ дошта, дар онҳо маҳорати нависандагӣ ва махсусиятҳои ҳунари тарҷумонии ӯ ба таври мушаххас мавриди муҳокима қарор нагирифтаанд. Аз ин ҷиҳат, таҳқиқ ва арзёбии ҳаматарафа ва мушаххаси аҳволу осор ва хусусиятҳои ҳунарии фаъолияти нависандагиву тарҷумонии Ҷабиб Аҳрорӣ зарур ва мувофиқи мақсад аст.

Робитаи таҳқиқ бо барномаҳо ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои таҳқиқӣ бо барнома ва мавзӯҳои пажӯҳишӣ робитаи бевосита ва зич дошта, натиҷаҳо ва хулосаҳои он дар таҳия ва такмили барномаҳои таълимӣ ва таҳқиқӣ метавонад таъсиргузор бошад. Мавзуи диссертатсия ба яке аз самтҳои корҳои илмиву таҳқиқии кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент алоқаманд аст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚ

Мақсади таҳқиқ. Мақсади асосӣ аз таълифи диссертатсия таҳқиқ ва арзёбии мушаххаси аҳволу осор ва нақшу чойгоҳи Ҳабиб Аҳрорӣ дар таърихи адабиёт ва чараёни инкишофи мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ мебошад.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо дарназардошти он ки мавзуи баҳс бори аввал дар адабиётшиносии тоҷик мавриди таҳқиқи ҷомеъ қарор мегирад, ҳаллу фасли вазифаҳои зайл дар мадди назар қарор дорад:

- мушаххас намудани аҳволу осор ва равиши фаъолиятҳои эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ дар алоқамандӣ бо воқеияти ҳаёти иҷтимоӣ, баҳусус, вазъи адабӣ ва омилҳои асосии ташаккули шахсияти инсонӣ ва ҳунарии ӯ;
- таҳқиқ ва арзёбии тамоюлҳои ҳунарии адиб дар эҷоди насри бадеӣ ва интихоби осори тарҷумавӣ;
- шинохти нақши Ҳабиб Аҳрорӣ дар рушди насри бадеӣ;
- муайян намудани моҳияти андешаҳои назарии Ҳабиб Аҳрорӣ дар боби тарҷумаи бадеӣ;
- муайян намудани махсусиятҳои ҳунари тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи осори бадеии адабиёти рус ва ҷаҳон;
- таҳқиқу арзёбии маҳорати тарҷумони ӯ;
- таҳқиқу таъйини масъалаи ҳифзи амонат дар тарҷума ва ҳунари эҷодию тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина;
- баррасии масъалаҳои интихоби осори тарҷумавӣ, ҳамбастагии мутарҷим бо матни мавриди тарҷума ва тавонмандии адабии ӯ дар тарҷума;
- мушаххас намудани хусусиятҳо ва тамоюлҳои ҳунарии эҷодиёти мутарҷим.

Объекти таҳқиқ аҳволу осор ва фаъолияти нависандагиро тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ мебошад.

Предмети таҳқиқ баррасии ҳунари Ҳабиб Аҳрорӣ дар эҷоди бадеӣ ва тарҷумаи осори адибони ҷаҳон ва рус аст.

Асосҳои назарии таҳқиқ. Асосҳои назарии таҳқиқ дар пояи дастовардҳои илмии донишмандони соҳа, аз ҷумла мутахассисони назария ва амалияи тарҷума – В.Н. Комисаров, В.М. Россел, Л.С. Бархударова, М.П. Алексеев, Г.Р. Гачечиладзе, И.А. Кашкин, М. Шакурӣ, А. Сайфуллоев, Ҳ. Шодикулов ва дигарон бунёд ёфтааст.

Асосҳои методологии таҳқиқ. Диссертатсия дар асоси методи муқоисавӣ-таърихӣ ва таҳлили таърихӣ-типологӣ таълиф шудааст.

Сарчашмаҳои таҳқиқ. Сарчашмаҳои асосии таҳқиқи диссертатсиониро осори бадеӣ, таҳқиқӣ ва тарҷумавии Ҳабиб Аҳрорӣ, манобеи илмиву адабӣ, ҳамчунин, маводи дар матбуоти даврӣ доир ба аҳволу осори мутарҷим ва осори тарҷумавии чопшуда ташкил додаанд. Барои таҳқиқи муқоисавию таҳлили осори бадеӣ ва тарҷумавии Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи эҷодиёти муосиронаш аз осори марбут ба ин масъала низ ҳамчун сарчашма истифода гардидааст.

Навгониҳои илмии таҳқиқ иборат аз он аст, ки дар диссертатсия бори нахуст аҳволу осор, фаъолиятҳои адабӣ, аз ҷумла нависандагӣ, луғатшиносӣ ва тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ, нақши ӯ дар пешрафти мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ таҳқиқ ва арзёбӣ гардида, чойгоҳи ӯ дар раванди инкишофи насри бадеӣ ва тарҷумаи бадеӣ мушаххас шудааст.

Нуктаҳои асосии ба ҳимоя пешниҳодшаванда:

1. Фаъолияти адабӣ ва тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчун ҷузъи таркибии чараёни адабии давр бо хусусиятҳои хосси инкишофи худ раванди ташаккул ва таҳаввули афкори адабӣ ва равишҳои мусбати мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикиро муайян ва мушаххас менамояд.

2. Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчун назариядони тарҷумаи бадеӣ, нависанда, луғатшинос ва мутарҷими варзидаи осори бадеии адабиёти ҷаҳон ва рус дар пешрафти соҳаҳои ёдшуда саҳми назаррас гузошта, дар тарҷумаи бадеӣ низ соҳиби сабку салиқаи хос мебошад.

3. Насри бадеии ӯ, аз чумла китоби «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» далели хунари тасвиргариаш аз ҳақиқати бадеӣ ва таносубу ҳамсозии он бо ҳақиқати воқеӣ буда, мавқеи ӯро ҳамчун нависанда таъйид мекунад.

4. Асосҳои назарӣ ва амалии тарҷумаи бадеӣ, мухтассоти чараёни инкишоф ва равишҳои усулии он дар заминаи таҷрибаи тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ қобили мулоҳиза буда, тарзи фарогирӣ ва амалисозии онҳо моҳияти ҷустуҷӯҳои хунариашро муайян менамоянд.

5. Хидматҳои Ҳабиб Аҳрорӣ дар ташаккул ва таҳаввули мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ бузург буда, дар ин равиш ӯ ҳамчун мутарҷим дар ҳифзи амонати осори тарҷумакардааш ҷойгоҳи хос дорад. Ӯ яке аз аминтарин мутарҷимони тоҷик аст ва дар ҳифзи сабки осори нависандагони тарҷумакардааш хидмати бузург кардааст.

6. Ҳабиб Аҳрорӣ дар интиҳоб ва тарҷумаи осори бадеии адабиёти ҷаҳон ва рус мавқеи назарӣ ва амалии хос дошта, пеш аз ҳама, рисолати маърифатдӯстӣ ва ҳудогоҳии миллатдӯстонааш ӯро дар ин замина, комёб намудааст. Тарҷумаҳои ӯ баргузидаи осори адабиёти ҷаҳон буда, холигоҳи маънавиро барои халқи тоҷик дар таърихи адабиёти мо пур сохтааст. Дар ин замина, таҷрибаи тарҷумонии ӯ усулҳо ва равишҳои саҳеҳ ва судманди интиҳоб ва тарҷумаи осори бадеиро мушаххас месозад, ки дар мачмуъ, сабки тарҷумониашро шакл додаанд.

Аҳамияти назарӣ ва амали таҳқиқ дар асоснокии илмӣ ва дарки саҳеҳи хусусиятҳои тафаккури бадеӣ, дар фардияти эҷодӣ ва фаъолияти нависандагиро тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ зоҳир мешаванд. Ба ин далел, осори бадеӣ ва тарҷумонии ӯ ҳаматарафа таҳлил ва арзёбӣ шуда, қонуниятҳои назарӣ ва амалии масъалаҳои мавриди назар муайян ва мушаххас гардидаанд. Аз ин назар, таҳқиқи анҷомгирифта донишҳои назарӣ ва амалиро дар боби тарҷумаи бадеӣ, таърих ва назарияву амалияи он, фардияти хунарии Ҳабиб Аҳрорӣ такмил мебахшад.

Ҳамчунин, мавод ва натиҷаҳои пажӯҳишро метавон ҳангоми таълифи таърихи адабиёти тоҷик, таърихи нақди адабӣ, адабиётшиносӣ ва навиштану

мураттаб сохтани китобҳои дарсӣ, васоити таълимӣ аз таърихи адабиёти тоҷик, таърихи тарҷумаи бадеӣ ва суҳанрониҳо дар ин хусус дар мактаби миёнаву олии истифода кард.

Мутобиқати мавзуи диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Диссертатсия дар мавзуи «Ҳабиб Аҳрорӣ ва ташаккули мактаби тарҷума дар адабиёти муосири тоҷик» ба доираи мавзӯ ва масоили пажӯҳиши шиносномаи ихтисоси илмӣ 10.01.04 – Таърихи адабиёт, равобити адабӣ мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаби дараҷаи илмӣ дар таҳқиқ. Дар ин кори таҳқиқӣ бори нахуст дар заминаи манбаҳои муҳимми марбут ба аҳвол ва осори Ҳабиб Аҳрорӣ зиндагинома ва осори адиб мавриди омӯзиш қарор гирифта, нақш ва ҷойгоҳи ӯ дар раванди никошофи адабиёт ва мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ муайян ва мушаххас шудааст. Таҳқиқи мазкур натиҷаи заҳмати бардавом ва чандинсолаи муаллиф буда, дар шакли диссертатсия ба анҷом расидааст.

Тасвиби амалии натиҷаҳои таҳқиқ. Мундариҷаи асосии диссертатсия дар суҳанрониҳо ва маърузаҳои докталаби дараҷаи илмӣ дар конференсияҳои илмӣ-назариявӣ ва амалии сатҳи ҷумҳуриявӣ ва байналмиллалӣ пешниҳод гардиданд. Натиҷаҳои таҳқиқ зимни маърузаҳо дар конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ донишҷӯён, магистрантон ва омӯзгорон дар Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент дар мавзуи «Инсон. Табиат. Илм» (Панҷакент, 2019) ва конференсияи байналмилалӣ «Аз таърихи пайвандҳои илмӣ ва адабии халқҳои тоҷику ўзбек: гузашта, ҳозира ва оянда» (Душанбе, 2023) баррасӣ гардидаанд.

Диссертатсия дар ҷаласаи васеи кафедраи забон ва адабиёти тоҷики Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент (02.09.2023, суратмаҷлиси № 2) муҳокима ва ба ҳимоя пешниҳод шудааст.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар 6 мақолаи муаллиф, аз ҷумла 3 мақола дар

мачаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон инъикос ёфтаанд.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз муқаддима, тавсифи умумии таҳқиқ, се боб, хулоса, тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқ, рӯйхати адабиёт ва наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия фароҳам омадааст. Ҳаҷми умумии диссертатсия 171 саҳифаи чопи компютериरो ташкил медиҳад.

БОБИ I

ЧАРАЁНИ ЗИНДАГӢ ВА ЭҶОДИЁТИ ҲАБИБ АҲРОРӢ

1.1. Вежагиҳои шарҳи ҳол ва осори Ҳабиб Аҳрорӣ

Яке аз бунёдгузори маданияти советии тоҷик, тарҷумони ноии адабиёти бадеӣ ва сиёсӣ, нависанда, публицист, забоншинос ва луғатсоз Ҳабиб Аҳрорӣ аз зумраи адибон ва мутарҷимонест, ки дар солҳои сиёми садаи гузашта зери раҳбарии бевоситаи устод Айнӣ, бо ҳамроҳии шарикдарсонаш Абдусалом Дехотӣ ва Абдушукур Пирмуҳаммадзода [174, с. 113] фаъолияти меҳнатӣ ва адабиашро дар синни ҳаҷдаҳсолагӣ, яъне соли 1931 дар Нашриёти Давлатии Тоҷикистон, ки дар Самарқанд ташкил шуда буд, оғоз карда, то охири рӯзҳои ҳаёташ дар хидмати адабиёту фарҳанги тоҷикӣ, бахусус соҳаи тарҷумаи бадеӣ будааст.

Вай дар муҳите фаъолиятро оғоз намуда буд, ки устод Айнӣ ба он роҳбарӣ карда, бисёре аз ҷавонони ҳунарманди он рӯзгор, аз ҷумла Ҳамид Бақозода, Ҳочизода, Бузургзода, Ҳабиб Юсуфӣ, Раҳим Ҳошим ва дигарҳо, ки ҳар кадоме дар пешрафти илму адаби тоҷик хидмати бузург кардаанд, дар он муҳит парвариш ёфта ба камол расидаанд [168, с. 118].

Ҳабиб Аҳрорӣ, ки яке аз рӯшанфикрони ҳамин доира буд, 15-уми августи соли 1913 дар шаҳри Самарқанд дар хонаводаи қаннод таваллуд шуда, таълими аввалро аз «муаллими пухта ва дилсӯзе-Абдуқодир Шакурӣ...», гирифтааст [174, с. 113]. Абдуқодир Шакурӣ, ки асосгузори усули нави таълим дар мактабҳои тоинқилобии тоҷик мебошад, солҳои сӣ мудирӣ яке аз мактабҳои тарзи таълимаш нави Самарқанд буд ва даставвал барои соҳиби саводи кофӣ шудани дастпарварони худ мекӯшид. Мактаби Шакурӣ бо усули нави таълим ва ба воситаи тарҷума аз осори пешқадами бадеии адабиёти ҷаҳон дар чараёни таълим истифода кардан дар ҷалби ҷавонони хушёру оғоҳ ба раванди дигаргуниҳои фарҳангии ибтидоӣ садаи бист нақши созанда дошт. Дар ин

мактаб хонандагон ба ду забон-тоҷикӣ ва русӣ сабақ меомӯхтанд, вале таҳкурсии таълим барои онҳо, аз ҷумла Ҳабиб Аҳрорӣ забони модариаш-тоҷикӣ буд.

Ҳабиб Аҳрорӣ ҳангоми таҳсил дар мактаби Шакурӣ бо шоири шаҳир Ҳабиб Юсуфӣ, тарҷумон ва адабиётшинос Раҳим Ҳошим ва дигар рӯшанфикрони Самарқанд аввал ҳамсабақ ва баъд ҳамкор буд. Ҳабиб Аҳрорӣ, ки худ фаъолияти меҳнатиашро аз муҳаррирӣ ва мутарҷимӣ оғоз кардааст, аз асрори адабиёти тарҷумавии ҷаҳон ва нахустин тарҷумаи «Шинел»-и Гогол, ки он солҳо Саидахмад Аҷзӣ анҷом дода буду [179, с. 26] баъди гузашти солҳо худаш низ тарҷума кард, маҳз дар ҳамин боргоҳи адаб оғох шуд. Омӯзиш дар ин мактаб тадриҷан ӯро барои хидмат дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон ва кори тарҷумонӣ омода сохт ва минбаъд ӯро дар хидмати адабу фарҳанги тоҷик гузошт.

Дар нашриёт Ҳабиб Аҳрорӣ фаъолиятро «аввал аз рӯнавис кардан ва баъд дар мошинка чоп кардани асарҳои таҳриршуда» [174, с. 113] оғоз менамояд. Ҷунонки ҳамдарс ва ҳамкораш Раҳим Ҳошим ёдовар мешавад, он «рӯзҳо барои вай марҳилаи аввали омӯзиш ва шиносӣ бо кори тарҷума ва таҳрир буданд. Диққати ӯро дар дастнависе, ки рӯнавис мекард, ҷумла ва тарзи ифодае, ки нодуруст аст ва роҳи тасҳеҳу таҳрири ҷумла ҷалб мекард. Диққат ба ҷузъиёти кори таҳрир аз ҳамин рӯзҳо дар вай пайдо шуда, баъдҳо яке аз принципҳои асосии кори амалии вай гардид» [174, с. 113].

Маҳз дар ҳамин даргоҳ Ҳабиб Аҳрорӣ зери назар ва таълиму таъсири устоди бузурги адабиёт Садриддин роҳи камол паймуд. Дар ин давра устод Айнӣ дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон «вазифаи зоҳиран назарногири муҳарририро ба ӯҳда» гирифта буд. Ба қавли Раҳим Ҳошим Айнӣ «дар рӯзҳое, ки барои босавод кардани оммаи халқи тоҷик аввалин китобҳои тоҷикӣ нашр мешуданд, ҷунон як хизмати бузургеро ба анҷом расонид, ки имрӯз дар вақти назар андохтан ба роҳи тайшуда аҳамияти он хизмат бо тамоми бузургиаш дар пеши назари мо намоён мегардад» [169, с. 19]. Хизмати бузурги дигари Айнӣ ин буд, ки ҷавонони ҳунарманду оғохро дар атрофаш ҷамъ карда, дар тарбия ва

касби камолот, бевосита ба онҳо мадад мерасонд, ки якеи онҳо Ҳабиб Аҳрорӣ буд.

Мутарчимӣ фақид аз ҳамон рӯзҳо сар карда, то вопасин нафаси устод Айнӣ аз маҳбубтарин шогирдони ӯ гардид. Тамкин, бурдборӣ, шавқ ба омӯхтан ва дилдодагӣ ба кори таҳриру тарҷума, ки дар ин корманди ҷавони соҳаи нашриёт ва адабиёт мушоҳида мешуданд, ба талаботе, ки устод аз кормандони ин соҳа дошт, ҳаматарафа мутобиқат мекарданд [174, с. 113].

Ҳабиб Аҳрорӣ он рӯзҳоро ба ёд оварда, дар як ёддошташ навиштааст, ки «ман дар аввали солҳои 30-ум дар шӯъбаи дар Самарқанд будаи Нашриёти давлатии Тоҷикистон кор мекардам ва он вақт Айнӣ муҳаррири нашриёт буданд» [41, с. 63]. Ана дар ҳамин солҳо вай бо устод Айнӣ қаробат пайдо карда, зеро назар ва роҳбарии бевоситаи ӯ ба кори таҳрир ва тарҷума пардохт. Айнӣ, ки дар шинохтани истеъдод ва қароии инсонҳо фаросат ва хушёрӣ аҷиб дошт, ин ҷавони вазнин, камгап, дар иҷрои вазифа пурбардошт ва пухтакорро зеро назар гирифт ва қобилияти ӯро дарк карда, роҳнамои фаъолияти эҷодӣ шуд. Ба ин далел, Ҳабиб Аҳрорӣ бо ифтихор худро аз «шогирдони Айнӣ» ҳисобида, аз хидматҳои устод бо муҳаббат ёдоварӣ карда менависад, ки «Дар идораи нашриёт як интизومي қатъие ҷорӣ буд, ки зоҳиран онро гӯё касе муқаррар накарда буд. Мудири шӯъба Алӣ Исмоилзода ба қавли ҳамкорон марди то як дараҷа «демократ» буд-ба ин маъно, ки дар риояти интизом чандон сахтгирӣ намекард. Интизومي сахт дар идора ба шарофати домулло Айнӣ муқаррар шуда буд...» [41, с. 63].

Маҳз дар ҳамин давра Ҳабиб Аҳрорӣ зеро назари бевоситаи устод Айнӣ ба камол мерасад ва ба шаҳодати Раҳим Ҳошим Айнӣ, ки дар шинохтани истеъдод фаросати фавақулодае дошт, нафақат Ҳабиб Аҳрорӣ ҷавон ва камтаҷрибаро зеро раҳбарӣ гирифт, балки таҳрири «Ғуломон» ва «Ёддоштҳо»-ро бовар карда ба ихтиёри ӯ гузошт [41, с. 73-74]. Ба ин тартиб, аз ҳамин давра, яъне аз нимаи солҳои сиюм сар карда, Ҳабиб Аҳрорӣ бо ҳидояти устод Айнӣ дар тарҷумаи асарҳои бадеӣ қувваашро озмуд ва қароии аввалинаш дар ин замина қиссаи Ч. Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» (1936), А.

Пушкин «Нозирӣ истгоҳ» (1937), А. Толстой «Калиди тилоӣ» ва Н. Гогол «Мочароӣ Иван Иванович ва Иван Никифорович» (1940) буд, ки дар ҳамин давра анҷом дод.

Вай дар баробари давом додани фаъолияти тарҷумонӣ ва муҳаррирӣ дар факултети забон ва адабиёти руси Донишқадаи омӯзгорӣи Тошканд таҳсил карда, дар соли 1941 онро бомуваффақият хатм мекунад. Дар ҳамин давра Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба Душанбе мекӯчад ва ӯ низ ба пойтахти тоҷикон омада, дар ин муассиса ба фаъолияти муҳаррирӣ ва тарҷумонӣ идома медиҳад ва ба таҳриру тарҷумаи осори бадеӣ ва сиёсӣ машғул мешавад. Аз ҷумла, тарҷума ва нашри асари Н. В. Гогол «Мочароӣ Иван Иванович ва Иван Никифорович» ба ҳамин давраи фаъолияти ӯ рост меояд.

Шуруи ғайримунтазираи Ҷанги Бузурги Ватанӣ мисли садҳо рушанфикрони соҳибқаламу донишманд нақшаҳои эҷоднашро барбод дод ва «миёни орзуҳоиашро шикаст» [102]. Ӯ ба ҷанг рафт ва аз ибтидои соли 1942 то то соли 1948 дар хидмати ватан буд ва аз он дифоъ кард. Ӯ ба ҷанг рафт, на аз рӯйи ҳавову ҳавас ва на ба хотири кадомин шуҳрати ҳаёли. Хуб медонист, ки майдони ҷанг сахнаи варзиш нест, ки дар он нируи бозувонашро намоиш диҳад. Рӯ ба рӯ бо марг, дар миёни обу оташ ваҳшатҳои ҷангро бо ҷашми сар дид ва бар зидди душмани хунхор ҷангид, то рӯзи ғалаба ва баъди он ҳам ба хотири рафъи харобиҳои ҷанг то соли 1948 дар сафи армияи шуравӣ хидматро идома дод [127].

Шояд зерӣ таъсири хоксорие, ки хосси ӯ буд, дар ёддоштҳоиаш оид ба корномаҳои давраи ҷангиаш хеле кам ёдовар шудааст. Фақат рӯзи ба ҷанг рафтаниашро дар ёдворае, ки дар бораи Ҷабиб Юсуфӣ навиштааст, ба тариқи зайл тасвир кардааст: «Ман ӯро охири бор моҳи феввали соли 1942 дидам, ки барои гусел кардани ман ба вокзали Душанбе омада буд» [127]. Ин санад гувоҳи он аст, ки Ҷабиб Аҳрорӣ пеш аз Ҷабиб Юсуфӣ ба ҷанг рафта, вале ҳангоми хизмат онҳо чанд бор дар fronti Ленинград бо ҳам вохӯрдаанд. Аз ҷумла Ҷабиб Аҳрорӣ аввалин вохӯрияш дар майдони ҷангро бо Ҷабиб Юсуфӣ дар ёддошти «Бозиди охири» чунин ба қалам додааст, ки ҷузъе аз аҳволи

давраи чангии ӯ низ мебошад: «Ман аз даруни траншеяҳои пурпечу тоб ҳаму рост шуда мерафтам ва аз ҳар касе, ки вохӯрд, штаби фалон баталёнро мепурсидам, вале ҷавоби саҳеҳ гирифта наметавонидам. Бисёр касон бо ҷавоби «намедонам» гузашта мерафтанд. Як ҷо дидам, ки даруни траншея посбоне истодааст-марди солхӯрдаи хушмӯйлаб, ба сараш тоскулох, дар дасташ автомат. Аз вай ҳам ҷои ба худам даркориро пурсидам. Узр хоста гуфт, ки ҷавоб дода наметавонад. Ҳуччатамро нишон доданӣ шудам. Гуфт, ки ҳозир ба ҳуччату коғаз ҳам бовар нест, чунки як бор ба коғазе бовар карда, танбеҳи саҳт дидааст. Гуфтам: бародар, ақаллан бигӯ, ба кадом тараф равам – ба чап ё ба рост? Солдат ба ин савол ҳам ҷавоб надода гуфт:

– Ҳо дар он ҷо командири мо нишастааст, аз вай пурсед.-Вақте ки ман ба он тараф назар кардам, солдат табассумкунон илова намуд:-Одами нағз.

Ман ба он тараф равон шудам. Дидам, ки даруни траншея дар рӯ ба рӯи як заминакан ба болои суфачаи хокӣ як марди ҳарбӣ сархам нишаста чизе менависад. Поғони лейтенантӣ дорад, ба сараш пилоткаи нимдошт, дар сари синааш ордени «Ситораи Сурх» ва медали «Барои мудофияи Ленинград». Ман хеле наздик омада бошам ҳам, вай сар намебардошт, бинобар ин рӯяшро дурусттар дида наметавонидам. Мувофиқи тартиби мурочиати ҳарбӣ ҷои ба ман даркориро пурсиданӣ шудам. Вай сар бардошт, якбора ҷаста аз ҷояш хест. Қалам дар дасташ, як варақ коғазаш ба замин афтод, лекин ба коғазии афтода нигоҳ ҳам накард. Ман мутаҳайирона ба вай чашм дӯхта истодам, вай ҳам ба ман. Мо як муддат шах шуда мондем, чизе гуфта наметавонистем ва...якбора бе ҳеҷ гапу ҳарф худро ба оғӯши якдигар андохтем... Ман ба чашмонам бовар намекардам, намедонидам ин ход аст ё ҳаёл...Ин лейтенант Ҳабиб Юсуфӣ буд» [42, с. 76-77].

Ҳабиб Аҳрорӣ пеш аз ба майдони ҷанг рафтаниш муддате дар Омӯзишгоҳи ҳарбӣ таҳсил карда, баъди хатми ин муассиса ба сифати кумандони батареяи артиллерии зиддитанкӣ дар амалиётҳои ҷангӣ иштирок намуд. Ҳабиб Аҳрорӣ дар набардҳои барҳам додани блокадаи Ленинград, fronti дуҷуми Беларусия ва муҳорибаҳо дар сарҳади Полша, Пруссияи Шарқӣ

ва озод намудани Кёнигсберг ва Дансиг чангида, ба сифати командири взвод ва батарея дар бисёр муҳорибаҳои пурдахшат, дар озод намудани чандин шахру деҳот ширкат карда, барои хидматҳои чангиаш бо ордену медалҳо сарфароз гардид. Ӯ дар ҷараёни ҷангҳои шадидаи Дансиг ҷароҳати вазнин бардошта, баъди муолиҷа дар бемористони низомӣ, ҳамчунон ба фаъолияти ҷангиаш идома медиҳад. Хидматҳои Ҳабиб Аҳрорӣ дар мубориза бар зидди фашизм бо се ордени «Ҷанги ватанӣ», ордени «Ситораи сурх» ва ҳашт медал кадр карда шудаанд, ки далели кадршиносӣ аз ҷосупориҳо ва фидокориҳои ӯ дар роҳи озодии ватан аст.

Чунонки дар боло ёд кардем, Ҳабиб Аҳрорӣ, ки худ марди шикастанафс ва хоксоре будааст, ҳеч гоҳ дар бораи корномаҳои ҷангиаш чизе нагуфта ва нанавиштааст. Фақат дар ёддошти «Бозиди охири» аз лаҳзаҳои воҳӯриаш бо шоири ҷанговар Ҳабиб Юсуфӣ дар fronti Ленинград нақл кардааст, ки баёнгари ба «душвориҳо, маҳрумиҳо, ба гушнагию ташнагию азобу укубатҳо»-и майдони ҷанг тоб овардани ин ду қаламкаш аст. Баъди ин воҳӯрӣ онҳо, ки дар майдони ҷанг, дар ҳамсоғӣ қарор доштанд, чанд бор бо ҳам мулоқот мекунанд. Ҳабиб Аҳрорӣ баъди шунидани хабари «тир хӯрда»-ни Ҳабиб Юсуфӣ дигар ӯро намеёбад. Ӯ менависад: «Рӯзи ваъдакардаам омадам, ки Юсуфӣ нест... Заминкан фурӯ рафтааст: ба болояш як снаряди калоне афтадааст. Як тарафи траншея ҳам вайрон. Аз солдатҳои шинос касе нест...Аз ҳамон дам дигар ӯро надидам [42, с. 85]. Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамсинф, ҳамкасб ва ҳамяроқашро дигар надид, ӯ қурбон шуда буд, вале худаш то рӯзи ғалаба ҷангид, дар тантанаҳои ғалаба бар фашизм дар Берлин иштирок кард. Ёддошти зер охири рӯзҳои баъди ғалаба бар фашизмро, ки дар Берлин будааст, мучассам менамояд: «Рӯзе, баъди ғалаба, аз як кӯчаи Берлин мегузаштам. Дар пеши як кинотеатр афишае дидам. Дар он расми духтарони атласпӯшу тоқипӯши мо кашида шуда буд. Дар баданам якбора сармо давид, Пештар омадам. Дидам, ки як киножурнали тоҷикӣ намоиш медоданд. Ба ҳеч чиз нигоҳ накарда, аз баҳри ҳама кор гузашта, ба зали кино даромада нишастам. Намоиш сар шуд. Аввал манзараи кӯҳсори мо, дарёҳо, киштзорҳои моро намоиш доданд. Мавсими пахтачинӣ будааст. Дар

сахро ҳама машғули кор... Дар як кадри дигар чавонписарон ва духтарони атласпӯш бо мусиқии шӯхи шӯрангез рақсу сурудхонӣ сар карданд. Ханда, бозӣ, нағманавозӣ... Ман бо тапиши дил ҳама тан гӯшу чашм шуда будам. Ман, ки ғайр аз сӯхбати бо Юсуфӣ, дар бадали панҷ сол ягон калимаи тоҷикӣ нашунида будам, якбора суруди ҷонфазое мешунавам:

Омад-омадат гардам,

Қаду қоматат гардам... [42, с. 84-85].

Ҳамчунон ки ишора шуд, ӯ дар бораи корномаҳои ҷангиаш чизе нанавиштааст. Вале дар ёддошти яке аз пайвандонаш-Ҷамшед Убайдуллоев омадааст, ки «ба исрори мо, пайвандон, танҳо аз он лаҳзаҳои ҳарф мезаданд, ки аз шунидани он рӯҳбаланд мешудем ва дар дил орзуи ҳамин гуна ҷанговар буданро мепарваридем. Агарчи корнамоиҳои он дар ин ҷанг бо ордену медалҳои зиёде қадрдонӣ шудаанд, онҳоро боре ба сари синашон наовехтанд. Дар хона як костюми наво доштанд, ки бари пеши онро ин мукофотҳо оро медод, вале ин костюмро ягон маротиба напӯшидаанд. Худнамоиро наменвисандиданд. Агар ба воҳӯриё даъват мешуданд, бештар суханони ҳамяроқонро мешуниданду худ ду-се баста ширинии маҳз барои воҳӯрӣ аз мағоза харидашонро ба ҳозирон ҳадя менамуданд. Ман эҳсос мекардам, ки тағоям ба ҷанг нафрат доштанд ва алайҳи он рӯзҳои талх ба одамони ширинӣ медоданд, то рӯзгорашон ширин бошад» [127].

Ҷабиб Аҳрорӣ роҳҳои ҷангро аз Украина то Берлин гузашта, аз ҷумлаи аввалинҳо буд, ки Днепр, Висла, Одерро фатҳ намуд. Агар ба фаъолияти ҷангии ӯ таваҷҷӯҳ кунем мебинем, ки дар шадидтарин, муҳимтарин ва хавфноктарин майдонҳои амалиёти ҳарбӣ, дар сафи аввали муҳориба, дар мавзӯҳои хавфнок ҷангидааст ва соли 1948 аз ҷанг баргашта, муддати ду сол ба сифати муҳаррири барномаҳои тоҷикии радиои Ўзбекистон фаъолият намуда, ибтидои солҳои панҷоҳум ба таври ҳамешагӣ ба Душанбе бармегардад ва солҳои 1950-1955-ум дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон ҳамчун тарҷумони адабӣ ва сармуҳаррир фаъолият менамояд.

Солҳои баъд, яъне аз соли 1956 то 1977 ба ҳайси ходими калони илмӣ ва мудири баҳши тарҷумаи Пажӯҳишгоҳи таърихи партияи назди Кумитаи Марказии ҳизби комунисти Тоҷикистон фаъолияти тарҷумонӣ ва муҳарририашро идома додааст. Дар ин давра ӯ дар баробари иҷрои вазифаҳои идорӣ, ба тарҷумаи осори нависандагони халқҳои Иттиҳоди Шуравӣ ва ҷаҳон пардохта, намунаҳои бехтарини ин адабиётро ба тоҷикӣ баргардон намудааст, ки дар таърихи тарҷумаи бадеии тоҷик ҷойгоҳи хос доранд. Ӯ дар ин давра ҳамчунин осори К. Маркс, Ф. Энгелс ва В.И. Ленинро низ ба тоҷикӣ тарҷума, таҳрир ва ба ҷоп омода намудааст.

Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷумон ва муҳаррири қатории асарҳои классикони марксизм-ленинизм набуд. Вай баъди Сотим Улуғзода ба ин сектори тарҷума роҳбарӣ мекард ва тамоми кори ташкилии тарҷумаю таҳрир ва ба нашр тайёр кардани ин осорро бар ӯҳда дошт. Хидмати ӯ дар ин самт фақат ба таҳрири тарҷума маҳдуд намешавад, балки ӯ бо кӯшишу худфидоӣ ҳамаҷунин маҳз дар ҳамин давра истилоҳоти иҷтимоию сиёсии забони тоҷикиро дар асосҳои илмӣ муайян карда, онро ба низом мебарорад. Дар шароити идеологии имрӯза ҳарчанд мақоли идеологии осори марксизму ленинизм коста бошад ҳам, вале коре, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар роҳи ба низомоварии истилоҳоти сиёсӣ иҷтимоӣ анҷом дод, бо гузашти замони ва тағйири сиёсатҳо аз даҳон нахоҳад монд. Зеро кори анҷомдодаи ӯ ҷузъи фарҳанги маънавии миллат буда, як паҳлуи сохтори луғавӣ ва истилоҳии забони тоҷикиро ташаккул ва таҳаввул бахшидааст, ки имрӯз низ дар хидмати ҷомеа мебошад.

Доктори илмҳои таърих Имомназар Келдиев, ки худро аз шогирдони Ҳабиб Аҳрорӣ ба шумор оварда, муддати тӯлонӣ бо ӯ дар Институти таърихи партияи назди КМ ҲК Тоҷикистон фаъолият доштааст, ёддошт медиҳад, ки «Устод Ҳабиб Аҳрорӣ марди донишманд, вале фӯрутану меҳрубон буд. Дар бораи худ ҳарфе намегуфт, худситоиро бад медид, бисёр кор мекард ва аз мо зердастонаш ҳам хоҳиш менамуд, ки дар кори тарҷумаю паҷӯҳиши илмӣ ҷиддиву нуктасанҷ бошем» [127].

Аз солҳои сиёми садаи бист то вопасин рӯзҳои ҳаёташ фаъолияти эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ дар самтҳои гуногун идома ёфтааст, ки муҳимтарини онҳо тарҷумонӣ, нависандагӣ, мунаққидӣ, луғатшиносӣ ва муҳаррирӣ буда, дар ин замина ӯ корҳои мондагореро ба сомон расонидааст. Фаъолияти серсоҳаи ӯ далели он аст, ки ба ҳама қор вақт ёфта ба иҷрои он саъй кардааст. Ӯ илова ба он ки дахҳо асарҳои сиёсӣ, фалсафӣ ва бадеиро тарҷума ва таҳрир кардааст, ҳамчунин сарвари бахше аз ниҳодҳои илмӣ, аз ҷумла шӯъбаи тарҷумаи Пажӯҳишгоҳи таърихи партияро бар ӯҳда дошта, доир ба масоили забони тарҷума, таърих ва тазарияи он таҳқиқ ва арзёбиҳои шоёнро ба анҷом расонидааст. Дар тарбияи мутахассисони соҳаи тарҷумонӣ низ хидмати ӯ бузург аст. Пайвандон ва муосиронаш таъкид бар он доранд, ки ӯ ҳамеша дастбақор буда, боре аз дилхӯшиву фароғат намеандешидааст. Дар ин замина хоҳарзодаи Ҳабиб Аҳрорӣ-Фирӯз Улмасов, ки дар тарбияи модаркалонаш-модари Ҳабиб Аҳрорӣ ба воя расида, зери назари ӯ ба тарҷумонӣ низ машғул шудааст, чунин ёддошт медиҳад: «Бегоҳ аз қор ба хона омада, баъди тановули ғизои шом бо аъзои хонавода, зуд сари мизи қорӣ менишастанд ва ман субҳ аз хоб бедор шуда медидам, ки ҳанӯз машғули қоранд. Кам меҳобиданд. Рӯзҳои истироҳат ҳам қор мекарданд, қори эҷодӣ. Ҳампешагону шогирдон ба зиёраташон меомаданд. Оид ба масъалаҳои касбӣ машварат мекарданд. Нисбати онҳо саҳтгиру серталаб буданд. Ба мо-бачаҳо ҳам меғуфтанд, ки вақтро беҳуда талаф надихем, бештар омӯзем...» [127].

Ин марди, ба қавли Лоиқ, «аз табори оташ» ва «қаламкашу аламкаш» дар соли 1983 дунёи фониро тарк гуфта, ба ҳақ мепайвандад. Турбаташ дар қабристонии Сарносиёи шаҳри Душанбе мадфун аст. Лоиқ Шералӣ катибаи зеринро дар рӯзи ҷанозаи шодравон эҷод кардаст, ки дар санги гӯраш ҳақ шудааст:

Равшандиле аз табори оташ будӣ,
Як умр қаламкашу аламкаш будӣ [127].

Ин катибаи Лоиқ сарнавишти воқеии ин марди ҳунарро бозгӯ мекунад, ки воқеан ҳам, ҳамчун яке аз қаламкашону аламкашони содиқ ва ҷонфидои адабу фарҳанги тоҷик дар тӯли солҳои фаъолияти эҷодӣ, чи дар интихоби осори тарҷумавӣ, чи дар роҳи ҳифзи амонат дар тарҷума, чи дар посдорӣ ва поксозии забон, чи эҳёи равиши эътимодбахши луғатшиносӣ, таҳияи луғат ва пешрафти забон ва адабиёти тоҷик хидмати содиқона кардааст.

1.2. Фаъолияти адабӣ, тарҷумонӣ ва луғатшиносии Ҳабиб Аҳрорӣ

Чунонки дар фасли қаблӣ ишора шуд, Ҳабиб Аҳрорӣ фаъолияти кориашро аз муҳаррирӣ дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ки он вақт дар Самарқанд таъсис ёфта буд, оғоз ва маҳз дар ҳамин давра зери роҳбарии бевоситаи устод Айнӣ ба кори тарҷумаи бадеӣ ва таҳрири осори тарҷумавӣ пардохтааст. Яъне то охири умр ӯ дар тарҷума, таҳрир, назария ва нақди тарҷума, луғатшиносӣ ва таҳияи луғат саҳмгузор будааст. Дар поёни умр нахустин маҷмуаи ҳикояву ёддоштҳо ва мақолаҳояшро низ бо номи «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» ба чоп расонд, ки далели дар соҳаи эҷоди насри бадеӣ, аз ҷумла ҳикоя, ёддошт ва мақолаҳои публитсистӣ маҳорати комил доштани ӯ низ мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ фаъолияти тарҷумониашро, Чунонки ишора шуд, аз тарҷумаи намунаи адабиёти ҷаҳон-қиссаи нависандаи англис Ч. Свифт «Гулливер дар байни лилипутҳо» оғоз кардааст. Ӯ ин асари нависандаи англисро ҳанӯз соли 1936 тарҷума ва нашр карда буд [55, с. 217], ки он баъд низ чанд бор ба чоп расидааст. Бори охир ин асар дар соли 2020 аз тарафи нашриёти «Адабиёти бачагона» чоп шуда, мутаассифона, ношир асарро бо номи дигар-»Саёҳати Гулливер» ва бе зикри номи тарҷумон чоп кардааст.

Чонатан Свифт нависанда ва арбоби давлатии Англия буда, бо осори зиёди худ, бахусус «Афсона дар бораи чалак» (1704), «Мактубҳои моҳутбоф» (1726), «Таклифи ҷиддӣ» (1729 ва «Гулливер дар байни лилипутҳо» (1731) дар байни хонандагони дунё машҳур гаштааст. Нависандаи англис дар ин китоб саргузашти аҷоибу ғароибии табиб-Гулливерро, ки аз замони наврасӣ ба сафари дарё ва мамлакатҳои дурдаст дар байни лилипутҳо ва великанҳо дил дода буд, хеле шавқовар ва воқеъбинона тасвир кардааст. Шахсияти асосии асар қаҳрамони афсонавӣ буда, наврасонро ба инсондӯстӣ, хайрхоҳӣ ва ҷаҳондонию ватанпарварӣ раҳнамоӣ менамояд [9, с. 2].

Тарҷумаи асари нависандаи англис Ч. Свифт ва нависандаи рус А. А. Фадеев «Торумор», ки онро низ мутарҷим соли 1938-ум ба чоп расонидааст,

далели аз ибтидо дар интихоби тарҷумаи осори бадеӣ равиши хосро пеш гирифтани ӯст. Ба ифодаи дигар, ӯ дар интихоби асари тарҷумавӣ зери таъсири идеологияи расмии давр, пеш аз ҳама, ба моҳияти иҷтимоии ин гуна осор ва ҷанбаи бадеии он эътибор додааст. Ин равиши интихоб зери таъсири сиёсати расмии сотсиологизми вулгари ҳукумати шуравӣ сурат мегирифт ва табиист, ки ҳеҷ қаламкаше берун аз он пой гузошта наметавонист. Вале дар ин гуна интихобҳо мутарҷимон, аз ҷумла Ҳабиб Аҳрорӣ, пеш аз ҳама, ба ҷанбаи иҷтимоӣ ва ахлоқии асари интихобшуда эътибор меоданд. Интихоб ва тарҷумаи ромаҳои «Торумор» ва «Гвардияи ҷавон»-и А. А. Фадеев низ аз ҷониби Ҳабиб Аҳрорӣ зери таъсири ҳамин равиши интихоб сурат гирифтааст. Тарҷумаи ин роман оғози ба таври ҷиддӣ ба адабиёти рус рӯ овардан ва тарҷумаи намунаҳои беҳтарини он ба забони тоҷикӣ аз тарафи Ҳабиб Аҳрорӣ гардид.

Тарҷумаи осори классикони адабиёти рус низ дар ин равиш ҷузъи асосии фаъолияти тарҷумонии ин мутарҷим буда, дар ин замина асри Н. В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» аввалин намунаи он аст. Дар интихоби ин асар низ меъёрҳои иҷтимоиву ахлоқии дар ҷомеа ҳукмрон нақши асосӣ бозида, Ҳабиб Аҳрориро ба тарҷумаи он савқ дода буд. Н. В. Гогол аз ҷумлаи нависандагоне буд, ки, пеш аз ҳама, «аз манфиатҳои халқ, одамони одӣ, урфу одатҳо ва манзараҳои гуногуни ҳаёти онҳо» ҳимоя карда, дар осораш «аз як тараф, намояндагони типикии Россияи крепостноиро инишон диҳад, аз тарафи дигар, намояндагони халқи мазлум ва гузаштаи қаҳрамононаи халқро тасвир карда, муҳаббати бепоёни худро нисбат ба меҳнаткашоне, ки дар зерини фишори зулму тааддӣ ва худсарихоии истисморкунандагон зиндагӣ мекарданд, изҳор менамояд» [179, с. 25]. Ба ин тартиб, моҳияти иҷтимоиву инқилобии ин асар омили аслии рӯй овардани тарҷумон ба баргардони он ба забони тоҷикӣ мебошад, ки меъёри сиёсати идеологии даврро дар шинохт ва арзёбии осори бадеӣ муайян мекард.

Повести Н. В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ бори нахуст соли 1940 дар маҷаллаи «Шарқи

сурх», бори дувум дар соли 1945 ва ниҳоят, бори савум, дар соли 1952 аз тариқи Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба чоп мерасад ва миёни хонандагон маҳбубияти хос пайдо мекунад. Ҳабиб Аҳрорӣ баъдтар поре аз ҳамосаи Н. В. Гогол «Қисмҳои бечон» ва повести ӯ-«Шинел»-ро низ тарҷума ва дар соли 1952 нашр кард, ки саҳми арзандаи ӯ дар инкишофи минбаъдаи робитаҳои адабии тоҷику рус мебошад.

Бо вучуди маҳдудиятҳои идеологӣ Ҳабиб Аҳрорӣ фаротар пой гузошта, дар давоми фаъолияти эҷодӣ намунаҳои беҳтарини адабиёти ҷаҳон ва халқҳои шуравиро ба забони тоҷикӣ тарҷума намуд, ки илова ба он чи ки дар боло зикр кардем, метавон аз осоре мисли «Ҷанг ва сулҳ»-и Л. Н. Толстой, «Гвардияи ҷавон»-и А. Фадеев, «Қисмати одам»-и М. Шолохов, «Рӯ ба рӯ», «Чашми шутур» ва «Муаллими нахустин»-и Ч. Айтматов, «Корвон сӯи офтоб меравад»-и А. Олимҷонов, ҳикояҳои Алфред де Мюссе, Виктор Гюго «Гаврош», Ги де Мопасан «Дуэл», «Дарбадар», Оноре де Балзак «Полковник Шабер», Волтер «Кандид», Стендал «Ванино Ванини», Б. Полевой «Охири рӯзи Матвей Кузмин», ҳикояҳои И. Тургенев, А. Толстой, М. Горкий, А. Чехов, повестҳои Ф. Достоевский «Неточка Незванова», Гафур Гулом «Ҷангара», «Ёдгор», ҳикояҳои И. Шамякин «Баҳорон», А. Баужа «Хиёнат», А. Потюс «Меҳмони дермонда», Ф. Пестрак «Бозгашт», драмаҳои Н.В. Гогол «Муфаттиш», М. Карим «Шаби гирифтани моҳ» ва ғайраҳо ёд кард.

Мурури кутӯҳе ба мазмун ва мундариҷаи осори тарҷумакардаи ӯ нишон медиҳад, ки Ҳабиб Аҳрорӣ «дар мавриди интиҳоби асари тарҷумашаванда диду назари хосси худро» дошта, «аз ҷониби ӯ, ғолибан, асарҳое ба забони тоҷикӣ тарҷума гардидаанд, ки арзиши баланди башарпарастӣ доранд» [86]. Дар ҳамин замина фаъолияти тарҷумонии ӯро метавон ба ду давра тақсимбандӣ кард, ки давраи аввал аз солҳои сином то панҷоҳуми садаи гузашта ва давраи дувум баъди солҳои панҷоҳумро дар бар мегирад. Ҳар ду давра бо хусусиятҳои хосси интиҳоб ва савияи тарҷума аз ҳам фарқ дошта, яке дигарро такмил бахшидааст.

Ба ин тартиб, осори тарчумакардаи Ҳабиб Аҳрорӣ, ки миқдори умумии онҳо беш аз 150 аст, бо сифати худ дар таърихи тарҷумаи бадеии тоҷик ҷойгоҳи хос дошта, чеҳраи ўро ҳамчун тарҷумони хунарманд ва амонатнигаҳдор дар фаросӯи таърих зинда медорад. Аксари тарҷумаҳои ўро муҳаққиқони соҳа «корномаи беназир» ва «ҷузъи сарвати маданияи халқи тоҷик» [86] шинохтаанд. Аз ҷумла Р. Ҳошим ва И. Келдиев дар мақолаи «Инсони зариф ва коршинос» навиштаанд, ки «Мазияти асосии тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ, пеш аз ҳама, дар ин аст, ки ин асарҳоро хонандаи тоҷик чун асари ба тоҷикӣ навишташудае меҳонад ва завқ мебарад. Нағз дониستاني ҳар ду забон, диққат ба нозуқиҳои услуби нигориши нависанда, роҳ надодан ба шитобкорӣ, ки яке аз хусусиятҳои табиати ўст, серталабӣ нисбат ба худ, дарег надоштани меҳнат аз омилҳои асосии муваффақияти ў дар кори тарҷума ба шумор мераванд» [174, с. 114].

Ба ҷуз тарҷумаи осори бадеӣ Ҳабиб Аҳрорӣ ба эҷоди ҳикоя, ёддошт ва мақолаҳо низ машғул будааст. Ҳарчанд ҳикояҳои ў, аз ҷумла ҳикояҳои ҳаҷвиаш, хеле барвақт дар маҷаллаҳои «Садои Шарқ» ва «Хорпуштак» ҷоп шудаанд, вале шикастанафсиаш ба ў иҷоза надодааст, ки онҳоро барвақттар дар шакли китоб ба ҷоп расонад. Фақат соли 1984, баъди аз дунё гузаштанаш аввалин китоби ҳикояҳо, ёддоштҳо ва мақолаҳои ў зери унвони «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» ба ҷоп расидааст, ки ҳикояҳои «Тӯйхӯрии мӯйсафедон», силсилаи «Аз ҳикояҳои Қорипоччо», «Чақ-чақи кӯчагӣ», «Гапҳои ғалатӣ», «Воҳӯрии ошолуд», дар маҷмӯъи нуздаҳ ҳикоя, ҷаҳор ёддошт ва се мақолаи ўро дар бар мегирад.

Ҳамаи ҳикояҳои дар ин китоб омада воқеӣ ҳастанд. Нависанда воқеиятҳоеро тасвир кардааст, ки хонанда дар зиндагии ҳаррӯза, такрор ба такрор дидааст ва онҳо ҷузъе аз урфу одати мардум ва намоёнгари ахлоқи одоби онҳо шудаанд. Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамин воқеаҳои маъмулӣ ва дар назари аввал ба ҳама ошноро бо камоли маҳорат ва услуби ҷолиб тасвир карда, ба ин васила дидгоҳҳои иҷтимоӣ ва ахлоқиаширо ироа кардааст. Тасвири бозарофат, кинояомез ва ҳолнамо вазъи рӯҳиву ахлоқии шахсиятҳои ҳикояҳоашро ба

хонанда нишон дода, ўро вомедоранд, ки ба кирдори шахсиятҳо холисона баҳо диҳад.

Ҳикояи Ҳабиб Аҳрорӣ «Тўйхўрии мўйсафедон», ки унвони китоб низ аз он гирифта шудааст, тарзи хосси таҳқияро дар насри ў мушаххас месозад. Ин тарзи нигориш ҳарчанд дар насри тоҷик собиқа дошта дошад ҳам, дар тарзи нигориши Ҳабиб Аҳрорӣ махсусиятҳои худро дорад. Ин гуна ҳикояҳо як навъи воқеанависӣ бошанд ҳам, имконияти шахси ноқил воқеиятро ба образ табдил дода, чеҳраи аслий ва моҳияти ахлоқии амалу кирдори шахсиятҳои ин гуна ҳикояҳоро ошкор менамояд. Нақли бозарофат, истехзоомез ва кинояву таъриз аз бозёфти ҳунарии нависанда дар эҷоди ин гуна ҳикояҳост, ки воқеан бо мазмун ва дарунмояи худ диққатангез буда, дар боби баъдӣ дар ин бора муфассал сухан хоҳем кард.

Силсилаи «Аз ҳикояҳои Қорипоччо» низ бо мазмуну мундариҷа ва тарзи тасвир ҷолиби диққат буда, вазъи ахлоқии ҷомеаро бо камоли маҳорат ба тасвир гирифтаанд. Ин силсила аз ҳикояҳои гуногун иборат буда, ҳар кадоме номи алоҳида ва мазмуну дарунмояи хосси худро дорад.

Дар китоби зикршуда ёддоштҳои «Ҳотираи устод», «Бозиди охирин», «Марди соҳибдил» ва «Донишманди мумтоз» низ ҷоп шудаанд, ки робита ва ҳамкориҳояшро бо устод Айнӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳасан Ирфон ва Раҳим Ҳошим инъикос кардаанд. Ин ёддоштҳо паҳлуҳои норавшани зиндагии Ҳабиб Аҳрорӣ ва шахсиятҳои дигарро ба хонанда менамоёнанд, ки арзиши шарҳи ҳолӣ дошта, робитаҳои ўро бо муҳити адабию фарҳангӣ нишон медиҳанд.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар бораи бурду боҳти баъзе осори тарҷумавӣ, таърих ва назарияи он низ мақолаҳои ҷудоғона навиштааст, ки дар шинохти ҷараёни тарҷумаи бадеӣ ва равишҳои мусбату манфии он муҳим ба назар мерасанд. Аз ҷумла мақолаҳои ў «Сўҳбат аз санъати тарҷума», «Кори эҷодӣ ё як навъ касби одӣ?», «Ба муқобили формализм дар кори тарҷума» ва ғайра ҳарфи чиддӣ ва мондагор дар боби таърих ва нақди тарҷумаи бадеӣ буда, барои рушди соҳа ва бартараф сохтани нуқсонҳои дар ин самт ҷойдошта ҳанўз ҳам арзишманд мебошанд.

Луғатшиносӣ ва луғатсозӣ бахши дигари фаъолияти Ҳабиб Аҳрорӣ буда, ӯ ҳанӯз дар таҳияи луғати русӣ-тоҷикӣ, ки соли 1949 дар Маскав нашр шуд, фаъолона иштирок кардааст. Ниҳоят, ӯ фаъолиятро дар ин замина тавсия бахшида, бо ибтикор ва талошҳои «Луғати русӣ-тоҷикӣ» аз нав таҳия ва бо фарогирии беш аз ҳафтоду ду ҳазор калима соли 1985 нашр гардид. Ӯ нафақат дар тартиб додани баъзе модаҳои ин луғат бевосита иштирок кард, балки дар таҳрир ва такмили он низ саҳми муҳим гузошт. Ҳамчун пешкор ва муаллифи муҳаррири мураттиби асосӣ ҷиҳати бунёди ин луғат саъй кард, дар ҳамдастӣ бо устодону шогирдон чунин луғати саҳеҳ ва бунёдиро ба чоп расонд. Дар нашри ин луғат вай зиёдтар ба хазинаи забони ҳазорсолаи тоҷикӣ таъя карда, дар ин замина то ҳадди имкон аз корбурди вожаҳои иқтибосӣ иҷтиноб кардааст. Дар ин замина боре андешаашро ба тариқи зайл баён карда, аз ҷумла гуфта буд: «...ин фикр, албатта, баҳснок аст. Чунки забони тоҷикӣ барои ифодаи ҳар таъбири забонҳои дигар қодир аст, тарҷумон ҳам бояд ба ин эътимоди комил дошта бошад» [127].

Дар таҳияи ин луғат яке аз масъалаҳои душвор барои ӯ ва ҳамкоронаш дар тарҷума инъикос намудани тобишҳои услубии калимаю ибораҳои русӣ буд, зеро дар баъзе мавридҳо тобиши услубии калимаи русӣ дар тоҷикӣ умуман муродиф надошт, яъне ин ё он калимаву ибори русӣ ба тоҷикӣ маънан айнан дода швад ҳам, вале тобиши услубии он пӯшида мемонд. Ҳабиб Аҳрорӣ аз таҷрибаи бадастомадаро ҷамъбаст карда, менависад, ки «Дар ин мавридҳо дар луғат гарчанде хеле кӯшиш рафт, ки тобишҳои услубии калимаву ибораҳо пурра инъикос гардад, вале ин корро ҳам бе ягон камбудӣ иҷро кардан амри маҳол аст, ба ин сабаб дар тарҷума баъзан муродифи русӣ не, балки мушобеҳи он оварда шуд, то он луқмае швад барои дарёфти шакли дурусттари ифодаи он» [134, с. 10].

Бо вучуди он ки бо саъю талоши бевоситаи ӯ як луғати ҷомеъ ва нисбат ба нашрҳои пешин комили русӣ-тоҷикӣ ба чоп расид, вале ӯ аз кори анҷомдодааш ҳанӯз қонеъ набудааст, ки дар сарсухани луғати мазбур навиштааст: «Ҳам мураттибон ва ҳам муҳаррирон идао надоранд, ки тарҷумаи

тамоми воҳидҳои луғавӣ ва фразеологии русӣ аз чиҳати ифодаи маъно пурра мувофиқат мекунад. Онҳо ҳаминро ҳам медонанд, ки ин кори бениҳоят мушкил аст, бинобар ин ҳангоми тарҷума якҷанд синоними калима ва ибораро меоваранд, то ин ки ба туфайли синонимҳо тобишҳои маъноии калимаву ибораҳои русӣ равшантар шавад» [134, с. 10].

Дигар масъалаи мураккаб дар таҳияи ин луғат барои ӯ имло будааст, ки дар ин бора менависад: «Гарчанде «Қоидаҳои асосии имлоии забони адабии тоҷик» ҳанӯз соли 1972 нашр шудааст, вале чи тавре аз номаш пайдост-он қоидаҳои асосӣ аст ва тамоми ҷузъиёту мураккаботи ин соҳаро пурра фаро гирифта наметавонад ва ба ин сабаб мураттибону муҳаррирон дар боби аниқ, муқаррару муайян кардани имлоии ин ё он калима хеле мушкилӣ кашиданд» [57, с. 10]. Ба ҳар ҳол натиҷаи заҳмати чандсолаи ин донишманд ва ёронаш барабас нарафт, луғате рӯйи қор омад, ки сиву ҳафт сол боз дар хидмати мардум аст.

Яке аз бахшҳои фаъолияти Ҳабиб Аҳрорӣ иштироқи бевоситаи ӯ дар тарҷумаи филмҳо ба забони тоҷикӣ мебошад. Шоҳидон мегӯянд, ки ӯ дар тарҷума ва дубляжи филм ба забон ва оҳанги талаффузи калимаву ибораҳо дар филми тарҷумашауда саҳт эътибор меод. Ровии радиои Тоҷикистон Бурҳон Раҳмонов, ки дар ин замина бо Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамкорӣ доштааст, чунин ёддошт медиҳад: «Соли 1959, замони иштирок дар дубляжи филмҳо ба забони тоҷикӣ дар киностудияи «Тоҷикфилм» бо устод Ҳабиб Аҳрорӣ, ин мутарҷими боистеъдод, ҳамкорӣ доштам. Он солҳо тарҷумаи аксари филмҳо аз забонҳои русиву ўзбекӣ ва ҳиндӣ ба қалами эшон тааллуқ дошт. Коргардонҳои дубляж Қутбиддин Олимӣ, Абдуҳамид Нурматов, Абдулло Ҷӯраев, Ҳадиса Маҳмудова, Абдусалом Раҳимов, Дилбар Қосимова, Темур Зайналпур, ки дар «Тоҷикфилм» фаъолият доштанд, дар мавриди тарҷумаи филмҳо бештар бо ӯ ҳамкорӣ мекарданд. Устод на танҳо тарҷумони боистеъдод, балки шахсияти бисёр масъулиятшиносе буд, ки ҳар бегоҳ ба «Тоҷикфилм» омада, ҳар як филми барои тарҷума пешкашшударо ҳамроҳи масъулон меидид ва дар баробари коргардонҳо ҳунарпешаҳоро барои ширкат дар дубляж санчида, беҳтаринҳоро интихоб мекард, то садову оҳанги талаффузи онҳо мукамал, ҳадафрас ва

фаҳмо бошад. Хатояшонро ислоҳ мекард ва оид ба тарзи дурусти талаффузи ҷумлаву ибораҳо маслиҳат меод...» [127].

Аз он чи гуфта шуд метавон ба ин натиҷа расид, ки зиндагии Ҳабиб Аҳрорӣ аз ибтидо то поёни ҳаёташ намунаи тавоноии инсонӣ чӯё ва ҳунарманд буда, дар шахси ӯ қобилият ва имконоти мутарҷим, муҳаққиқи таърих ва назарияи тарҷума, нависанда ва луғатшиносу луғатсоз ба ҳам омадааст. Ӯ бо саъй ва талош тавонистааст, ки дар ташаккул ва таҳаввули мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ саҳм гузошта, муҳимтарин осори адибони ҷаҳонро ба тоҷикӣ тарҷума кунад ва ба ин васила, аввалан иртиботи адабиёти тоҷикро бо адабиётҳои дигар барқарор, сониян ба афзудани ғановати дохилии он низ мусоидат намудааст. Эҷоди ҳикоя, ёддошт ва мақолаҳо низ ҷузъи фаъолияти эҷодии ӯ буда, чехраи ӯро ҳамчун адиб ва муҳаққиқи тавоно маҳфуз медоранд.

БОБИ II

НАҚШИ ҲАБИБ АҲРОРӢ ДАР ИНКИШОФИ НАЗАРИЯИ ТАРЧУМА ВА НАСРИ БАДЕӢ

2.1. Саҳми Ҳабиб Аҳрорӣ дар ташаккули назарияи тарҷумаи бадеӣ

Афкори назарӣ ва амалӣ оид ба тарҷума, бахусус тарҷумаи бадеӣ дар адабиётшиносии тоҷик дар заминаи мактаби тарҷумаи шуравӣ ба вучуд омада ва тадричан ташаккул ёфтааст. Донишмандони соҳа ду равияи ин мактаби тарҷумаро эътироф кардаанд, ки яке мактаби классикии тарҷума буда, дар заминаи гароиши бадеии мутарҷимон ба тарҷумаи осори бадеӣ ба вучуд омадааст. Дар байни намояндагони ин мактаб И.А. Кашкин, В.В. Левик, П.М. Топер ва Г.Р. Гачечиладзе барин мутарҷимон ва назариётчиёни эътирофшудаи ин соҳа будаанд. Равияи дувум назарияи тарҷумаи забоншиносӣ мебошад, ки асосгузораш А.В. Фёдоров буда, нақшҳои чаҳоргонаи забон, ки аз нақшҳои иттилоъдиҳандагӣ, отифӣ, зебоишинохтӣ ва суҳбаткушоӣ иборатанд, асоси назарӣ ва амалии онро ташкил медиҳанд.

Ба ин тартиб, манзур аз нақшҳои чаҳоргонаи забон ин аст, ки мутарҷим ҳангоми баргардондани матне аз як забон ба забони дигар ҳамеша бояд ба он таъя намояд ва саҳми ҳар як аз нақшҳои мазкурро дар матн ба ҳисоб гирад. Ин кор аз ӯ маълумоти дақиқро талаб мекунад. Илова бар ин, миёни шинохти ин амал ва тавоноии анҷом додани он масофаи зиёде вучуд дорад. Мутарҷиме, ки мизони саҳми ҳар як аз нақшҳои мазкурро дар матн ба дурустӣ ташхис медиҳад, шинохту бардоште дуруст аз тарҷума дорад ва ҳамин метавонад кумаки бузурге ба ӯ бошад. Аммо мутарҷиме, ки аз ин кор шинохти илмӣ ва завқӣ надорад, ба ҳеч вачҳ наметавонад тарҷумаи хубе ба анҷом расонад.

Назарияи тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи мактаби классикии тарҷума, назарияҳои забоншиносӣ ва баҳсҳои дигар оид ба ин соҳа шакл гирифта, «асли таъсири баробар» моҳияти усулии онро муайян менамояд. Дар

тафсири маънии ин ибора ин донишманд меафзояд, ки тарҷумаи матлуб тарҷумаест, ки ҳамон таъсиреро, ки матни асли бар хонандагони забони мабдаъ (забоне, ки аз он тарҷума мешавад) гузоштааст, ба хонандагони забони мақсад (забоне, ки ба он тарҷума мешавад) низ интиқол диҳад. Ӯ барои ба ин ҳадаф расидан масъалаи асли таъсири баробар ва воҳиди тарҷумаро ба миён мекашад. Ба назари ӯ ин матлаб тақозо мекунад, ки мутарчим ҳангоми тарҷума паёмро аз кулли ибораҳо ҷӯё шавад, вагарна воҳиди тарҷума фаҳмо шавад ҳам, дар сатҳи ҷумла номафҳум боқӣ мемонад [15, с. 117].

Мақтаби тарҷумаи тоҷикӣ асосан ба равишҳои назарияю амалии мактабҳои зикршуда пайравӣ карда, бо гузашти солҳо дар заминаи тарҷумаи осори бадеӣ ташаккул ёфтааст ва Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз чеҳраҳои эътирофшудае мебошад, ки дар шаклгирӣ ва ташаккули мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ ва назарияи он саҳми бузург гузошта, консепсияи хосси илмию назарияшро оид ба ин масъала ба мерос гузоштааст. Ба ин далел, таҳқиқ ва арзёбии ҷустуҷӯҳои эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ дар омӯзиши назария ва таърихи тарҷумаи бадеии тоҷикӣ мубрамият ва арзишмандии фасли мазбури таҳқиқоти моро муайян ва мушаххас менамояд.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар адабиётшиносии тоҷик, ба эътирофи аҳли таҳқиқ, яке аз аввалин муҳаққиқ доир ба назария ва таърихи тарҷумаи бадеӣ буда, дар ин замина корҳои қобили мулоҳиза ва судмандеро ба анҷом расонидааст. Бахусус, ӯ дар солҳои охири умри бобаракаташ дар заминаи таҷрибаи бои чандин даҳсолае, ки дар соҳаи тарҷумаи бадеӣ ва сиёсӣ дошт, бо диққати тамом, бо нигориши амиқ ба масъалаи мавриди баҳс, ки хосси роҳи эҷодӣ ва ҷустуҷӯҳои хунариаш буд, асарҳои бадеии муҳимми тарҷумашударо меомӯخت ва андешаҳои худро дар асоси арзёбиҳои мунсифонааш ба миён мегузошт [35, с. 115].

Андешаҳои назарӣ ва амалии ӯ, ки худ ба тамоми маъно устоди ин соҳаи фаъолияти адабӣ эътироф шуда ва дар давоми солҳои тӯлонӣ дар адабиёти мо намунаҳои беҳтарини тарҷумаи бадеиро манзури хонандагон гардонда буд, дар вақташ мавриди тавачҷӯҳи муҳаққиқони соҳа қарор гирифта ва ҳоло низ аз арзиши хос бархӯрдор мебошанд. Ба ин далел, таҳқиқ ва арзёбии моҳияти

андешаҳои назрии ӯ дар боби тарҷумаи бадеӣ ва ҷараёни инкишофи он барои мутахассисон ва дастанкорони соҳа муҳим аст.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар баёни андешаҳои назарӣ доир ба сифати тарҷумаи бадеӣ, пеш аз ҳама, ба таҷрибаи тарҷумонии худаш ва ҳамкасбонаш таъя карда, дар ин замина мақолаҳои ҷудогона низ таълиф кардааст, ки ҳар кадоме то ҷое баёнғари вазъи таърихи тарҷумаи бадеӣ ва раванди инкишофи он мебошанд. Дар ин замина метавон аз мақолаҳои пуярарзиши ӯ-»Сӯҳбат аз санъати тарҷума», «Кори эҷодӣ ё як навъ касби одӣ?», «Ба муқобили формализм дар кори тарҷума», «Роҷеъ ба терминологияи тоҷик», «Оид ба тарҷумаи адабиёти тоҷик ба забони русӣ» ва ғайра ёд кард, ки ҳар кадоме ифодағари консепсияи хосси назарӣ ва амалии муаллиф дар шинохти моҳияти ҳунари тарҷумонӣ ва равишҳои муҳими инкишофи он мебошад [86].

Зимнан бояд эътироф кард, ки дар қаламрави тарҷумаи тоҷикӣ дар фосолаи замонҳо асосан таҷрибаи пойдор ҳаракатдиҳандаи раванди тарҷума будааст. Ҳақиқати бебаҳс аст, ки вақте мутарҷимони мо ба кори тарҷума шуруъ карданд, ки назарияи тарҷума барояшон дастрас набуд. Аз Аҷзию Абдуқодир Шақурӣ сар карда, то Ҳасан Ирфону Сотим Улуғзода, Раҳим Ҳошим ва Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи таҷрибаи шахсӣ ва баҳрабардорӣ аз таҷрибаи дигарон дар ин самт хидмат карда ва муваффақ ҳам шудаанд. Сарфи назар аз баъзе мақолаҳои умумӣ ва суҳанронихо дар маҷлису маърақаҳо аз солҳои бисту сӣ то ҳаштоди садаи гузашта масъалаҳои назарияи тарҷума, баҳусус тарҷумаи бадеӣ мавриди баҳс қарор нагирифтааст. Аз солҳои ҳаштодуми садаи гузашта сар карда, дар атрофи тарҷумаи осори бадеӣ, ҳусну кубҳи он гоҳ-гоҳ баҳсу мунозираҳо ба амал омадааст. Маҳз дар ҳамин давра аввалин мақолаву гузоришҳо доир ба таърихи тарҷумаи бадеии тоҷик, назарияи он, усулҳои роҳ ёфтани ба дили хонандагон ва онҳоро қонеъ карда тавонистани асари тарҷумавии бадеӣ ба вуҷуд омаданд, ки бешак, дар роҳи ташаккул ва таҳаввули тарҷумаи бадеӣ таъсиргузор будаанд. Чунонки Ҳабиб Аҳрорӣ гуфтааст, дар ин баҳсу мунозираҳо «дар ҳусуси роҳҳои такмили санъати тарҷумаи бадеӣ, омӯхтани намунаҳои хуби он, дар бораи ҷамъбасти кардан ва ҳулосаи даркорӣ

баровардан аз таҷрибаи бузурге, ки дар ин соҳа ҳосил шудааст ва умуман барои беҳтар кардани кори тарҷума» [35, с. 116] мулоҳизоти судманд баён шудааст.

Дар ин замина мақолаи Ҳабиб Аҳрорӣ «Сӯҳбат аз санъати тарҷума» яке аз таълифотҳои бунёдӣ буда, бори нахуст дар шумораи панҷуми соли 1984-уми маҷаллаи «Садои Шарқ», баъд дар маҷмуаи нахустин ва охирини ҳикоя, ёддошт ва мақолаҳои ӯ-»Тӯйхӯрии мӯйсафедон» ба чоп расидааст. Ин мақолаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар бораи назария, таърихи тарҷумаи бадеии тоҷикӣ ва фарозу фурӯди он баҳс карда, Чунонки Раҳим Ҳошим гуфтааст, «дар омӯзиши масъалаҳои муҳимми тарҷумаи бадеӣ метавон гуфт, ки боби аввалро мекушояд» [174, с. 115].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар бораи аҳамияти тарҷумаи бадеӣ сухан карда, меафзояд, ки «то даме ки забонҳои гуногун ва тафовути онҳо вучуд доранд, тарҷума аз ҳамаи воситаҳои равобити маданияи байни халқҳо муҳимтарин омили мубодилаи афкори миллӣ ва байналхалқӣ, воситаи шиносӣ бо ҳаёт ва маданияти якдигар ва ба ҳам наздикшавии мардумони ҷаҳон аст ва хоҳад буд. Халқе нест, ки дар ҳаёти маданияи вай тарҷума омили тараққӣ нашуда бошад. Умри тарҷума ҳам мисли умри халқҳо ва забонҳо ҳамон қадар давомнок ва дарозмуддат аст» [35, с. 115]. Ба ин далел, вай тарҷумаи бадеиро «як шакли мустақили эҷодиёт» ҳисобида, ба он «диққати махсуси доимӣ» доданро муҳим медонад ва дар ин замина концепсияи мушаххасро доир ба усули тарҷумаи саҳеҳ ва хунармандона ба миён мегузорад, ки роҳҳои такмили санъати тарҷумаи бадеӣ, омӯхтани намунаҳои хуби он, истифода аз таҷрибаи бузурге, ки дар ин соҳа ҳосил шудааст ва умуман тарзҳои беҳтар кардани кори тарҷумаро дар бар мегирад. Андешаҳои ӯ, Чунонки худаш низ таъкид кардааст, «қисман аз мушоҳидаҳои худ»-аш ва «қисман аз таҷрибаи шахсӣ»-аш ба вучуд омадаанд [35, с. 116].

Дар ин мақола Ҳабиб Аҳрорӣ нахуст тарҷумаҳоро нақд кардааст, ки ба андешаи ӯ «каму беш нуқсон доштанд ва доранд» [35, с. 116]. Ба ин васила ӯ нақши мунаққидро дар маркази усул ва равишҳои асосии тарҷума қарор дода, дар мисоли корбурди носаҳеҳи унсурҳои суварӣ ва маъноии фанни тарҷума

хусну кубҳи баъзе тарчумаҳоро муайян ва мушаххас намудааст. Аз ҷумла ӯ сабаби барғалат «Занаки ҳаллосӣ» тарчума кардани номи ҳикояи А. П. Чехов «Попрыгунья»-ро бо забони мабдаъ «ошноии дерин ва жарфе» [119, с. 16] надоштани тарҷумон доништа, меафзояд, ки «персонажи асосии ин ҳикоя-Ольга Павловна Дымова аз булҳавасӣ ҳар кори дилхоҳашро мекунаду дар умраш ягон бор ҳаллос назадааст» [35, с. 116]. Ба ин монанд сабаби номи повести Л. Н. Толстой «Лютсерн»-ро, ки «номи шаҳрест дар Швейтсария», «Юнучқа» тарчума кардани мутарҷимро ӯ хуб надонистани забони мабдаъ аз тарафи тарҷумон таъбир мекунад.

Дар ин мақола донишманди фақид бе зикри номи мутарҷимон баъзе осори тарҷумавиро нақд кардааст, ки вазъи тарҷумаи тоҷикиро дар фосилаи солҳо мушаххас месозад. Аз ҷумла вай аз тарҷумаи повести М. Лермонтов «Бэла» (1941) мисоли зайро иқтибос карда, сипас назарашро баён медорад: «Казбич гурбавор аз паси бутта баромада, аз паси ӯ ба асп чаҳидааст ва бо зарбаи ханҷар ӯро аз асп ғалтонида, ҷилавро ба даст гирифтааст-ӯ ҳаминқора буд». Асли матни русӣ чунин аст: «Казбич, будто кошка, прыгнул из-за куста, прыг сзади его на лошадь, схватил поводья-и был таков». Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷумаи ибораи маҷозии «И был таков»-ро таҳтуллафзӣ унвон карда, маънии онро «зуд аз назар ғоиб шудан, зуд гурехта рафтан» таъбир кардааст. Ин саҳро Баҳром Фирӯз дар нашри соли 1977 ба тариқи зер таҳрир кардааст, ки тарҷумаи амин аст: «Ҷилавро ба даст гирифтаасту аз назар ғоиб шудааст [35, с. 116]. Вай дар китоби «Ҳикояҳои арабӣ» ба шакли «Дар дили шумо гуноҳи азиме ҷой дорад ва шумо мехоҳед, ки онро...бихаред» тарҷума шудани ибораи русии «искупить вину»-ро барғалат ва маънии онро «худо аз гуноҳ пок кардан» доништааст. Ҳамин гуна нофаҳмиҳои тарҷумони повести М. Горкий «Дар байни мардум»-ро дар мисоли ҷумлаи зайл низ нишон додааст: «Модаркалонам ба қаровул (қаровули қабристон) пул дода, коҳишқунон гуфт: «Коре карда, ту боз **хонаи Ваняро нақофта намондӣ?**». Шакли русии Ин ҷумла чунин аст: «А ты все-таки потревожил Варину-тодомовину». Ҳабиб Аҳрорӣ ин тарҷумаро нақд карда, меафзояд, ки «Домовина»-хона набуда, тобут аст. Аз нафаҳмидани

маънои «домовина» калимаи «потревожил» ҳам нодуруст тарҷума шудааст. Фақат ин саҳро соли 1976 Раҳим Ҳошим ба тариқи зайл ислоҳ кардааст: «Бибем ба қаровул пул дода, коҳишқунон гуфт: Коре карда, ту боз тобути Варяро аз чояш наҷунбондӣ?»

Ҳамин гуна тарҷумаи барғалати тахтуллафзиро ӯ дар мисоли матни русии «В те годы я был наполнен стихами бабушки, как улей с мёдом» низ мушоҳида кардааст, ки ба тариқи зайл тарҷума шудааст: «Дар он солҳо ман **хонаи занбӯри асал барин пур аз ғазалҳои модаркалонам будам**». Ин саҳро низ Раҳим Ҳошим дар таҳрири соли 1976 ба тариқи зайл ислоҳ кардааст: «Хонаи занбӯри асал чи хеле ки аз асл пур бошад, дили ман ҳам дар ин солҳо бо шеърҳои бибем пур буд» [35, с. 116].

Ҳабиб Аҳрорӣ нафаҳмидани маънии матни аслро аз камбудии аксари тарҷумаҳои доништааст, ки дар солҳои гуногун аз ҷониби тарҷумонҳо анҷом дода шудааст. Вай ҷумлаи «Реббӣ Борух дар дилаш ҳуки хоҷагиро...лагад мезад» ва асли он «Реббӣ Борух всердцах пинает хозяйственную свинью»-ро аз матни тарҷумаи «Обутоб ёфтани пӯлод»-и Н. Островский иқтибос карда, меафзояд, ки «Всердцах»-бо хашму ғзаб гуфтан аст, на ин ки дар дил». Ӯ тарҷумаи баъдии ин асрро, ки Шамсӣ Собир анҷом додааст, бо тарҷумаи аввал муқоиса карда, дар нусхаи баъдӣ ислоҳ шудани саҳви дар боло ёдшударо далели огоҳии мутарҷими сонӣ аз забонҳои мабдаъ ва мақсад медонад [35, с. 116].

Муҳаққиқи тарҷумашинос баъзе тарҷумаҳои дигарро низ муқоиса карда, саҳви асосии мутарҷимонро дар он дидааст, ки дар ин гуна баргардонҳо «фақат калимаҳои алоҳида берун аз контекст тарҷума карда шудаанд, ки аз ин ҳеч маънӣ намебаряд». Дар ин замина ӯ аввал аз матни русии «Ҳикояҳои Белкин»-и А. Пушкин ҷумлаи-«Мы полагали, что на совести его лежала какая-нибудь несчастная жертва его ужасного искусства»-ро нақл карда, сиёпас тарҷумаи тоҷикиро меоварад, ки ба ин тарз аст: «Мо гумон намудем, ки дар вичдони ӯ як қурбонии бадбахтонаи ин ҳунари моҳиронаи ӯ гӯё афтодааст». Ба мушоҳидаи саҳеҳи ӯ «Дар асл ин суҳанҳо чунин маъно доранд, ки персонажи асосии

ҳикояи «Тирандозӣ» Силвио, ки тирандози моҳире буд, мумкин аст ягон вақт дар дуэл ягон бадбахтро кушта бошад, хуни ягон бадбахт ба гардани вай бошад» [35, с. 117].

Ҳабиб Аҳрорӣ ин навъи лағзишро нахуст аз нотавонии мутарҷим дар забони мабдаъ доништа, аз нафаҳмидани вожагон иборат будани онро таъкид мекунад ва чунин намунахоро аз баъзе тарҷумаҳои солҳои сиву панҷоҳ анҷомгирифта фаровон нишон медиҳад. Дар ин ҳол ӯ ба тарҷумон тавсия медиҳад, ки ҳангоми тарҷума, дар ҳар лаҳза, дар ҳар сафҳа, доиман худро ба ҷои хонанда бигзорад ва аз худ бипурсад, ки хонанда аз ин калимаю иборати ӯ тарҷума карда чӣ мефаҳмад ва оё он чӣ мефаҳмад ҳамон чизе аст, ки муроди нависанда будааст ё чизе дигар. Дар ин замина ӯ «ҳам номувофиқатии луғавӣ, ҳам номувофиқатии граматикиро аз таҷрибаи мутарҷимони тоҷик зикр карда, меафзояд, ки «моҳият ва сифати санъати тарҷумониро на ин ҳодисаҳои аҷиби алоҳида, на саҳву иштибоҳҳои чудоғона ё тасодуфӣ муайян мекунад. Мумкин аст тарҷумон бо ягон сабаб на як бору ду бор саҳв кунад, лекин бо вучуди ин, агар талабҳои асосии тарҷумаро риоя карда бошад, агар аз рӯйи принципҳои муайян амал карда бошад, тарҷумаи вай қимати баланд дошта метавонад. Вазифаи асосии тарҷумаи бадеӣ акс кунондани рӯҳи асар аст» [35, с. 117].

Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷумаи таҳтуллафзиро дар таҷрибаи мутарҷимони тоҷик ба мушоҳида гирифта, дар заминаи тарҷумаи асарҳои Н. Островский «Бутоб ёфтани пӯлод», «Ҳикояҳои Белкин»-и А. С. Пушкин, «Тоқа бодбон тобон аст»-и Валентин Катаев, «Кори Артамоновҳо»-и М. Горкий, «Дони ором»-и М. Шолохов ва ғайра таҳлил карда, ба хулоса меояд, ки «... дар тарҷума саҳву хато набояд ҷой дошта бошад» [35, с. 117]. Дар ин замина аз таҷрибаи худ низ воқеи зерро ёд кардааст: «Дар варианти якуми тарҷумаи романи «Ҷанг ва сулҳ» аз ман як саҳв содир шуда буд. Толстой-як шабнишинӣ-базмро тасвир мекунад, ки дар он намояндагони аъёну ашрофи баландмақоми Петербург иштирок доштанд. Нохост дар он базм княз Андрей Балконикий пайдо мешавад. Толстой менависад, ки «появился новый человек». Ман ин ҷумларо «нохост одами дигаре пайдо шуд» гуфта тарҷума карда будам. Тарҷумони касбии мо Э.

Муллоқандов ин чоро хонда эрод гирифт, ки дар ин чо «одами дигар» гуфтан нодуруст аст. Ман мулоҳхза карда, ба чунин хулоса омадам, ки эроди Муллоқандов дуруст аст. Чунки Андрей Болконский аз ҷиҳати ақидаи худ, аз ҷиҳати тарбияи худ, аз ҷиҳати ҷаҳонбинияш дар байни аъёну ашрофи онвақтаи Петербург ҳақиқатан на «одами дигар», балки «одами нав» буд. Ман, ҳамчун тарҷумон, ин хел нозукии маъноро ҳис карданам лозим будааст» [35, с. 117].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи мисолҳои дар боло зикршуда «асосан ду ҷизро» мушоҳида кардааст: «якум-шинос набудан бо предмети тарҷума, яъне надониستاني материали тарҷумашаванда, аз ин чо тарҷумаи тахминӣ-»эҳтимол, ҳамин тавр бошад»-ва дар натиҷа хато, ғалат. Дуюм-ба қадри кифоя надониستاني забони асли асар ва забони модарии худ-ва дар натиҷа боз ҳам ғалат ва бисёр вақт тарҷумаи тахтуллафзӣ» [35, с. 117].

Дар заминаи мисолҳои дар боло нақлшуда ва андешаи иқтибосшудаи Ҳабиб Аҳрорӣ аз забони Ю. Найдо метавон хулоса кард, ки «бегумон бештарин ва фоҳиштарин иштибоҳоте, ки мутарҷимон муртакиб мешаванд, умдатан зоидаи он аст, ки Чунонки бояд ва шояд бар забони мақсад (забоне, ки асар ба он тарҷума мешавад-шарҳи мо) ва забони мабдаъ (забоне, ки асар аз он тарҷума мешавад) тасаллут надоранд [119, с. 23].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи мисолҳои дар боло овардашуда бар ин натиҷа мерасад, ки мутарҷимон, аввалан «бо предмети тарҷума» шинос нестанд, яъне «материали тарҷумашаванда»-ро намедонанд, дувум забони асли асар ва забони модарии худро низ ба қадри кофӣ намедонанд ва ин омили аслии тарҷумаи ғалат ва тахтуллафзӣ мегардад.

Дар ин замина Ҳабиб Аҳрорӣ назарияи тарҷумаро бар се поя устувор медонад: аввал интиқоли иттилоъ, дувум интиқоли маъно (додани муодилҳои дақиқ) ва ниҳоят интиқоли сохти наҳвии муносиб. Дар тафсири ин донишманд қисмати аввал мӯҳтаво ва дарунмоёи асари тарҷумашаванда буда, ду қисмати дигар марбут ба шакли асар мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар мақолаи «Сӯҳбат аз санъати тарҷума», пеш аз ҳама, масъалаҳои «сифати тарҷума» ва саҳлангорӣ нисбат ба ин кори меҳнатталаб,

бедикқати нисбат ба тарзи баён ва услуби нависанда, бадтар аз ҳама, нодурустиҳо дар таҳрири тоҷикӣ, баъзан ҳатто ҷумла ва ибораҳои бесаводонаро иқтибос карда, таъкид мекунад, ки «Тарҷумаи бадеӣ яке аз шаклҳои санъати адабӣ, кори эҷодӣ буда, ба худ муносибати эҷодкорона ва, зиёда аз ин, таҳассуси олий ва дақиқро талаб мекунад. Модом ки тарҷума санъат бошад, пас ба вай аз нуқтаи назари санъат нигоҳ кардан лозим аст. Дар ин соҳа як қоидаи ҳатмӣ ва асосӣ бояд ҳамеша пойдор ва барқарор бошад, яъне тарҷумаи асари бадеӣ бояд асари бадеӣ бошад. Агар тарҷума ба ҳамин талаб ҷавоб дода тавонад, ҳудаш як қисми адабиёти миллӣ мешавад ва аз ин ҷиҳат таърихи тарҷумаи бадеӣ, ҳамчун санъат, бо таърихи адабиёти миллӣ маҳкам алоқаманд аст» [35, с. 120].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин мақола яке аз масъалаҳои муҳимми назарияи тарҷума-омили забониро ба миён гузошта, донишҷӯи забони мабдаъ ва мақсадро барои тарҷумон муҳим медонад ва таъкид мекунад, ки матлаби нависандаро дуруст фаҳмидан, ба нозуқиҳои он пай бурдан як ҷиҳати қор, вале ҳамин матлабро ба қолаби забони худ даровардан, нозуқиҳои онро ифода кардан кори дигар, кори хеле душворест. Тарҷумон ҳатман бояд амонатнигаҳдор бошад, яъне ба нигоҳ доштани мазмуни асл, услуби фардии нависанда ва нозуқиҳои тарзи баёни вай қўшиш намояд, вале ҳамаи инҳо бояд дар доираи имкониятҳои забони зинда ва адабии тоҷик, мувофиқи қонуну қоидаҳои устувори он ба ҷо оварда шавад. Тарҷумон барои ифодаи пурраи тарзи баёни муаллифи асар дар басо мавридҳо ба сохтани таркиботи нав, таъбироти фразеологӣ нав маҷбур мешавад, вале ин «сохтаҳо» ҳаргиз набояд ба рӯҳи забони тоҷикӣ бегона бошад [35, с. 117-118].

Муҳаққиқ дар заминаи таҳлилҳои муқоисавӣ ба чунин хулоса меояд, ки «нуқсонҳои, ки дар ин қор ба назар мерасанд, асосан инҳоянд: нодуруст тарҷума шудани матн, калимаҳои ибораҳои ҷудогона ба сабаби надоништан, нафаҳмидани материали тарҷимашаванда ва нокифоя донишҷӯи забони асли асар; дуруст риоя накардани қонуну қоидаҳои навишта ва нонавиштаи забони тоҷикӣ, бемавқеъ қор фармудани калимаҳои ибораҳои ҷудогона ба сабаби нағз

надонистани забони модарӣ; вайрон кардани услуби нависанда, ифода карда натавонистани тарзи баён, мароми сухани ӯ бо воситаҳои тасвири забони худ; тарҷумаи формалистӣ, тахтуллафзӣ, ки ин ҳам чанд сабаб дорад» [35, с. 117].

Донишмандони соҳа дар бораи шеваи тарҷума сухан карда, аз таҷрибаи мутарҷимон ба ин натиҷа расидаанд, ки мутарҷими хуб касе аст, ки се шартро дар худ ҷамъ дошта бошад: нахуст тасаллут бар забоне, ки аз он тарҷума мешавад (ё истилоҳан забони мабдаъ); дувум тасаллут бар забоне, ки ба он тарҷума мешавад (ё истилоҳан забони мақсад); савум тасаллут бар мавзуи мавриди баҳси китоб, зеро дар амал собит шудааст, ки агар мутарҷим аҳли ихтисос набошад, аз ӯҳдаи тарҷумаи амин намебарояд [120, с. 6]. Ҳ. Аҳрорӣ дар ин замина дар «қонуни асосии тарҷума се шарт»-и зеринро муҳим шинохтааст, ки иборат аст аз «донистани маводи тарҷумашаванда, донистани забони асли асар, донистани забони модарии худ» [35, с. 118].

Ин андешаи худро ӯ шарҳ дода, кори тарҷумаро аз ду қисм иборат медонад, яъне фаҳмидани асари тарҷумашаванда ва дар забони худ ифода карда тавонистани он. Ба андешаи ӯ фаҳмидани асари тарҷумашаванда-донистани моҳияти асар аст, яъне «донистани ҳамон соҳаи илм, адабиёт, санъат ва ҳоказо, ки мутарҷим аз он соҳа чизе тарҷума мекунад. Дар адабиёти бадеӣ дошад, донистани он воқеият, он ҳаёт, он тарзи зиндагӣ, ки дар асар акс ёфтааст» [35, с. 118].

Ҳабиб Аҳрорӣ барои таъйиди андешаҳои назараш бо муруре ба таърихи тарҷумаи осори бадеӣ ба забони тоҷикӣ, дар навбати аввал, дастовардҳои ин соҳаро нишон дода, аз ҷумла навиштааст, ки «мо тарҷумонҳои хеле хуб ва ҳатто аълодараҷа дорем» ва дар замина «намунаҳои санъати баланди тарҷумаи бадеӣ»-ро, ки «устодони сухан, адибони мо ба қалам овардаанд», ба таври мушаххас таҳлил ва арзёбӣ мекунад. Нақди ӯ дар ин замина холисона ва коршиносона буда, ҳамчун таҷрибаи муҳим арзишманд мебошад.

Дар мақолаи «Сӯҳбат аз санъати тарҷума» Ҳабиб Аҳрорӣ масъалаҳои дигари назарӣ, аз ҷумла корбурди огоҳонаи забон, образи бадеӣ, унсурҳои хосси лексикӣ ва грамматикӣ асли асар, фразеология, калимабозӣ, лутф,

маҷоз, киноя ва истиораҳои ҷудогонаро ба миён гузошта, таъкид менамояд, ки бисёре аз ин гуна унсурҳои забонӣ ва тасвириро айнан тарҷума кардан мумкин нест. Ба андешаи ӯ «дар амал баъзан мешавад, ки дар тарҷума аз асли асар чизе ноғузир гум мешавад, талаф мегардад. Бинобар ин ҷои талафро бо унсури дигаре пур кардан лозим меояд». Дар ин замина вай ба ҷои ибораи русии «дрожит как осиновый лист» тоҷикии «барги бед барин меларзид»-ро оварда, таъкид мекунад, ки «Дар ин маврид ба ҷои калимаи русии «осина» «бед» омада бошад ҳам, маъно дигар нашуд, ба рӯҳи асар халал нарасид». Ин ҳодисаро назарияи тарҷумаи бадеии «талаф» ва «бадал» унвон карда, Ҳ. Аҳрорӣ барои таъйиди андешааш дар тарҷумаи байти Ҳофиз «тӯбо»-ро бо «деревья» иваз кардани тарҷумон И. Сельвинскийро тарзи бадалсозие медонад, ки ба рӯҳи шеърӣ Ҳофиз халал ворид накардааст. Вале муҳаққиқ ин гуна ивазкуниро фақат марбути воситаҳои тасвир дониста, таъкид мекунад, ки тарҷумон аз «мазмунӣ асар бояд чизеро талаф надиҳад. Фикри муаллифро бо чизи дигаре иваз кардан мумкин нест» [35, с. 118].

Дар мақолаи ёдшуда Ҳ. Аҳрорӣ масъалаи тарҷумаи таҳтуллафзиро матраҳ карда, онро «тарҷумаи механикӣ» унвон мекунад, ки фақат шакли зоҳирӣ, мувофиқати зоҳириро ба назар гирифта, фикр, маъно, мазмунӣ асарро соқит мекунад. Дар ин замина ӯ номи тарҷумонро зикр накарда, аз шоху барги дарахтон шашлик сохтани қabilaero дар Австралия ҳарф ба ҳарф шашлики муқаррарӣ тарҷума кардани тарҷумонро саҳви фоҳиш, «резабозии таҳтуллафзӣ» ва пайравии кӯркӯрона ба матни асл таъбир мекунад [35, с. 119]. Ҳамчунонки М. Зайниддинов низ мушоҳида кардааст, Ҳ. Аҳрорӣ бо баёни андешаҳои муқоисавии назарӣ аз тарҷумаҳои хуб ва нақши васлгарии онҳо изҳори қаноатмандӣ карда, «зараровар будани тарҷумаҳои бадсифатро қотеъона зикр мекунад» [86].

Ҳабиб Аҳрорӣ надонистани назарияи тарҷумаро омили аслии иштибоҳоте медонад, ки маъмулан дар таҷрибаи мутарҷимон ба назар мерасад. Дар ин замина вай тарҷумаеро ғайри амин медонад, ки мутарҷими он дар фаҳми матни асли дучори лағзиш шуда бошад. Дар мақолаи зикршуда мисолҳои зиёде дар ин

боб нақл шудааст, ки вазъи умумии тарҷумаи бадеии тоҷикиро нишон медиҳанд. Ба назари ин донишмад тарҷума, пеш аз ҳама, ифодаи фикр аст. Барои ифодаи фикр онро комилан фаҳмидан лозим аст. Ҳар як нависанда объекти тасвириро бо тамоми паҳлуҳояш, рангу тобишҳояш пеши назар оварда, сипас онро ба қалам медиҳад. Мутарҷим низ бояд худро дар ҳамаи вазъияти эҷодӣ тасаввур кунад, объекти тасвириро дубора аз назари муаллифи асар бубинад [174, с. 114].

Дар ин равиш андешаҳои ӯ дар бораи сабки тарҷума, масъалаи интонатсия ва образ холиб буда, барои алоқамандони ин соҳа арзиши фаровони амалию назарӣ дорад. Аз ҷумла, ӯ доир ба масъалаи сабки тарҷума сухан карда, аз таҷрибаи худ ёдовар мешавад ва менависад, ки «Дар романи «Ҷанг ва сулҳ» зиёда аз панҷсад персонаж ҳастанд, ки ба табақа ва тоифаҳои гуногун мансубанд: дарбориёни подшоҳ, аъёну ашрофи дворянӣ, руҳониён, ҳарбиён-офитсерон, генералҳо, маршалҳо, лашкаркашони номдор, солдатҳо, яъне деҳқонони одии дирӯза, зиёиёни иртиҷоъпараст ва равшанфикр ва ҳоказо. Забони онҳо, тарзи гуфтори онҳо ҳар кадом хусусияти ба худ хос дорад. Агар ин хусусиятҳо дар тарҷума то имкон аст акс кунонда нашаванд, тарҷумаи асари бадеӣ асари бадеӣ шуда наметавонад» [35, с. 126].

Ҳабиб Аҳрорӣ бо баёни ин андеша ба шароити дигари тарҷума ишора дорад, ки «яке аз муҳимтарини онҳо риояти амонат аст, ки онро ба баёни дигар, ҳифзи сабк низ мегӯянд». Ба андешаи Абулҳасани Начафӣ «албатта ҳифзи сабки нависанда дар тарҷума, ки собиқан мавриди иноят набуд, яке аз шароити асосӣ аст ва тавҷеҳе, ки дар солҳои ахир ба он мабзул мешавад, шоистаи қадриносӣ аст, зеро мусалламан кофӣ нест, ки хонанда фақат бидонад нависанда чӣ гуфтааст, балки ба ҳамаи андоза низ муҳим аст, ки бидонад чи гуна гуфтааст» [120, с. 8]. Ҳабиб Аҳрорӣ масъалаи ҳифзи сабки нависандаро дар мисоли таҷрибаи тарҷумонии худ дар заминаи романи Л. Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ» ба миён гузошта, дар вақти тарҷума вобаста ба мақоми иҷтимоӣ ва малакаи шахсиятҳои асар масъалаи ҳифзи сабки нависандаро матраҳ намудааст, ки андешаи калидии назарӣ ва амалии ӯ оиди ин мушкилот буд ва ҳаст. Аз

чумла ӯ аз тачрибаи худ нақл мекунад, ки «Дар роман (манзур «Чанг ва сулҳ»-и Толстой аст) Анна Павловна Шерер, Анна Михайловна Трубетская, Жюли Карагина, Ипполит Курагин барин намояндагони табақаи ба ном олии то метавонанд хеле дабдабанок, фасеҳ, суханпардозона, мавридаш ояд, ҳатман ба забони франсузӣ бо изҳори фазл ва пурдонӣ гап мезананд. Масалан, Анна Павловна Шерер, гӯё ки ягон калоншавандаи давлатӣ бошад, ба княз Василий бо худнамоӣ мегӯяд:

«Оҳ, ба ман аз Австрия гап назанед!...Вай ба мо хиёнат кард... Танҳо як худӣ Россия бояд начотдиҳандаи Аврупо бошад. Валинеъмати мо вазифаи олии худро медонад ва ба он содиқ мемонад. Подшоҳи меҳрубон ва нақӯхислати мо дар дунё мақоми бузургтаринро соҳиб мешавад...Парвардигор ӯро аз карамаш бенасиб нахоҳад кард...Танҳо мо бояд қасоси хуни шаҳидонро гирем...Ман танҳо ба Худованд ва ба тақдири олии императори азизамон эътиқод дорам...» [35, с. 126].

Мутарчим бо зикри ин мисол усули ҳифзи сабки нависандаро, ки худ риоят кардааст, ба миён гузошта, таъкид мекунад, ки он чи Анна Павловна Шерер мегӯяд, «ҳама гапҳои сохтаи риёкоронаи тумтароқанд, ки фақат ба тақозои оқилтарошӣ ва изҳори фазл гуфта шудаанд. Ин суханҳо табиӣ нестанд, ҳама сохтакоронаанд. Гӯяндагони ин гапҳо ҳай зӯр мезананд, ки то мумкин аст дабдабаноктар, тантананоктар сухан гӯянд. Кас ба ин суханҳо бовар намекунад. Дар асли асар ҳамин нукта бо камоли нозукбинӣ ва нуктасанҷӣ ифода ёфтааст ва дар тарҷума бояд акс кунонда мешуд» [35, с. 127]. Мутарчим ин андешаи худро дар заминаи тарҷумаи суханони солдатҳои одӣ, мужикҳои дирӯза, ба ном мардуми авом, ки нависанда хеле «табиӣ, халқӣ, самимӣ, дур аз оқилтарошиҳои намояндагони аъёну ашроф» тасвир кардааст, собит сохтааст, ки ба наҳве ҳифзи сабки нависанда аз ҷониби ӯ дар тарҷумаи ин аср низ ҳаст.

Дигар аз масъалаи назарӣ ва амалие, ки Ҳабиб Аҳрорӣ ба миён гузоштааст, масъалаи ҳифзи интонатсия дар тарҷумаи осори бадеӣ мебошад. Вай «риоя кардани интонатсия, яъне оҳанги сухан, равиши баён ва ифода»-ро «яке аз талабҳои тарҷумаи бадеӣ» дониста, дар ин замина аз тарҷумаи романи

«Чанг ва сулҳ»-и Л. Н. Толстой, ки худаш анҷом додааст, мисол меоварад. Ба мушоҳидаи ӯ дар романи зикршуда «оҳанги суханронӣ вобаста ба вазъият, вобаста ба воқеаи тасвиршаванда дигаргун шуда меистад, зеру бами он тобишҳои гуногун пайдо мекунад». Назар ба мушоҳидаи ӯ дар романи «Чанг ва сулҳ» оҳанги суханронӣ вобастаи ба вазъият, вобаста ба воқеаи тасвиршаванда дигаргун шуда, Л. Толстой тобишҳои гуногуни онро падида овардааст. Масалан, дар ҷанги Аустерлитс Андрей Болконский байроқ ба даст гирифта, солдатҳои ақибгаштаро баргардонда, худаш пеш меавад. Дар нусхаи асл нависанда бо тамоми суръат пеш давидани солдатҳоро тасвир карда, шиддати ҷанг, ҳаяҷону саросемагӣ, зудхаракатию бесариштагии одамон, тез-тез иваз шудани ҳолатҳои ногаҳониро бо кор фармудани суханони кутӯҳ-кутӯҳи: «пеш давид», «зуд даст гирифт», «тозон гузашт», «давон рафт», «баргашт», «ғалтид», «кушта шуд» ва монанди инҳо ифода намудааст. Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷума шиддатнокӣ, суръат ва ҳаяҷонбахшии воқеияти Л. Толстой тасвиркардари бо камоли ҳунар ҳифз намудааст, ки далели дарки дурусти ӯ аз воқеият, равиши тасвир ва ҳифзи интонатсияи асари тарҷумашуда, аз ҷумла «Чанг ва сулҳ»-и Л. Толстой мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи ду тарзи ниғориши нависанда, ки яке пойбанди суръат ва дигаре оҳистагӣ аст, ба чунин натиҷа расидааст, ки «ҳис карда тавонистани зеру бами интонатсия ва дар тарҷума ақс кунондани яке аз мураккабтарин ва нозуктарин ҷиҳатҳои тарҷумаи бадеӣ аст». Ин донишманд «дар наср пай бурдани интонатсия ва ҳис карда тавонистани он»-ро «назар ба назм як қадар» душвор доништа, бо ин андеша мутарҷимони осори насрро ба масъулиятшиносӣ фаро хондааст.

Масъалаи дигари назарӣ, ки Ҳабиб Аҳрорӣ ба муҳокима кашидааст, образ мебошад. Вай образро асоси адабиёти нафиса доништа, тарҷумаи образ бо образро усули асосӣ ва душвори тарҷумаи бадеӣ медонад. Ба андешаи ӯ бояд образи «эҷодкардаи муаллиф аз байн наравад, осеб набинад». Вале ба сабаби он ки ин кор на ҳамавақт имконпазир аст, ӯ дар ин гуна мавридҳо усули «иваз»-ро ёрирасони тарҷумон доништа, меафзояд, ки гоҳо «образи муаллифро бо образи

дигари ба ҳамон монанд, ба ҳамон наздик, бо ҳамон ҳаммаъно ва ҳамвазну ҳамовоз» иваз кардан лозим аст [35, с. 128].

Дар ин замина ӯ аз таҷрибаи худ «тасвири шаби зимистон»-ро мисол овардааст:

Матни асл: «И всё стихло. Звёзды, как будто зная, что теперь никто не увидит их, разыгрались в черном небе. То вспыхивая, то потухая, то вздрагивая, они хлопотливо о чем то радостном, но таинственном перешептывались между собой» [35, с. 128].

Тарҷумаи тоҷикӣ: «Атроф ҳама хомӯш шуд. Ситорагон гӯё медонистанд, ки акнун онҳоро касе намебинад, дар осмони торик ба бозӣ даромаданд. Гоҳ ялтас зада, гоҳ хомӯш гашта, гоҳе милт-милт ба ларзиш омада дар бораи чизе шодибаш, вале асрорангез беқаророна байни худ гӯё пичир-пичир мекарданд» [35, с. 128].

Ҳабиб Аҳрорӣ дар заминаи ҳамин пораи иқтибосшуда менависад, ки «Дар ин ҷо «ба бозӣ даромадани ситорагон», «байни худ пичир-пичир кардани» онҳо ба назар аҷиб ва ғайри одӣ мерасад. Лекин ҷӣ илоҷ. Нависанда ҳамин образро офаридааст ва онро раво донистааст. Тарҷумон ифодакунандаи фикри нависанда аст бо ҳамаи воситаҳои тасвираш. Пас, ҳамин образ бояд дар тарҷума нигоҳ дошта шавад. Дар ин ҷо барои далелноктар шудани тасвир ман пеш аз «пичир-пичир» калимаи «гӯё»-ро илова кардам». Ҳабиб Аҳрорӣ барои ифодаи образ бо образ «кор фармудани баъзе калимаҳои ёрирасон»-ро «ҷоиз ва раво» медонад. Ин донишманд риояи ин «се принципи тарҷумаи бадеӣ»-ро дар тарҷумаи осори бадеӣ муҳим ва омилҳои асосии муваффақият арзёбӣ карда, риояи онро аз ҷониби мутарҷимон зарур мешуморад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар мақолаи ёдшудаи «Сӯҳбат аз санъати тарҷума», илова ба он ҷи ки зикр шуд, доир ба навъҳои дигари тарҷума, аз ҷумла «тарҷумаи осори санъати нафиса, сиёсиву дипломатӣ ва илмиву иттилоотӣ» низ андешаҳои назарӣ ва амалиашро баён дошта, дар зимн дар боби пешрафти ин соҳа ва аҳамияти он дар рушди илму фарҳангу адабиёти тоҷик масъалагузорӣ мекунад, ки ҳануз ҳам ҳарфи тоза ва пурманфиат дар ин боб мебошад.

Мақолаи «Кори эҷодӣ ё як навъ касби одӣ?», ки Ҳ. Аҳрорӣ онро бо ҳамқаламии Р. Ҳошим навиштааст, паҳлуи дигари фаъолияти адабии ӯро менамояд. Муаллиф дар ин мақола «вазъи кори тарҷума дар республика»-ро ҳаматарафа таҳлил ва арзёбӣ карда, бурду боҳти ин соҳаро ба таври мушаххас нишон додааст. Ӯ «яке аз шаклҳои муҳимми санъати адабӣ будани тарҷумаи бадеиро» таъкид карда, онро «як ҳиссаи адабиёти миллӣ» мешуморад ва андешаҳои назариву мушоҳидаҳояшро дар ин боб муфассал баён менамояд.

Ҳ. Аҳрорӣ дар ин мақола нахуст дар така ба андешаҳои В. Г. Белинский, Н. Г. Чернишевский, А. С. Пушкин ва дигарон дар роҳи инкишофи адабиёту фарҳанги миллӣ нақши калидӣ доштани адабиёти тарҷумавиро таъйид карда, сипас бо далелҳо собит мекунад, ки барои ба вучуд омадани тарҷумаи амин фақат дониستاني ду забон кофӣ нест, балки тарҷумони асари бадеӣ бояд истеъдод ва қобилияти нависандагӣ низ дошта бошад.

Аз суханони муаллиф бар меояд, ки ҳадафи ин мақола «таҳлили тарҷумаҳо» набуда, балки «ба тариқи масъалагӯзорӣ» вазъи тарҷумаро дар кишвар қазоват кардан будааст. Дар ин равиш муаллиф омилҳои таъсиргузори манфӣ, аз ҷумла «нисбат ба адабиёти тарҷумавӣ безътиной кардан», «ба кори тарҷума» назорат накардани танқиди адабӣ, баҳои ноодилона ба тарҷума, «аз савияи умумии тарҷума» ақиб мондани «маданияти тарҷума», «инкор кардани назарияи тарҷума», кофӣ набудани «дараҷаи саводнокии умумии тарҷумонҳо ва маданияти тарҷума», аҳамият надодан ба масъалаи «тайёр кардани кадрҳои тарҷумонҳо», набудани мутарҷимоне, ки аз ҳамаи забонҳои дунё ба тоҷикӣ тарҷума кунанд, «офату балои кори тарҷумонӣ» будани «тарҷумаҳои ҳарф ба ҳарф» ва монанди инҳоро василаи халалрасон ба пешрафти тарҷумаи бадеӣ медонад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар мақолаи ёдшуда вазъи тарҷумаи бадеиро дар Тоҷикистон таҳлил карда, дар бораи таҷрибаҳои ибратбахш ва камбудихои ин соҳа, аз ҷумла баъзе тарҷумаҳои дар давраҳои гуногун анҷомгирифта муфассал сухан рондааст, ки нақди воқеиву беғаразона буда, имрӯз низ арзиши раҳнамоӣ дорад. Аз ҷумла, тарҷумаи Сухайлӣ «Суруд дар бораи Степан Разин» ном

шеъри Пушкинро «тарчумаи лафз ба лафз» дониста, мафзояд, ки «Ин шеър дар рӯҳи сурудҳои халқии рус навишта шудааст. Пушкин шакли шеъри халқӣ, бисёр ибораҳои халқӣ, элементҳои фолклорро ба кор мебарад. Лекин дар тарҷума, ин хусусият ва оҳанги шеър аз байн рафта, Чунонки мегӯянд, рӯҳи асар нигоҳ дошта нашуда, фақат мазмуни умумии он боқӣ мондааст» [33, с. 139-140].

Дар муқоиса бо тарҷумаи Суҳайлӣ муҳаққиқ шеъри Пушкин «Кохи ёдгор»-ро дар тарҷумаи Абулқосим Лоҳутӣ нақд карда, муваффақияти ин тарҷумаро дар он мебинад, ки «тарҷумон мазмуни ғоявӣ, шакл ва рӯҳи асарро ба хубӣ дарк карда, онҳоро бо мувофиқати ҳарчи комилтаре акс кунонда тавонистааст» [33, с. 141].

Дар ин мақола Ҳабиб Аҳрорӣ илова ба мушкилоти тарҷумаи бадеӣ, доир ба навъҳои дигари тарҷума, аз ҷумла тарҷумаи китобҳои сиёсӣ-иҷтимоӣ, илмӣ-оммавӣ, оид ба хочагии қишлоқ, китобҳои дарсӣ ва дигар навъҳои адабиёт, ...тарҷумаи материалҳои газетаву журналҳо, радио ва телевизион, киносенарияҳо низ муфассал сухан карда, аз ҷумла нигоштааст, ки «Тарҷумаи механикӣ, резабозии таҳтуллафзӣ ба матн кӯр-кӯрона пайравӣ мекунад, аз пайи мувофиқати зоҳирӣ афтода, чизи асосӣ-моҳияти асар, яъне фикри асарро, ки бо сухан ва образҳо таҷассум меёбад, фаромуш мекунад ва қолибҳои расмиро ба кор бурда, аз оригинал бечуръатона нуқта ба нуқта нусха мебардорад; ҳар як калимаи алоҳидаро ба сари худ бе вобастагии мантикӣ гирифта тарҷума кардан мехоҳад ва дар ин ҳол баъзан барои ифодаи ягон элементҳои оригинал воситаи мувофиқе пайдо карда натавониста, ба тариқи илоҷи ягона шаклҳои оригиналро бе ҳеч лузумият ба тарҷума мекӯҷонад ва бо сохтакориҳои осони бемаънӣ мазмунро қурбони ҳуққабозии формалистии худ мекунад» [33, с. 143]. Дар ин замина вай тарҷумаи соҳаҳои дигарро нақд карда, «аҷоиботи таҳтуллафзӣ ва дигар хел сохтакориҳои»-ро, ки «бо таъсири вай пайдо» шудааст, ошкор ва намунаҳои монадӣ «Аз ҳар модагов дунимҳазорлитрӣ шир истеҳсол кардем», «аз ҳар сар мурғ дусадтоғӣ тухм истеҳсол кардем», «дар рӯйи кулчарӯяш худбоварии даъваткунанда намоён буд», «рӯйи ришу фаш набаровардаи ӯ сурх

гашта буд», «корро васеъ вусъат додем» ва ғайраро зикр намуда, ба ин натиҷа расидааст, ки «Албатта, нависандагон, мунаққидон, олимони забоншиносии мо ин гуна аҷоибот, бозиҳои забонӣ ва ба ҳамин монанд чизҳоро дар матбуот, дар китобҳо бисёр хонда ва аз радио бисёр шунидаанд ва албатта, ин гуна чизҳоро сарзаниш ва мазаммат ҳам мекунанд, лекин гуфтан лозим аст, ки сарзаниш ва мазамматҳо аксари вақт аз доираи сухбатҳои хусусӣ берун намебароянд. Бадиӣ қор дар ин аст, ки ин хел вайронкориҳо ҳар рӯз такрор ёфта, дар забон ҷойгир ва чизҳои муқаррарӣ барин шуда истодаанд ва ҳар қадаре ки такрор шаванд мумкин аст дар байни як қисм хонандагон чунин тасаввуроти нодуруст пайдо кунанд, ки модом ки «алломаҳои замон» ин гуна «дурдонаҳо»-ро ҳазорон нусха ҷоп мекунанд ва ба тамоми олам мешунавонанд, гап ҳамин асту забон ҳамин» [33, с. 144]. Ин донишманд дар фароварди мақола роҳи ислоҳи вазъияти баамаломадаро нишон дода, як силсила пешниҳодҳои мушаххасро низ ба миён гузоштааст, ки имрӯз ҳам дар роҳи поксозии забон ва ислоҳи вазъи тарҷумаи соҳаҳои дигар ҳанӯз ҳам арзиши амалӣ доранд.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар мақолаи «Ба муқобили формализм дар қори тарҷума» дар бораи роли сиёсӣ, тарбиявӣ ва аҳамияти давлатӣ доштани қори тарҷума андеша ронда, асосан қори тарҷумаи соҳаи матбуот ва радиошунавонӣро ба муҳокима кашида бошад ҳам, доираи баҳси ӯ фаротар меравад ва паҳлуҳои гуногуни назария ва амалияи тарҷумаро дарбар мегирад. Нахуст ӯ аз таъсири манфии тарҷумаи ҳарф ба ҳарф дар забони васоити ахбори омма сухан карда, бо зикри мисолҳо собит мекунад, ки ин гуна камбудӣҳо дар натиҷаи фаромӯш кардани асосҳои назариявии тарҷума ва принсипҳои он рӯй медиҳанд. Дар идомаи баҳс Ҳ. Аҳрорӣ талаботҳои, ки дар назди тарҷумаи амин (адекватӣ) гузошта шудааст, аз ҷумла мувофиқати терминологии ҳар ду забон дар тарҷумаи асарҳои илмӣ ва техникӣ, наздикии ҳар чи бештари тарҷума ба матни оригинал, риояи меъёри хосси тарҷумаи осори публитсистӣ бо риояи «воситаҳои тасвири бадеӣ, эмотсионалӣ ва образҳо, ҳифзи воситаҳои тавоноии таъсиррасонӣ» дар тарҷумаи адабиёти сиёсӣ-иҷтимоӣ, тарҷумаи образ дар адабиёти бадеӣ, баҳрабардории огоҳона аз забон ва ғайраро як-як зикр карда,

меафзояд, ки дараҷаи айнияти тарҷума барои жанрҳои гуногун ҳар хел бошад ҳам, вазифаи асосии тарҷума бетағйир мемонад: вазифаи тарҷума ифода кардани фикр аст, барои ифодаи фикр бошад, пеш аз ҳама онро фаҳмидан лозим аст».

Муҳаққиқ дар ҳамин замина, ҳамчунон ки дар мақолаи «Сухбат аз санъати тарҷума», буквализ ва зиёни онро баррасӣ карда буд, зарари калони ин намуди тарҷумаро дар осори сиёсиву иқтисодӣ ва рӯзномаӣ ба таври мушаххас нишон медиҳад. Вай бо зикри мисолҳо таъкид мекунад, ки ҳар як хонанда ба осонӣ мефаҳмад, ки дар ин мисолҳо ибораю ҷумлаҳои «дар ҳамкориҳои зич», «навҳои пахтаро бунёд кардан», «дар сахна фалониро раққосаи чавон иваз менамояд», «фаҳмонда дода шуда истодааст», «аз коркарди тирамоҳӣ бароварданд»-ҷумлаҳои сохта буда, дар ин ҷо таъсири тарҷума дида мешавад.

Муҳаққиқ доир ба забони тарҷумаҳо сухан карда, аз ҷониби мутарҷимон вайрон кардани қоидаҳои грамматикӣ, ибораҳои сунъии хилофи қоида сохтан, калимаҳои ҷудоғонаро бемавқеъ, бемуносибат кор фармудани онҳоро аз уюби шоеъи тарҷумаҳои соҳаҳои дигар медонад ва намунаи ин гуна хатоҳо-»чизҳои камёфт» (ба ҷои «камёб»), «ҳар доим» (ба ҷои «доим». «доимо»), «якеҳо», «ғайраҳо», «ҳол он ки, ҳоло он ки» (ба ҷои «ва ҳол он ки»), «чуворимаккаи думбул» (ба ҷои «нимдунбул»), «курраи замин» (ба ҷои «кураи замин», маънои курра маълум аст), «таргбар» (ба ҷои «камбар»), «нодору» (ба ҷои «нодор», Чунонки «доно»-»нодоно» намешавад)-ро зикр карда, меафзояд, ки барои беҳтар кардани сифати тарҷумаҳо, барои роҳ надодан ба вайронкорихо дар соҳаи забон масъалаи тарҷумаи соҳаҳои ҷудоғонаи адабиётро алоҳида-алоҳида дида баромадан, танқиду тақризи тарҷумаҳоро дурусттар ба роҳ мондан, конференсияҳои хонандагонро ташкил кардан, масъалаи маданияти забонро вақт ба вақт муҳокима карда истодан лозим аст [40, с. 157].

Дар заминаи мулоҳизаҳои боло метавон ба ин натиҷа расид, ки Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчун тарҷумони касбӣ равишҳои муҳимми назарии тарҷумаи бадеиро шакл дода, бо фаъолияти амалӣ ва андешаҳои назариаш дар ташаккул ва таҳаввули мактаби тарҷумаи тоҷикӣ нақши хос гузоштааст. Назарияи ин

мударчим ва донишманди соҳа бар асоси пажухишҳои дақиқи илмӣ дар заминаҳои забоншиносӣ, мардумшиносӣ, сабкшиносӣ ва равоншиносӣ шакл гирифта, вазъи умумии ташаккули мактаби тарҷума ва бурду боҳти онро дақиқ ифода кардааст, ки ҳамчун таҷрибаи назарӣ ва амалӣ арзишманд боқӣ мемонад.

2.2. Хусусиятҳои мундариҷавӣ, бадеӣ ва жанрии насри нависанда

Ҳабиб Аҳрорӣ дар зехни алоқамандони адабиёт, ба қавли Раҳим Ҳошим, ҳамчун «яке аз бунёдгузори маданияти советии тоҷик, тарҷумони номи адабиёти бадеӣ ва сиёсӣ, нависанда, публицист, забоншинос ва луғатсоз» [174, с. 113] манзили маъво дорад. Оммаи хонандагон ӯро асосан ҳамчун тарҷумони боистеъдод ва ба кори худ содиқ хуб мешиносанд. Вале дар бораи паҳлуи дигари хунари ӯ-нависандагиаш шояд маълумоти кофӣ надоранд. Бинобар ин, мо дар ин фасл хусусиятҳои мундариҷавӣ, бадеӣ ва жанрии осори насрии ӯро барасӣ карда, дар боби дарёфтҳои хунариаш дар ин замина баъзе андешаҳои монро баён менамоем.

Осори насрии ӯ дар замони зиндагиаш дар маҷаллаҳои «Садои Шарқ»-у «Хорпуштак» ва баъзе рӯзномаҳои дигар фаровон ба ҷоп расидаанд. Вале, шояд шикастанафсии аз ҳад зиёд ва талаботи саҳт нисбат ба кори эҷодӣ ба ӯ иҷозат намодааст, ки дар вақти барҳаёт будан ин гуна таълифоташро дар шакли китоб нашр кунад. Ба ин тартиб, аввалину охири китоби ӯ, ки ҳикояву ёддошт ва мақолаҳои фароҳам овардааст, баъди даргузашташ бо номи «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» дар соли 1984 нашр гардида, мутаассифона, дар бораи ин китоб ва умуман насри бадеии ӯ ба ҷуз Раҳим Ҳошиму Имомназар Келдиев ва Ӯрун Кӯҳзод ҳеҷ кас чизе нагуфтааст.

Раҳим Ҳошим ва Имомназар Келдиев дар мақолаи «Инсони зариф ва коршинос» бори нахуст дар бораи насри бадеии ӯ, аз ҷумла «ҳикояҳои дилчасп»-аш сухан карда, осори насриашро, ба тариқи умумӣ, «гувоҳи қобилияти баланди эҷодкории» [174, с. 117] ӯ доништаанд. Ӯрун Кӯҳзод низ дар мақолаи «Рӯйи гарм ва сухани нарм» маҳорати нависандагии Ҳабиб Аҳрориро тавсиф карда, ҳикояҳои Ҳабиб Аҳрориро «сирф воқеӣ» медонад ва меафзояд, ки ин ҳикояҳо «Воқеаҳои дарбар мегиранд, ки мо дар зиндагии ҳаррӯза, тақрор ба тақрор мебинем ва аз ҷузъи урфу одати мардум шудаанд. Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамин воқеаҳои маъмулӣ ва машҳурро, ки гӯё ҳеҷ чои аҷобат надоранд ва одамон онҳоро аз паҳлуяшон бепарво мегузаранд, ба тасвири бадеӣ

гирифтааст». Ёрун Кӯҳзод дар мақолаи зикршуда аз «услуби чолиб-бозарофат, бо истиора, бо киноя»-и ҳикояҳои нависанда ба таври умумӣ сухан кардаасту бас [102].

Ҳикояҳо ва ёддоштҳои нависанда, ки дар китоби «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» гирд омадаанд, пеш аз ҳама, чехраи инфиродии ҳунарии соҳибашонро бозгӯ мекунанд, ки мутааллиқ танҳо ба Ҳабиб Аҳрорист. Ё дар фарогирии воқеиятҳо ва тасвири бадеии симои шахсиятҳои осораи дид ва усули хосси тасвир дорад. Вай дар тасвири бадеии воқеиятҳо бар ин бовар будааст, ки «адабиёт, чун дигар осори санъат, ин офарандагист».

Воқеан ҳам, Чунонки М. Б. Храпченко таъйид кардааст, «Нависандаи воқеанигор граммофон нест, ки оҳангро дар пластинка содиқона сабт кунад... Нависанда машинаи ҳисоббарор ва роботи амаликунандаи ҳар гуна иқдом-ва ҳатто амалиёти душвори қаблан тарҳрезишуда нест. Вай шахсияти мустақили эҷодӣ буда, ба чараёни адабӣ бо ҳамин фазилатҳои мушаххаси худ ворид мешавад» [164, с. 66].

Ба ин тартиб, ҳақиқати зиндагӣ дар тафаккури эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ аз диди фардӣ, андешаи образнок ва усули хосси нигориш, ки мансуби ҳар нависандаи ҳунарманд мебошад, берун нест. Дар ин замина вақте ки ҳикояҳо ва ёддоштҳои нависандаро мехонем, суханони зерини Лев Толстой ба ёд меояд: «Дар воқеъ вақте мо осори бадеии муаллифи навро мехонем, суоли асосие, ки дар зеҳни мо пайдо мешавад, ин аст: «Канӣ, ту чи гуна инсон ҳастӣ? Аз дигар одамоне, ки ман медонам, чӣ фарқ дорӣ ва дар бораи он ки ба зиндагиамон чи гуна назар кунем, чи чизи нав гуфта метавонӣ?» [9, с. 19]. Агар ин нависанда кӯҳансол ва шинос бошад, он вақт суол на ба кӣ будани ӯ марбут мешавад, балки «канӣ, ту ба ман чи чизи нав гуфта метавонӣ? Қадом паҳлуи зиндагиро ту ба ман инъикос мекуни?»

Нависандаи рус Тургенев доир ба хусусияти хосси нависандаи ҳақиқӣ бо оҳанги дигар сухан гуфтааст: «Дар адабиёт...бале, ба ҳар ҳол, ман фикр мекунам дар ҳамаи истеъдодҳо муҳим овози онҳост. Бале, муҳим авози худ аст. Муҳим оҳанги зинда ва хосе, ки дар гулуи дигар инсонҳо ёфт

намешавад...Барои он ки чунин гуфт ва ин оҳангро ба даст овард, бояд маҳз чунин шакли хосси гулу дошт, чун парандагон...Хусусияти муҳимми фарқкунандаи истеъдоди зиндаи бемонанд дар ҳамин аст» [133, с. 712-713].

Дар воқеъ, воқеияте, ки нависанда тасвир мекунад, аз шахсият ва андешаю орои ӯ чудо набуда, маҷмуи таассуроти ӯро низ дар бар мегирад. Дар адабиёти дунё, аз ҷумла насри тоҷик низ, офаридаҳои бадеии зиёде ҳастанд, ки зери таъсири воқеиятҳо ва санадҳои зиндагиномаи нависандагон ба вучуд омадаанд. Дар ин замина метавон аз осоре мисли «Бачагӣ», «Наврасӣ», «Чавонӣ»-и Л. Толстой, «Хайр, силоҳ»-и Ҳемингуе, «Ятим», «Ёддоштҳо»-и устод Айнӣ ва монанди инҳо ёд кард.

Ҳар кадоми ин асарҳо меъёри хосси худ ва усули махсуси тасвири бадеии воқеияти зиндагиро доранд. Вале фақат ин не, балки он шароите, ки унсури шахсӣ, ошкоро ё дар зерматн, бо доираи муносибатҳои инсонӣ, андеша ва ҳис омезиш меёбанд, шакли комили бадеии ин гуна осорро такмил мебахшанд. Дар ин замина ҳақ ба ҷониби донишманди рус М. Б. Храпченко аст, ки гуфтааст: «Ангезаи шахсӣ дар осори бадеӣ на худ аз худ, балки дар алоқамандии гуногун ва гоҳо зидди ҳам бо инкишофи ҳаёт ба вучуд меояд. Фардияти худро ҳифз карда, воқеияти зиндагинома аҳамияти умумии иҷтимоӣ ва зебоиносии пайдо мекунад» [164, с. 84].

Осори насрии Ҳабиб Аҳрорӣ бо ҳамин хусусияти худ фардияти эҷодии нависандаро мушаххас сохтааст, ки аз бисёр ҷиҳат қобили мулоҳиза мебошад. Дар ҳикояҳо ва ёддоштҳо ӯ воқеиятҳои зиндагӣ ва ҷузъиёти аҳволи нависанда дар шакли мураккаб ва ғайримустақим инъикос ёфтааст. Таҷрибаи зиндагӣ, он чи ки нависанда дида ва аз сар гузаронидааст, воқеаҳои, ки дар он ширкат кардааст, сарнавиштҳо, рӯҳиёт, одамон, амалу кирдор, ки диққати ӯро ҷалб кардаанд-ҳамаи инҳо сарчашмаи андешаҳои эҷодӣ ва таъминии нависанда ва зербиноест, ки рӯйи он пояи эҷодиёти ӯ устувор аст.

Масалан, хеле равшан аст, ки воқеияти драмавии аз сари шахсияти ҳикояи «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» – Махсумака гузашта, мушоҳидаи нависанда аз воқеияти «бо рӯҳбаландии бузург» гузаштани «тӯйҳои арӯсии ҳозира»

мебошад. Тарзи тўйгузаронӣ, сухангӯйии раиси тўй ва меҳмононро дар маъракаҳо агар Ҳабиб Аҳрорӣ мушоҳида намекард, гумон буд, ки ҳикояи ёдшударо нависад. Барои офариниши ёддошти «Бозиди охирин» аз сарнавишти чангии худаш ва Ҳабиб Юсуфӣ нафақат истеъдоди комили нависандагӣ, балки донишиши амиқи зиндагишиносӣ, ормони ватанпарастӣ ва муҳаббат ба инсон лозим буд, ки нависанда бо он мусаллаҳ аст.

Дар ҳикояҳо ва ёддоштҳои Ҳабиб Аҳрорӣ нафақат дидаву шунидаҳояш, балки аз он чи вуқуф пайдо карда ва аз сар гузаронидаасту ўро ба ҳаяҷон овардааст, чун чузъи маънавиёти ў таъсиргузор будаанд. Дар таҷрибаи ин нависанда саргузашт аз гузаштаҳо фарқ дошта, фақат аввалӣ мавзуи эҷодиёт будааст. Дар таъкиди ин масъала лозим медонем, ки суханони зерини Достоевскийро иқтибос кунем: «Барои он ки роман нависӣ бояд як ё чандин таассуроти аз қалби муаллиф гузаштаро захира кард» [7, с. 64]. Ба ин тартиб, ҳар он чизи дар образҳои бадеии Ҳабиб Аҳрорӣ ғунҷида, нишонаи ҳаяҷон, рағбат ва ҳиссу андешаи нависанда буда, навиштаҳои ўро бо зиндагӣ ҳамсоз гардондааст.

Дар ҳар кадоме аз шахсиятҳои осори нависанда рӯҳияи ў ҳаст. Шахсиятҳои осораш бофта набуда, нависанда дар онҳо зиндагӣ мекунад, ба онҳо ҳиссаи рӯҳ ва қалби худро додааст. Вай намегӯяд, ки «ман дар бораи Махсум-ако менависам». Балки худаш Махсумако, Қорипоччо, Ҳабиб Юсуфӣ, Раҳим Ҳошим ва дигарон мешавад, зиндагӣ ва ҳастии инсонии онҳо аз худаш аст ва онро барои хонанда қобили тасаввур месозад. Ин кори душвор бошад ҳам, Ҳабиб Аҳрорӣ аз ўҳдаи он баромадааст.

Дар ҳикояи ёдшудаи «Тўйхўрии мўйсафедон», Чунонки ишора шуд, воқеияти пурфасоди рўзгори мо, яъне бошукӯҳ ва гоҳо аз ночорӣ гузаронидани тўйҳои арӯсӣ ҳунармандона ба тасвир омадааст. Тасвири тезу тунди воқеияте, ки паҳлуҳои гуногуни ахлоқи чомеро менамояд, кӯшиши амиқи инъикоси тазодҳоест, ки муҳит ва инсонҳо бо онҳо рӯбарӯ гардидаанд ва меёриҳои одаму одамгарӣ дарунмояи ин ҳикояро шакл додааст ва ба воситаи образи Махсум ака кушода мешавад.

Нависанда сират ва сурати шахсияти ҳикояшро ба воситаи муколама ошкор месозад. Аз гуфтугузори Махсум ака, ки номи аслиаш Абдукарим будааст, хонанда дармеёбад, ки ӯ воқеан марди кордида, синаш аз шаст гузаштагӣ... дастархондидаю гарди меҳмонхона хӯрда... марди босавод, пурдон, хушчакчак, сӯхбаторо... бардаму бақувват, хушсурат будааст. Вай бештар аз дигар шахсиятҳои ҳикоя моҳияти бадии дар ҷомеа реша рондари, ки ба ҳифзи ахлоқи умум марбут мешавад, мефаҳмад ва ҳис мекунад. Суханони зерини Махсумакаро нависанда ҳамчун ҳолнамои вазъи ахлоқию иҷтимоии ҷомеа ва шахсияти ҳикоя меоварад, ки воқеӣ ва таъсиргузор аст: «...Дар сари мизҳо ҳама олуфтаҳои таранг чой мегиранд. Барои пешвоз гирифта шинондани онҳо одамҳои махсус таъин шудаанд. Мебинед, як йигитчаи шалворпочааш кубур барин танг, нӯги ботинкааш мисли нӯли лайлак борики дароз, мӯяш суфтаи ялаққосии занҳо барин фарқкушода, дар галстукаш сурати кафтарча...шоначаашро аз киса бароварда, пуф-пуф кард, мӯяшро шонакунон бо савлат аз дарвоза медарояд. Бо дидани мизбонҳо ду пояшро ҷафс карда пошнаҳояшро тукқӣ ба ҳам зада, лабашро инч ва сарашро бояк ҳаракати тез ҳам карда ва боз мӯи ба пешона афтадашро як ларзонда ақиб партофта саломалек мекунаду бо таклифи мизбон ба сари миз гузашта мешинад. Як абрӯяшро боло кашида, бо як кунчи даҳонаш табассум намуда, ба шиносҳои гирду пеш таъзим мекунад, баъд пой болои пой монда, папироскуттиашро мебарорад ва думи муш барин мӯйлабчаашро молида занҳою духтарони атрофро бо чашмони нимпӯш, гӯё бепарвоёна, аз назар мегузаронад. Дар пеши вай ҳазору як неъматӣ дунё...Мо, мӯйсафедҳо бошем як дона мавизи сиёҳ ба таги забон партофта макида, хурт-хурт ҷои хокаи бистудутинӣ нӯшида мешинем...» [34, с. 9].

Шахсияти аслии ҳикоя аз низоми ахлоқии ҷомеа норозӣ аст. Дар ботини ӯ муқобили ҳама гуна ночӯриҳои муҳити зиндагӣ ошӯби дарунӣ ҷӯш мезанад, вале гунаҳкори асосиро ҷустуҷӯ ва шиносӣ намекунад. Бо тасвири талафоти маънавии шахсияти ҳикоя, нависанда эътироз ва норозигиашро нисбат ба хушнавоии дурӯғини иҷтимоии ҷомеа баён дошта, ба ин васила ба вазъи

умумии нобасомонии ахлоқии чомеа даҳолат мекунад, ки шинохти рисолати созандагии адабиёт аз ҷониби нависанда мебошад.

Дар ин замина чизе, ки аксари ҳикояҳои Ҳабиб Аҳрориро ба ҳам мепайвандад, тасвири ҳисси масъулиятшиносии ахлоқӣ ва иҷтимоии шахс дар назди худ ва чомеа мебошад. Нависанда сарфи назар аз мавқеияти иҷтимоиву ахлоқии шахсиятҳо, сурату сират ва амалу кирдори онҳоро аз рӯйи меъёри одамият арзёбӣ мекунад. Дар ин замина силсилаи «Аз ҳикояҳои Қорипоччо» ҷолиб мебошанд. Дар аксари ин ҳикояҳо одамгарӣ меъёри шинохти инсон ва усули асосии дарки бадеии воқеият аз ҷониби Ҳабиб Аҳрорӣ мебошад. Аз ин назар тасвири воқеаҳои рӯзмарра, муомилаю муоширати инсонҳо дар муҳити хонаводагӣ чомеа дар ҳикояи «Чақ-чақи кӯчагӣ» ҷолиб ва таъсиргузор аст. Нависанда масъалаи ахлоқӣ-донистани кадри инсонро дар маркази дарунмоияи ҳикоя қарор додааст. Маҳз ҳақиқати воқеӣ, далелҳои мантиқию равонӣ, ки омехтаи истехзою таъризданд, боиси равшан шудани мавқеияти ахлоқии шахсияти ҳикояи ёдшуда Қорипоччо мегардад, ки арзиши ҳосси ахлоқӣ дорад. Қорипоччо аз беҳудагӯиву беҳудапурсии ҳамсоҷаш ба дод омадааст. Аз ин амали ӯ авзоаш бечо, рӯяш суп-сурх, лабҳои мепариданд. Нависанда бо тасвири пурсучӯи беҳадафи шахсияти ҳикоя ва намудани ҳоли танзомез ва раҳмовари Қорипоччо ормони ҳаётдӯстона ва масъалаи беҳбуд бахшидан ба зиндагӣ ва муносибати инсонҳоро пеш мегузорад.

Зимнан бояд гуфт, ки ҳаҷву мутоиба яке аз вежаҳои муҳимми насри бадеии Ҳабиб Аҳрорӣ аст. Ин гуна осори ӯ моҳияти иҷтимоӣ, ахлоқӣ ва маишӣ дошта, назари ислоҳотхоҳонаи ӯро ба воқеияти зиндагӣ ва рафтору кирдори шахсиятҳо ифода мекунад. Ӯ суннатҳои ҳичогӯии мардумӣ ва китобиро дар шароити нави таърихиву фарҳангӣ идома бахшида, ин равишро то ҷое ба василаи ҷустуҷӯҳои мундариҷавию ғоявӣ ва ҳунарии худ такмил бахшидааст. Ин гуна таълифоти ӯ, пеш аз ҳама, бо ҷанбаи амиқи ҳаётиашон қобили мулоҳиза мебошанд. Нависанда воқеаҳои номатлуб, танзомез ва хандабоби зиндагӣ, бисёре аз рӯйдодҳои иҷтимоиву ахлоқӣ ва маиширо аз рӯзгори мардум ва шахсиятҳои ҷудоғона гирифта, онҳоро такмил мебахшад, рангу бори ҳаҷвию

мутоибавӣ медиҳад ва дар шакли ҳикояҳои хубу марғуби хотирмон ба хонанда пешкаш менамояд.

Масалан, ӯ дар ҳикояҳои «Гапҳои ғалатӣ», «Вохӯрии ошолуд», «Аҷаб хурсанд карданд», «Ил-вошемнашит», «Дар магазин» ва ғайра ба хулку хӯ ва амалу кирдори баъзе аз афроди чомеа, ашхоси манфиатҷӯ бо назари танзомези интиқодӣ менигарад ва онҳоро мазамат менамояд. Аксари чунин ҳикояҳоро драматизми ҳамроҳ бо мутоибаи рамзомез ва ришханду таъризи шакл додаанд, ки баёнгари ҳунари тасвиргари Ҳабиб Аҳрорӣ мебошанд. Дар ин тарзи нигориш таъсирнокии мусбат ва мутақобили ҷустуҷӯҳои инфиродии нависандаро шароити муайяни иҷтимоӣ шакл додааст, ки навъе посух ба талаботи маънавии чомеа низ мебошад.

Дар ин замина ҳикояи танзомези «Вохӯрии ошолуд» мундариҷа ва тарзи тасвири қолиб дошта, хеле фишурдаву таъсиргузор низ ҳаст. Нависанда бо тасвири амалу кирдори шахсияти марказии ин ҳикоя, ки онро танзомез «мардакча» низ номидааст, масъалаи риояти «қоидаи одоби муошират»-ро матраҳ менамояд. Дар ин ҳикоя ҷузъиёти одоби муоширати шахсиятҳои гуногун дар ҳолатҳои мухталиф бо камали ҳунар тасвир шудааст. Ҷузъиёти аввал масъалаи шинохтан ё шинохтани «мардаки нисбатан ҷавон»-ро, ки аз дарвоза даромадааст матраҳ карда, ба ин васила нависанда чехраи манфии инсонии худро пурғуруро ба тасвир кашидааст. Ҷузъиёти дувум манзараи дар сари дастархон беадабона бо шахсоне, ки ба ошхӯрӣ машғуланд, вохӯрдӣ кардани «меҳмони нав»-ро ба миён мегузорад, ки низ чехранамои сифатҳои мазмуми инсонии худро бераҳа аст. Баъд аз таом ин шахсияти худро «ба як канор ҷеғ зада» ҳарфҳои поёнро гуфтани «пирамарде» баёнгари дарунмоии ин ҳикоя мебошад: «Ҳа, ба дарунат кирм даромада буд, ки каме худдорӣ карда натавонистӣ? Хайр, даромадӣ, ба ҳама салом гуфтӣ- тамом! Мардум муштоқи дасти ношустаи ту буданд? Агар аз ҳирси дастдихӣ нафастангу ҳиккак шуда бошӣ, ин кор сонитар ҳам мешуд. Осмон ба сарат фурӯ намерафт» [38, с. 19].

Дар ин ва бисёре аз ҳикояҳои дигари нависанда, аз ҷумла «Дар магазин» масъалаи муҳимми ахлоқии чомеа-муошират ба миён гузошта шудааст.

Шахсияти асосии ҳикоя-мудирӣ мағазин аз муоширати «марди хушлибоси айнакии портфелдор», «як занакӣ ӯғурмиёни сербару данбали гӯё боқунҷора парвокардашудае», ки ҳадди худро намешиносанд, ба рикқат омада, дар ниҳояти қор худ ба худ мегӯяд: «Ман кистам? Дар қатори дигарон хизматчӣ ё ягон муттаҳами забонкутоҳ? Ба девори мағазин гуфтаҳои Сервантес ном мардакро часпонда мондаанд: «Ҳеч чиз монанди хушмуомилағӣ ба мо ин қадар арзон намеафтад ва ин қадар пурқимат нест». Ин гапҳо ба кӣ дахл дорад: фақат ба ман ё ба он мардаки айнакии портфелдор ҳам?» [39, с. 27].

Дар ин гуна ҳикояҳои ҳачвӣи Ҳабиб Аҳрорӣ тангназарӣ, бесуботиӣ ахлоқӣ, худхоҳӣ, пойбанди одатҳои нописанд будан, беандешагӣ, кутоҳназарӣ дар муошират ва муҳокимаронӣ, хулоса ҳар он чӣ, ки ба норасоии маънавияти шахс сабаб мешавад, мавриди андешаи нависанда қарор гирифтааст. Танқиди нуқсонҳои ахлоқӣ дарунмоӣи ҳикояҳои ҳачвӣи нависандаро ташкил дода, тарзи тасвири танзомез ва заҳрхандаи нишонрас нируи ҳиссӣ ва маънавии онҳоро тақвият бахшидааст, ки далели хунари тасвиргариӣи Ҳабиб Аҳрорӣ мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар шиноҳти воқеияти зиндагӣ, амалу кирдори шахсиятҳо чашмони ҳамабин ва эҳсосу андешаи ҳолнамо дорад. Ӯ равандҳои сиёсиву иҷтимоӣ, иқтисодӣ, илмию фарҳангӣ, падидаҳои мусбату манфии ҳаёти ҷомеа ва дигар зухуроти онро хеле равшан мушоҳида ва тасвир кардааст. Бинобар ин воқеиятҳои ҳаёти иҷтимоӣ ва амалу кирдори шахсиятҳо ӯро илқо намудааст, ки ба безебӣ, рафтору кирдори қабех, ахлоқи нопок, ҳислатҳои ногувори инсонӣ, ки ҷомеаро доғдор намуда, ба сӯи бадӣ таҳрик мебахшанд, бо тамасхӯр нигоҳ кунад ва мавриди танзу ришханду мазох қарор диҳад.

Дар ҳикояи ҳачвӣи «Гапҳои «ғалатӣ» ду масъала-худнамоӣи шахсияти ҳарзагӯю ҳарзакор ва безорию фосилагирии инсонӣ огоҳу ҳушёр аз ин гуна афрод бо камоли диққат ва маънирасӣ тасвир шудааст. Яке аз шахсиятҳои ҳикоя Қорипоччо ба воситаи муколамаҳои ҳолшиносонааш чехраи шахсияти худро худнаморо, ки беҳудагапу беҳудакор аст, ошкор менамояд. Чунончи:

«Қорипоччо мегӯяд:

-Ошнои ман Чумбулбои Чурт як одати ачибе дошт, ки ҳангоми суҳбат, барои ба худ чалб кардани диққати мусоҳиб, аввал ба китф ё бозуи ӯ бо кафи даст се-чор бор мезад, ё ба паҳлуи шикамаш бо ангушт як-ду нихта мекард ва фақат баъд аз ҳамин сараҳбор ба гап мебаромад:

-Гӯш кунед, як гапи ғалатӣ...

Аз гапҳои «ғалатӣ», масалан, мегуфт, ки: Имрӯз аз кӯча мегузаштам, нохост саге аз пеши роҳам баромада ак-ак кард. Сангеро гирифта ғуррондам. Нарасид. Боз чӯберо аз замин бардошта мехостам занам, саг худро аз девор партофта гурехт. Ҳӣ-ҳӣ-ҳӣ...

Ҳангоми ин гуна гапҳои қизиқ лабу рӯяшро бурма карда, ба пешонию биниаш чин оварда, дам ба дам ба як тараф туф мекард ва албатта ба гапҳоиаш аввал худааш механдид. Хандааш ҳам дар ҳама маврид як хел: ҳӣ-ҳӣ-ҳӣ...» [49, с. 15-16].

Нависанда дар ин ҳикоя чехраи чиддӣ ва ҳачвиро ба ҳам омехта, дар маҷмуъ симои ду шахсияти гуногунхислат ва аз ҳам фарқкунандаро бо камоли хунар ва маъниҷӯӣ ба тасвир кашидааст, ки мундариҷаи тоза дошта, аз мушоҳидаҳои бевоситаи нависанда ба ҳам омадааст. Ҳабиб Аҳрорӣ маҳз беҳудагапии шахсияти ҳикояшро мавриди мутоиба қарор дода, бо ин усул онҳоеро маҳкум мекунад, ки дар ҷомеа беҳудакору беҳудаармонанд ва аз онҳо ба мусоҳибонашону ҷомеа суде намерасад. Балки ҳамсуҳбатон аз дидори чунин ашхос безору гурезонанд. Нависанда ба ҷуз тасвири амалу кирдори чунин ашхос, ки дилбазану бесуд аст, дар ҳолатҳои лозимӣ тавзеҳоте низ меоварад, ки ҳолнамои вазъи шахсияти ҳикоя аст.

Хотимаи ҳикояи ёдшуда хеле пурмаънӣ ва таъсиргузор буда, хонандаро хушдор медиҳад, ки аз беэҳтиётӣ ё содагиву хушбоварӣ ба доми ҳарзагӯёну ҳарзакорон, дурӯғгӯёну мардумфиребону мунофиқон наафтад ва рӯзҳои пураарзиши зиндагиашро талаф насозад. Танз ва таъризи пӯшида ғояи ахлоқии ҳикояро тақвият бахшида, роҳи худфиребиву зоеъ сохтани вақтро барои хонандаи огоҳу маънирас масдуд месозад.

Дар ҳикояи дигари нависанда-«Аҷаб хурсанд карданд...» ҳаҷву мутоиба махлут зуҳур карда, яке дигареро пурратар намудаанд. Мавзуи ҳикоя ғайбат ва айбҷӯӣ кардан нисбат ба одамон ва бе даъват ба меҳмонӣ рафтан аст. Шахсиятҳои ҳикоя Қурбонмурод ва ҷӯрааш Давронмурод дар чойхона нишаста чой меҳӯранд ва ба ҳар каси раҳгузар бодикқат назар карда, дар ҳаққи вай ҳар чи мегӯянд. Нависанда бо тасвири ҷузъе аз амалу кирдори онҳо хислатҳои манфии худхоӣ, манфиатҷӯӣ ва ба дигарон ҳасад бурдани ин ду ро бо камоли дақиқназарӣ тасвир карда, дар идомаи сюжет бо тасвири шароити воқеии ба меҳмонӣ рафтани ин меҳмонони ноҳонда, ахлоқ ва маънавиёти осебдидаи онҳоро ба хонанда менамояд, ки ҷанбаи амиқи ахлоқӣ дорад.

Ҳабиб Аҳрорӣ фаҷоеъи амалу кирдори шахсиятҳои ҳикояашро ба ҳазлу мутоиба табдил медиҳад. Ду дӯст-Қурбонмурод ва Давронмурод, ки ба хонаи дӯсташон Файзуллаҳмон ба меҳмонӣ рафтани буданд, ба ҳоле гирифта мешаванд, ки интизораширо надоштанд. Нависанда дар тасвири шахсиятҳои ҳикоя, баҳусус Қурбонмурод аз лавҳаҳои мазҳакавӣ фаровон истифода карда, ба ин васила чеҳраи аслии онҳоро меофарад, ки арзиши фаровони ахлоқӣ дорад. Ҳикоя бо лавҳаи зер, ки пур аз танзу таъриз аст, хотима меёбад:

«Давронмурод ба сӯи Қурбонмурод як саҳт нигоҳ карду ба соҳибхона гуфт:

-Мебахшед, ақои Файзуллаҳмонбегӣ! Мо роҳгузар будем, як даромада арзи салом кардан хостем. Ба хонаи тағои Қурбонмурод ҷӯремо рафта истодаем. Мӯйсафед касали саҳт мегӯянд. Қурбонмурод хезед, ҷӯра. Ба дилам алов афтада истодааст. Зудтар равем.

Қурбонмурод, ки тағояширо як соат пеш сиппа-саҳат дида буд, гаранг шуда, ҷӣ гуфтаниширо намедонист.

-Э, охир, ин ҷӣ хел омадан шуд? Камтар мешиштетон. Яндетон ким-ҷӣ тараддуд карда истодааст...

-Раҳмат, дафъаи дигар бафурсат меоем,-гуфт Давронмурод. ӯ ба Қурбонмурод боз як бор саҳт нигоҳ карда, ба таври қатъӣ ишора кард, ки зудтар аз ҷо хезад.

-Ин омаданатон ҳисоб не,-гуфта монд соҳибхона.

Қўраҳо хайру хуш карда, аз дарвоза баромаданд. Давронмурод дар роҳ бо ғазаб дандон ба ҳам зада гуфт:

-Муред шумо Қурбони курут. Ошнотон дар умраш аз ин зиёдтар хурсанд нашудагист!

-Набошад чӣ? Нури дида, тоҷи сар гуфтанаширо нашунидӣ?

Давронмурод зери лаб ғурунг-ғурунг кард:

-Майнета кирми лаҳад хўрад!...» [43, с. 22].

Анҷоми ҳикоя лавҳаи бадеии мазҳакавиест, ки амалу кирдори худхоҳона ва беҳадафи шахсиятҳои мавриди назари нависандаро хунармандона инъикос нумуда, моҳияти зиндагӣ ва рафтори афроди худхоҳ ва аз ақлу фаросат фосилагирифтаре ба хонанда менамояд. Нависанда бо тасвири масхараомези амалу кирдори шахсиятҳои ҳикоя ва фазои рӯҳию маънавие, ки онҳо зиндагӣ доранд, чеҳраи афродеро ба хонанда менамояд, ки аз равиши созандаи ахлоқи инсонӣ фосила гирифта, бо амалҳои муғризона ва ноҷояшон худро хандахариш карда, ҳадафи таъриз ва киноя қарор гирифтаанд.

Як хусусити офаридаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ он аст, ки ҳикояҳои сужет ва низои тезутунд надоранд. Нависанда дар лавҳаҳои хурд ва мӯҷаз рӯйдодҳои муқаррарии зиндагӣ ва рафтору амалиёт, хислатҳои неку бади одамони одиро тасвир мекунад, ки ба хонанда шиносанд. Хонанда ба лавҳаҳои бадеӣ, рафтору кирдори шахсиятҳои мавриди тасвири нависанда бетараф нест. Ба он маънӣ бетараф нест, ки он лавҳаҳо, муносибати шахсиятҳо ба воқеиятҳои атроф ва инсонҳо ҳатман ҳусни тавачҷуҳ ё нафрату бадбинии хонандаро бедор мекунад. Зеро нависанда ба рӯйдодҳои атрофаш, муносибатҳои одамон бо ҳамдигар, амалу кирдори берун аз меъёрҳои ахлоқи инсонии баъзе афрод назари муайян дорад ва талош меварзад, ки ҳамин ҳадафи хунариашро дар лавҳаҳои бадеӣ инъикос намояд. Аз ҳикояҳои Ҳ. Аҳрорӣ чиро ҳимояву таъйид ва чиро маҳкуму рад кардани нависанда мушаххас аст. Дар ин гуна ҳикояҳои нависанда дар лавҳаҳои хурди зиндагӣ аксаран ягон лаҳзаи ҳаёти инсон, ҳодисаи аҷибӣ рӯзгор ё амалу кирдори шахсиятҳо тасвир ёфтааст, ки яке

такмилу инкишофи дигаре мебошад. Дар натиҷа хонанда дар бораи зебоихои ҳаёт, душвориҳои зиндагӣ, табиати пуртаззоди инсон, маносибатҳои сарпечи инсонҳо ва зиёда аз он, моҳияти амалу андеша ва рафтори шахсиятҳо дар ҷомеа тасаввуроти комил пайдо мекунад. Худхоҳӣ ва худпарастӣ яке аз бадтарин хислатҳои инсон буда, кам ё беш дар табиати ҳар фард маскан дорад ва дар шароитҳои мушаххас дар шаклу тарзҳои гуногун зуҳур меёбад. Агар инсон ҳамин хислати барои худ ва ҷомеа хавфнокро мағлуб карда тавонад, ҳамчун шахсият дар ҷомеа ҷойгоҳи худро мушаххас месозад. Дар ин ҳол нируҳои рӯҳониву маънавӣ ва ҷисмонии инсон баҳри манфиати умум равона хоҳад шуд. Баръакси ҳол, метавонад ба наздиктарин дӯсташ хиёнат кунад, ӯро ба бераҳиела диҳад ё бо амалу кирдори музҳик хандахариши атрофиён гардад. Ҳабиб Аҳрорӣ дар таҳқиқи бадеии чунин мушкилоте роҳу равиши хосси эҷодгарии худро дошта, ҳикояҳояш ҳолнамои муҳити ахлоқии ҷомеа ва амалу кирдори шахсиятҳои алоҳида мебошанд.

Дар ҳикояи «Қадрношиносӣ», ки аз силсилаи «Ҳикояҳои Қорипоччо» мебошад, нависанда маҳдудии фикр, камбудии инсонӣ хомтамаъ ва ба ном тарғибгарони маданиятро, ки худ бемаданиянд, ба бодӣ масҳара кашидааст. Шахсияти ҳикоя «ошноӣ дерин»-и Қорипоччо буда, «дар ҷойхона» бо ӯ дарди дил мекунад. Худнамоӣ ва таваччуҳӣ дигаронро ба худ ҷалб кардан аз ниёзҳои асосии ин шахсият аст, ки нависанда воқеъбинона тасвир кардааст. Аз тасвири нависанда бар меояд, ки шахсияти мавриди тасвири ӯ ба ҳар василае меҳаҳад нақш ва ҷойгоҳи худро дар ҷомеа дар пеши дигарон ба намоиш гузорад. Ӯ талош меварзад, ки дар маърази таваччуҳӣ хос ва ом бошад ва дар ин роҳ ҳозир аст даст ба коре занад то худро машҳур ва маъруф кунад.

Рафтору гуфтори шахсияти ҳикояи Ҳабиб Аҳрорӣ марди юнониро ба ёд меоварад, ки мучассамаи худон бузурги юнониён Зевсро хурд кард. Вақте ӯро гирифтанд ва пурсиданд, ки чаро даст ба ин кор зада ва оё хабар доштааст, ки мучозоти чунин коре марг аст? Посух медиҳад, ки: «Медонам, мехостам коре кунам, ки мардум ба ман таваччуҳ кунанд ва маро ҳамеша ба хотир дошта бошанд».

Қиссаи бародари Ҳотам ва шошидани ӯ дар чоҳи Замзам низ аз ин қабил аст: «Гӯянд ин корро бародари Ҳотам кардааст. Он гоҳ ки дид бо саҳо шӯҳрат ва овозаи бародар ба даст наорад, оби чоҳи муқаддаси Замзам биолуд ва бад-ин сабаб машҳур гашт» [109, с. 102].

Дар ҳикояи «Қадрношиносӣ» ҳамин гуна худнамоӣ ва шуҳратталабӣ, албатта ба сурати танзомез матраҳ мешавад. Тасаввури маъруф шудан шахсияти ҳикояро во медорад, ки аз нокардаҳои худ лоф занад ва Қорипочоро (хонандаро низ) муттақоид кунад, ки одами одӣ нест. Ҳамин гуна тасаввур шахсияти ҳикояро ба ҳаяҷон ва шавқ оварда, ҳамсухбаташро маҷбур мекунад, ки ба нақли ӯ зехн монад ва бовар кунад, ки ӯ одами одӣ набуду нест. Корҳое кардааст, ки ба қавли тамасхӯромези Қорипочо, барои «хизматҳои ҳақиқатан бисёр калон»-аш ба ӯ «ҳайкал монанд ҳам меарзад». Ҳамин нуқта аст, ки ҳикояи ёдшударо қолиби таваҷҷуҳ ва пурмаъно карда, ба он арзиши мондагор додааст. Ин ҳикоя ғайримустақим «ба мақулае ишора дорад, ки башар аз дер боз ба он таваҷҷуҳ ва тамоюли амиқ доштааст» [63, с. 103]. Ба ифодаи дигар, дар чомеа одамони зиёде ҳастанд, ки коре накардаанд, вале бо дурӯғу валавала як умр худнамоӣ кардаанд ва аз худ, ба гумони худашон, «шахсияти маъруф» сохтаанд. Дар асл ин гуна шахсиятҳо аз бадбахтиҳо ва бесарусомониҳои зиндагии худашон ғофил буда, нависанда чехраи аслии онҳоро ба хонанда намудааст, ки воқеан ҳам арзиши фаровони ахлоқӣ дорад.

Танқиди камбудииҳои шахсӣ-сабукмағзӣ, тангназарӣ, номувофиқатии амалу кирдор, аз имконоти зиндагӣ дида бештар дар олами орзуҳои хом зиндагӣ қардан мундариҷаи асосии силсилаи ҳикояҳои Қорипочоро ташкил медиҳад. Ҳабиб Аҳрорӣ дар лавҳаҳои гуногуни ҳаёт ва амалу кирдори баъзе шахсиятҳо хислатҳои ёдшударо ба сароҳат тасвир карда, бо танзу киноя ва таъризи нишонрас онҳоро фош месозад.

Шахсияти ҳикояи «Ба сиркоталабӣ ҳам лабу даҳан даркор» тангназар ва аз назари ахлоқӣ бесубот аст. Ёро падараш «ба пеши як чӯрааш мефиристад, ки каме сирко гирифта биёрад», вале ин фарзандро бесуботи ахлоқӣ ба роҳе

мебарад, ки аз одаму одамгарӣ дур ва ба ҳамин сабаб чӯраи падараш ба ӯ сирко намедиҳад.

Нависанда аз забони Қорипоччо воқеияти одии рӯзмарро тасвир кардааст, ки бо танзе такондиҳанда ва ғофилгирона ҳамроҳ аст. Рӯйдоде, ки нависанда дар ин ҳикоя нақл кардааст, ғофилгирона аст, зеро ки тасмими шахсияти ҳикоя, ки бо хоҳиши падараш барои сирко меравад, даст кам аз назари зоҳир ҳамчун коре одӣ ироа шудааст. Дар асл ин воқеият чехраи шахсиятеро менамояд, ки ахлоқи касиф ва мавқеияти ғайриинсонӣ дошта, чуз ҳавову ҳавас ва худхоҳӣ дар зиндагӣ ҳадафи дигаре надорад.

Нависанда ҳамин гуна бесуботиҳои ахлоқиро дар ҳикояҳои «Аския», «Ошиқ», «Қиссаи паспорт» ва «Чӯрагӣ» низ бо камоли маҳорат тасвир карда, чунин шахсиятҳои нокомилро мавриди танқиду хандахариш қарор додааст. Нависанда рафтори ғайриахлоқӣ ҳангоми дафни майит, зиёфатҳои дабдабанок, ҳадафҳои тамаъкорона ва суҳбатҳои подарҳаворо бо танзу киноя маҳкум карда, дар зимн чехраи Қорипоччоро ҳамчун муслехи иҷтимоиву ахлоқӣ ба хонанда менамояд.

Дар чунин ҳикояҳо симои таҳиягари закиабӣ, ки худ нависанда аст, дар шакли нозуке амал мекунад, ки бар чунин шахсиятҳо, нуқсонҳои ахлоқии онҳо, беҳудагӯиву беҳудакориашон меҳандад ва ҳастии инсонии ин тоифаро ба бодии масҳара мегирад. Заҳрханди нависанда дар ин гуна ҳикояҳо ҳадафи созандагӣ дошта, хонандаро барои шинохти ҳаққу ботил раҳнамоӣ мекунад. Ба ин далел, ҳачви Ҳабиб Аҳрорӣ, пеш аз ҳама, ҳачви иҷтимоӣ буда, аз танзу таъризи истеҳзоӣ нозук ва дараматизми хос ба ҳам омада, чехраи ҳунарии соҳибашро мондагор сохтааст.

Яке аз хусусиятҳои умдаи ҳикояҳои ҳачвии Ҳабиб Аҳрорӣ дар он аст, ки шахсиятҳои ин гуна ҳикояҳо ҳамеша аз болои андешаву амали хатоӣ худ истодагарӣ мекунанд, меъёрҳои нодурусти ахлоқиашонро кӯр-кӯрона таблиғ менамоянд. Ин равиш ба ҳикояҳои нависанда дар баробари оҳанги ҳачвӣ хусусияти фоҷиавӣ бахшида, зимни тасвири ҳодисаҳои хандаовар ва манфӣ хонандаро ба надешидан дар боби амалу кирдори нодуруст водор месозад. Ба

ин далел, ҳикояҳои ҳаҷвӣ нависанда дар баробари фазилати фошкунандагӣ, инчунин ифодагари ҷонсӯзиву худфарсоии нависанда барои беҳсозии зиндагӣ ва ахлоқи инсонҳо низ мебошад.

Ҳикояҳои, ки аз назар гузаронидем, аз тасвири мушаххасу ҷузъҳои равоӣ дида, бештар ба ошкор намудани рӯҳияи умумии ахлоқии шахсиятҳо ва ҷомеа ва норасоҳои иҷтимоӣ нигаронида шудаанд ва хонандаро на танҳо механдонанд ё нафрату бадбинии ӯро нисбати ҷунин ҳодисаҳо афзоиш медиҳанд, балки беш аз ин, ба андешаи созанда водор месозанд. Аз ин ҷиҳат, дарунмоияи ин гуна ҳикояҳои нависанда пурвусъат буда, мушкилоти иҷтимоиву ахлоқиро фаро гирифтаанд ва шароитро барои дар ин боб андешидан фароҳам меоваранд.

Дигар аз жанрҳои, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар эҷоди онҳо хунари нишон додааст, лавҳа мебошад. Дар китоби «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» ҳамагӣ чаҳҳор лавҳаи ӯ ҷоп шудааст, ки маҳорати хунарии ӯро дар эҷоди ин жанри бадеии публитсистӣ собит месозанд. Нависанда дар ин лавҳаҳо рӯйдодҳои муқаррарии зиндагӣ ва рафтору амалиёт, хислатҳои неку бади зоҳиран одамони одиро тасвир кардааст, ки ба хонанда шиносанд ва ӯ нисбат ба он чи ки нависанда ба тасвир кашидааст наметавонад бетараф бошад. Ба ин маънӣ наметавонад бетараф бошад, ки он лавҳаҳо, муносибати шахсиятҳо ба муҳит ва одамон ҳатман ҳусни тавачҷух ё нафрату бадбинии хонандаро бедор мекунад. Зеро нависанда ба рӯйдодҳои зиндагӣ, муносибатҳои инсонӣ, амалу кирдори хилофи суннатҳои маъмули ахлоқии баъзе шахсиятҳо назари дақиқу мушаххас дорад ва сабӣ кардааст, ки ҳамин консепсияи худро дар лавҳаҳои бадеӣ инъикос намояд. Дар ин лавҳаҳо мавқеияти ғоявӣ нависанда ва ҷонибдори кадом тамоюли ахлоқӣ будани ӯ равшан ба назар мерасад, ки аз имтиёзоти хунарии ӯ мебошад.

Лавҳаҳои нависанда хонандаро бо зебоиҳои ҳаёт, душвории зиндагӣ, табиати мураккаби инсон, муносибати байниҳамдигарии одамон ва беш аз он, моҳияти сарнавишти инсон дар ҷомеа ошно месозад. Худҳоҷӣ, худпарастӣ яке аз бадтарин хислатҳои инсон буда, кам ё беш дар табиати ҳар кас маскан дорад ва дар шароитҳои мушаххас ба тарзу шаклҳои гуногун зухур меёбад. Агар

шахсият ҳамин хислатҳои барои худ ва чамъият хавфнокро мағлуб карда тавонад, ҳамчун инсон метавонад дар ҷомеа нақш ва ҷойгоҳ пайдо кунад. Дар ин ҳол нируҳои рӯҳониву маънавӣ ва ҷисмонии инсон баҳри манфиати ҷомеа ҳадафмандона истифода хоҳанд шуд. Агар чунин нест, ӯ метавонад ба ҷомеа ва ҳатто инсонҳои наздиктаринаш низ хиёнат кунад, зеро манфиатҷӯӣ ва худхоҳӣ роҳи одамгариро ба ӯ масдуд менамояд. Ҳабиб Аҳрорӣ дар тасвир ва таҳқиқи бадеии мушкилоти ёдшуда аз паҳлуҳои гуногун наздик шудааст, ки аз бисёр ҷиҳат ибратангез буда, пеш аз ҳама, ҳадафи ҳунариашро нишон медиҳад.

Дар ин равиш лавҳаҳои нависанда «Алло, кӣ гап мезанад», «Сухбати ду зиёӣ», «Марди донишманд» ва «Танӯрхона» аз бисёр ҷиҳат ҷолиби диққат мебошанд. Жанри лавҳаҳои ёдшударо ҳуди нависанда муайян ва мушаххас намудааст. Воқеан ҳам, лавҳаҳои зикршуда «дар асоси лаҳзаи ягона, гуворо ва муассиру ибратбахш эҷод» [114, с. 181] гардида, тасвири кутӯҳ ва пурмаънӣ аз воқеиятҳои зиндагӣ ва амалу кирдори шахсиятҳои мавриди назари нависанда мебошад, ки ҷавобгӯи талаботҳои сохторӣ ва мундараиҷавии ин жанр аст.

Асоси лавҳаи «Алло, кӣ гап мезанад»-ро воқеае ташкил медиҳад, ки дар он нақши шахсият назаррас буда, дар заминаи санади воқеӣ бунёд ёфтааст. Ҳадафи нависанда дар ин лавҳа аз санад ё худ воқеа дарак доданӣ нест, балки ба василаи тасвири таъсиргузор, гуворо ва ҷаззоб хостааст моҳияти хулқу ҳӯи инсонро ошкор созад. Дар лавҳаи ёдшуда нависанда асосан мочарои интиҳоби телефонро, ки марбут ба рангу намуди он аст, матраҳ кардааст. Дар назари аввал ҳодисаи чандон ҷолиб наменамояд, вале чун ба батни воқеияти тасвиршуда, амалу кирдор ва хулқу ҳӯи шахсиятҳои дар лавҳа тасвиркардаи нависанда диққат диҳем, маълум мешавад, ки ҳадафи ғоявии нависанда аз тасвири як лаҳзаи зиндагии шахсияти мавриди тасвираш ироаи консепсияи хос ва созандаи ахлоқӣ будааст. Дар тасвир ва тафсири бадеии нависанда ғоҷеаи зиндагии шахсиятҳои ин лавҳаро худхоҳӣ, манфиатҷӯӣ ва шикастани меъёрҳои солими ахлоқи инсонӣ шакл додааст, ки нафақат барои ҳудашон, балки барои ҷомеа ва алоқамандони онҳо, аз ҷумла шавҳар, ҳамкор ва афроди дигар низ харобиовар ва зиллатбор мебошад.

Нависанда дар қисми аввали лавҳа як лаҳзаи зиндагии шахсияти мавриди назарашро, ки зан аст, тасвир карда, чеҳраи ахлокии онро хунармандона инъикос намудааст. Чумлаи зайл моҳияти андешаву оро ва маънавиёти шахсияти лавҳаро мучассам месозад: «Вай ба шавҳараш ултиматум монда, аз ӯ катъӣ талаб кардааст, ки аппарати телефони хонашонро фавран иваз кунад, чунки ду дугонааш-яке аппарати сурх, дигаре сабз доштаанд. Аппарати инҳо бошад, аз Докёнус мондагӣ, фалак задагӣ, «дидораш хушк шудагӣ», мисли зоғи сиёҳ қар-қар мекардааст. Ҳайфи як рӯймолчаи бахмали сурхи шилшиладор, ки ба таги он паҳн карда мондаанд!...» [45, с. 45]. Он чи бо шахсияти лавҳа мегузарад чанбаи истисноӣ ва итифоқӣ надорад. Замони вуқӯи ҳодисаи тасвиршуда ба шаст-ҳафтод сол пеш бармегардад, аммо ҳанӯз ҳам назоири чунин вақоеъе дар иҷтимоӣ кунунии мо рух медиҳад. Умуман эҳсосоти манфии манфиатҷӯӣ ва худхоҳии беҳадаф ва бесуд дар бисёре аз афроди ҷомеа, аз чумла занон табиӣ ва одӣ буда, ҳанӯз ҳам бисёранд.

Дар идомаи ин лавҳа чунин ҳассосиятҳо, ки фосолагирӣ аз ахлоқ ва ҳадафи солим аст, ба суратҳои гуногун таҷаллий пайдо карда, чеҳранамои шахсиятҳои мавриди тасвири нависанда мебошад. Нависанда аз шахсияте чеҳранамой мекунад, ки бо вучуди гунаҳгорӣ, ҳеч гоҳ эҳсоси гуноҳ намекунад. Ӯ намедонад ба кӣ телефон мекунад, вале исрор меварзад, ки шахси дар он тарафи гӯшӣ қарор дошта, «аз ному насаб»-аш «ҳисобот диҳад» [45, с. 46]. Занги телефони дигар ахлоқи занеро менамояд, ки «бо касе маҳрамона гуфтугӯ кардан» мехоҳад [45, с. 47]. Идомаи лавҳа чеҳранамои котибаи идораест, ки масъулияти идорӣ надорад, балки монеи «роҳ ёфтани ба дили одамизод!» аст. Дар анҷоми лавҳа пораи зайл ҳолнамои вазъи маънавии шахсиятҳоест, ки худхоҳу худбовар ва мағрури хостаҳои беҳудаи худ ҳастанд:

«-Мебахшед, бародар, ман тамоман каси дигар шумо сахв кардед.

-Чия? Сахв кардем? Астағфирулло! Мо акнун сахвкуну хаточӣ-дия! Гӯё ки овозатро намешиносам. Воҳа!...

Дидам, ки бо ин мардак гуфтугӯ кардан бефоидааст, беодобӣ шавад ҳам, гӯшаки телефонро ба ҷояш мондам. Бо аппарат ҷарангос зад. Ин дафъа

набардоштам. Чунки дар китобчаи абонентҳо қоидаю тартиби гуфтугӯ бо телефон навишта нашудааст...» [45, с. 49].

Лавҳа аз мазмун ва ғояи қавӣ ва маҳкаме бархурдор аст. Вақоеъ бо риштаҳои сабабу натиҷа ва мантиқӣ ба ҳам пайваста, воқеае иттифоқӣ ва истисноӣ дар он дида намешавад. Азми раҳой аз рақибони телефони ҳавасбоз шахсияти дигари лавҳаро, ки барои пок кардани гуноҳон ва ором кардани вичдон нороҳат аст, анҷоми таъсиргузори дигаре аст барои дарунмоя ва чешраи инсонии шахсиятҳои лавҳа. Ҳеч чизро нависанда насохтааст ва ҳар он чи ӯ тасвир кардааст боварқарданӣ ва дарсомӯз мебошад. Хусусияти шахсиятҳо, шеваи андешидан, вежагиҳои хулқу хӯӣ ва одатҳои онҳо, замон ва муҳити зисту қорашон, ҳама аз зиндагии воқеӣ гирифта шуда, пеш аз ҳама, дарси ибрат ва созандагӣ барои хонандаи огоҳ аст.

Лавҳаи дигари Ҳабиб Аҳрорӣ, ки «Сухбати ду зиёӣ» ном дорад, чеҳранамои ҳолу ҳавои тоифае аз рушанфикрони худбину манфиатҳои садаи бисти тоҷик аст. Нависанда дар як лавҳаи мӯҷаз ба василаи муқолаи ду шахсияти фарҳангӣ хостаҳо, амалу кирдор ва ғановати маънавии онҳоро бо тамоми ҷузъиёташ инъикос намудааст, ки дорои тафаккури замонӣ бошанд ҳам, вичдон ва рӯҳияи ба ҷомеа судовар надоранд. Тарзи гуфторашон низ махлут буда, баёнгари ахлоқ ва фарҳанги онҳост, ки нависанда хеле воқеъбинона тасвир кардааст. Чунончи пораи зайл ҳолнамои ботину зоҳири онҳост:

«-Э, салом! Ҳа, нағз-мӣ шумо? Ҳастед-мӣ? Кай омадед? Исприездум!

-Раҳмат. Як ҳафта шуд. Камтар апаздал карда омадем. Эҷний берег Қримба будам.

-Хайр, коре карда, нағз атдихат кардед-мӣ? Э, маладес! Омаданатона шунида, ду рӯз боз званит мекунам, ёфта наметавонам. Котибатона предупредит карда мондагӣ барин чоқаш ҳа? Шумо чатоқ. Неужели омаданатона маълум кардан мумкин набуд?

-Ҳа, чанд рӯз зайнит будам, қорҳоя қабул карда гирифтанд дарқор буд. Уҷе қариб тамом шуд. То рӯзи душанбе успет мекардагем.

-Ҳа, между прочим проектатон маъқул шад-мӣ? Чанд ратсионализаторсики предложениҳо карда будед. Чоқаш мегузаштагӣ барин буд?

-Не. Як сардори консерватор дорем, ҳозир ҳам кора тармазит карда, дурака валайт карда гаштааст [46, с. 49].

Аз тасвири нависанда хонанда ҳис мекунад, ки ин ду шахсияти лавҳа зоҳиран инсонии маданӣ буда, дар идораи давлатӣ фаъолият кунанд ҳам, дар рафтору кирдор ва гуфтори онҳо чизе хилофи инсонии комил аст. Ин чиз худбинӣ ва худхоҳии онҳост, ки шарофати инсониашонро хатчадор намудааст.

Нависанда бо ин ва лавҳаҳои «Марди донишманд» ва «Танӯрхона» гуфтан мехоҳад, ки агар инсон заррае хилофи меъёрҳои ахлоқи ҳамида амал намояд, дар табиати ӯ ҳатман хислатҳои ношоам афзоиш меёбад ва рафтору кирдори баъдиашро шакл медиҳад. Ҳабиб Аҳрорӣ лавҳаи «Марди донишманд»-ро бо истеҳзо чунин номгузорӣ карда, амалу кирдори шахсиятеро мавриди тасвирашро дар муносибат бо одамони наздик тасвир ва арзёбӣ кардааст. Хонанда ин гуна шахсиятҳоро ҳамчун инсонии худпарасту риёкор («Марди донишманд») ва бесаводу мурсокор («Танӯрхона»), ки дар ҷомеа ҳеҷ гуна мавқеи созанда надоранд, дар ёдаш ҳифз ва аз сарнавишти онҳо натиҷагирӣ мекунад.

Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчун нависандаи вуқуъгӯй тавонистааст, ки ба воситаи жанри бадеию публитсистии лавҳа лаҳзаҳои муҳимми фаъолият ва амалу кирдори шахсиятҳо, поре аз зиндагӣ ва ёдмонаҳои инсонро дар шакли фишурда ва таъсиргузор бо камали дақиқназарӣ ва моҳиятгӯӣ ба тасвир гирад.

Чунонки аз назар гузашт ҳикояҳо ва лавҳаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ аз тасвири мушаххасу ҷузъ-ҷузъи равонӣ дида, бештар ба ошкор кардани рӯҳияи равонии инсон, камбудииҳои шахсиятҳо ва норасоииҳои амалу кирдори онҳо нигаронида шудаанд ва касро на танҳо механдонанд ё нафрати касро бедор мекунанд, балки аз ҳама муҳимаш, ба мулоҳизаи чиддӣ водор месозанд. Ба ин далел, аксари чунин ҳикояҳо бори иловагии маънавӣ низ доранд. Нависанда ба воситаи ин гуна ҳикояҳо мушкилоти зиндагӣ ва сарнавишти шахсиятҳоро ба миён гузошта,

барои хонанда шароит фароҳам меоварад, ки дар ин боб биандешад. Ҳикояҳову лавҳаҳои ёдшуда бо мазмуни мушаххас ва тарзи бадеии нигориш маҳдуд нашуда, воқеаҳоеро фаро мегиранд, ки ҳамеша ҳамсафари зиндагии инсон будаанду ҳастанд.

Ҳикояҳои ҳачвӣ ва лавҳаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ дар муқоиса бо таълифоти ҳамсонаш аз камбудихо низ ҳолӣ нест. Аввалан, доираи мавзӯи онҳо то ҷое маҳдуд буда, баҳусус тадқиқ ва тасвири ҳислатҳои бади инсонӣ бештар ба одати шахсиятҳо маҳдуд карда шудааст. Ҳамчунин мушоҳида мешавад, ки нависанда баъзе ҳикояву лавҳаҳояшро аз рӯйи нақшаи пешакӣ тарҳ дода, сипас ба онҳо воқеаҳоеро меафзояд. Дар натиҷа баъзе ҳикояҳо, аз ҷумла ҳикояҳои «Ошиқ», «Қиссаи паспорт» ва «Ҷӯрағӣ» ғайри табиӣ ба назар мерасанд ё ҳадафи онҳо равшан нест.

Чунонки дар боло баён кардем, зиндагиномаи марди хунар бо роҳҳо ва тарзҳои гуногун дар осори дар жанрҳои мухталиф офаридаи ӯ инъикос меёбад. Дар ин замина ёддоштҳои Ҳабиб Аҳрорӣ, ки аз ҷумлаи осори бадеии ӯянд, афзалиятҳои зиёде дошта, онҳо аз нақли ёдвораҳо ва тасвири воқеаҳо, ки нависанда шоҳиди онҳо будааст ё шахсиятҳо, ки бо онҳо қаробат доштааст, иборат мебошанд. Дар китоби нависанда «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» чаҳҳор ёддошти нависанда ба ҷоп расидааст, ки онҳо ба ҳикоя монандӣ дошта, тасвир василаи асосии баёни андеша ва усули чехраофаринии муаллиф мебошад. Илова ба ин, дар ёддоштҳои Ҳабиб Аҳрорӣ чизи муҳим худшиносии шахс ва нируи инсонии шахсияти мебошад. Чун анъана, ки дар насри даврони шуравӣ роиҷ буд, дар ёддоштҳои нависанда масъалаи шахс ва таърих, шахс ва ҷомеа бештар мавриди назар аст.

Аз нигоҳи Ҳабиб Аҳрорӣ ташаккули шахсияти инсон ва ба таври ҷомеъ падидаи омадани нируи он дар ҷараёни воқеиятҳои асосии замон сурат мегирад. Ба ин далел, он воқеиятҳо, ки пешрафти замонро замонат медиҳанд, дар тасвири ёдвораҳо шахсияти инсонро ташаккул дода, нируи маънавии ӯро намудор кардаанд. Пурра намоён шудани тавоноии шахс дар навбати худ яке аз омилҳои пешбурди ҷараёни воқеиятҳои замон аст. Аз ин ҷиҳат, ҳамбасатагии

айнии пешрафти шахс ва чомеа, шахс ва воқеиятҳои таърию замони паҳлуи муҳимми афкори адаби ва иҷтимоиву ҳунарии нависанда дар ёддоштнависӣ мебошад.

Дар омӯзиш ва инъикоси шахсияти қаҳрамононаш нависанда ба усули тарҷумаҳолии таҳқиқу тасвир таъя карда, чехраи воқеии устод Айни, Ҳабиб Юсуфӣ, Ҳасан Ирфон ва Раҳим Ҳошимро ба вучуд овардааст. Муваффақияти нависанда дар заминаи истифода аз а) интихоби ҷузъиёти муҳим; б) корбурди сарчашмаҳои аз ҳама муҳим; в) нишон додани таҳаввули чехраи шахсиятҳо вобаста ба замон ва г) тамоюли ҳамхонии муаллиф бо шахсиятҳои мавриди тасвир даст додааст, ки таҷрибаи муҳим дар эҷоди ёддошти бадеӣ мебошад.

Дар ёддошти «Ҳотираи устод» Ҳабиб Аҳрорӣ бо тааннии ба ҳудаш хос чехраи инсонии устод Айниро офарида, дар ин замина муҳимтарин воқеиятҳо ва амалу кирдори қаҳрамонашро ҳамчун омили асосии ташаккул ва таҳаввули симои инсонии ӯ ба кор гирифтааст. Дар ин ёддошт Ҳабиб Аҳрорӣ илова ба он ки чехраи инсонӣ ва ахлоқии устод Айниро ҳунармандона тасвир кардааст, масъалаи робитаи ҳудаш ва рӯшанфикрони он солҳоро бо устод низ инъикос намудааст, ки пеш аз ҳама, баёнгари вазъи солими ахлоқӣ ва маънавии муҳити илмиву адабии он солҳост. Чизи дигаре, ки аз ин ёддошт берун меояд, бунмояи худшиносии шахс ва нируи инсонии бомаърифат ва ҳақшинос аст, ки нависанда дар ироаи он муваффақ шудааст.

Бо гузашти солҳо ёддошти Ҳабиб Аҳрорӣ «Ҳотираи устод» ба сифати ҳуҷҷати муҳимми таърихӣ, фарогирандаи лаҳзаҳои ҷолиби зиндагӣ ва фаъолияти адабию фарҳангии устод Айни, ҳамчун гувоҳии як нафар ҳамкасбу ҳамкор ва мушоҳидагари тамоюлҳои муҳимми раванди адабии як давраи мушаххас диққатангез ва арзишманд аст. Он чи Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин ёддошт дар бораи устод Айни мегӯяд, тоза ва таъсиргузор буда, раванди ташаккули шахсияти устод Айниро дар замони мушаххас нишон медиҳад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар оғози ёддошт нигоштааст, ки «Дар тавсифи хислатҳои устоди бузург Садриддин Айни ёддошт навиштан кори душвор аст. Он чи ки мо шогирдони Айни дар шарҳи ҳоли он кас ба тариқи ёддошт гуфтаем ва

мегӯем, ба ҳеҷ вачҳ тасвири як қадар қаноатбахши хислатҳои он симои бузург шуда наметавонад ва эътироф бояд кард, ки ёдовариҳои мо фақат қатраест дар адои қарзи сипосгузорию шогирдии мо ба устод» [23, с. 63]. Дар асл ин ёддошт фаротар аз он чи аст, ки нависанда хоксорона «адои қарзи сипосгузорию шогирдии» худ унвон кардааст.

Таълифоти нависанда фарогири хусусияти ёддошти ҳуҷҷатию бадеӣ буда, чеҳраи инсонӣ ва ҳунарии устод Айниро «дар қор ва ҳам дар зиндагӣ» мустанад ва таъсиргузор инъикос намудааст. Аз тасвириҳои Ҳабиб Аҳрорӣ бармеояд, ки устод Айнӣ нафақат як инсонии «боинтизом, интизомдӯст ва дар риояти он нисбат ба ҳар кас ниҳоят серталаб ва саҳтгир» будааст, балки ба ҳар касе-хоҳ шогирду хоҳ бегона-»дар ҳангоми суҳбат бо оҳанги махсуси «бародар» гуфта хитоб карданиш «маъноӣ муайяне» дошта, далели сиришти поку беолоиши инсонии ӯст.

Чунонки дар боби аввал баён гардид Ҳабиб Аҳрорӣ нафақат шогирди устод Айнӣ буд, балки дар Нашриёти давлатии Тоҷикистон, ки солҳои сиюми садаи бист дар Самарқанд таъсис ёфта буд, ҳамчун ҳамкор фаъолият менамуд. Дар ёдошти зикршуда нависанда замони ҳамкориашро дар нашриёт бо устод Айнӣ бо тамоми ҷузъиёташ тасвир карда, ба ин васила ба офаридаи ҳулуқу ҳӯӣ ва чеҳраи комили инсонии ӯ муваффақ шудааст, ки воқеънигорона, ҳолшиносона ва ҳақшиносона мебошад. Аз ҷумла дар шинохти хилқати инсонии устод ӯ нигоштааст: «Айнӣ ҳар чизро қалам дар даст бо диққат мутолиа намуда, эродҳо, фикру мулоҳизаҳои худро дар хошияи китобҳо, газетаю журналҳо қайд мекарданд. Хатоеро ёбанд, аз ҷӣ иборат будани онро батафсил шарҳ дода, роҳи ислоҳашро нишон медоданд. Дар ин қайдҳо ҳам мушоҳидакориро зиндагидонӣ, ҳам қувваи мантиқ, ҳам бориксанҷии зиракона, ҳам ҳофизаи тавоноӣ фавақуллода, ҳам луғатдониро луғатшиносӣ, ҳам ғамхорию дилсӯзӣ ва роҳнамоиро саробонӣ ба забони адабии тоҷик,-ҳамаи инҳо, агар чунин таъбир ҷоиз бошад, дар шакли миниатюра мӯҷаз инъикос ёфтаанд, кул дар ҷузъ таҷассум кардааст» [23, с. 66].

Ёддошти «Хотираи устод» собит менамояд, ки муаллиф мавқеи иҷтимоии шахсияти адабию фарҳангие чун Айниро дақиқ дарк карда, ба василаи тадқиқи ботаани бадеии олами ботинӣ ва маънавии устод, шароити мушаххаси таърихӣ, ки хулқу хӯи ӯ ва ҳамкорону ҳамроёнашро ташаккул бахшидааст, тавонистааст чехраи чомеъ ва мондагори инсонӣ ва хунариеро офарад, ки ҳамчун ҳуҷҷати таърихӣ бадеӣ бо гузашти замон ҳамчунон зинда ва таъсиргузор боқӣ мондааст.

Дигар аз ёддошти муҳим ва чолиби Ҳабиб Аҳрорӣ «Бозиди охирин» унвон дошта, дар он пораҳое аз сарнавишти ҷангии шоири ғурамарг Ҳабиб Юсуфӣ ва робитаи нависанда бо ӯ дар он рӯзгор бо камоли диққат тасвир шудааст. Ин ва ёддоштҳои «Марди соҳибдил»-у «Донишманди мумтоз» ҳуҷҷати муҳимми таърихӣ ва адабие ҳастанд, ки аз дидаву санҷидаҳои як нависандаи мушоҳидакори нозукандеш фароҳам омадаанд ва сарнавишти мунавварфикрони тоҷик-Ҳасан Ирфон ва Раҳим Ҳошим, фидокориҳои онҳоро дар роҳи ташаккул ва пешрафти адабиёт ва фарҳанги тоҷик ба таври ҳуҷҷатию бадеӣ инъикос намудаанд.

Чунонки ба мушоҳида расид, моҳияти тасвири ҳақиқати ҳаёт ва сарнавишти шахсиятҳои фарҳангиро дар ҳикояҳо ва ёддоштҳои Ҳабиб Аҳрорӣ берун аз диди инфиродии ҷаҳоншиносии ӯ тафсир ва таъбир кардан аз ҳақиқат фосила гирифтанд аст. Мухтассоти инфиродии тасвири ҳақиқат ва ҷаҳоншиносӣ дар тарзи нигоҳи нависанда умуман муқобили инъикоси воқеияти муҳим ва таъминии зуҳури воқеият набуда, балки ифшои рози «сирату сурат» аст, ки ҳуҷҷати таърихӣ низ мебошад. Коре, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина анҷом додааст, баёнгари фардияти хунарии ӯ буда, чехраи хунариашро дар дарозии таърих барои наслҳо ҳифз хоҳад кард.

БОБИ Ш

НАҚШ ВА ҚОЙГОҲИ ҲАБИБ АҲРОРӢ ДАР ТАШАККУЛ ВА ТАҲАВВУЛИ МАКТАБИ ТАРҶУМАИ ТОҶИКӢ

3.1. Таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар интиҳоб ва тарҷумои осори бадеӣ

Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз он мутарҷимонест, ки зери роҳбарӣ ва хидояти устод Айнӣ дар роҳи шаклгирии мактаби тарҷумои бадеии тоҷикӣ саҳми муҳим ва созанда гузоштааст. Ӯ ҳамроҳ бо Сиддиқии Аҷзӣ, Абулқосим Лоҳутӣ, Ҳабиб Юсуфӣ, Муҳиддин Аминзода, Раҳим Ҳошим, Сотим Улуғзода, Ҷалол Иқромӣ, Ҳаким Карим, Саидризо Ализода, Эммануил Муллоқандов ва Ҳасан Ирфон заминаро барои ташаккули ин соҳа муҳайё сохта, дар таҳаввули марҳаллаҳои баъдии он низ нақши таъсиргузор доштааст. Ба ин далел, ба андешаи саҳеҳи М. Зайниддинов, «дар байни ҳунармандони кори тарҷума собиқа, амал, сифат, диду назар ва маҳсули ба мерос мондаи Ҳабиб Аҳрорӣ мавқеъ ва мақоми алоҳида дорад» [86]. Ба ифодаи дақиқтар, Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз асосгузори тарҷумои бадеӣ ба забони тоҷикӣ буда, марҳаллаҳо, тамоюлҳо ва дараҷаи инкишофи он ба ном ва кори ӯ алоқамандии бевосита дорад. Ҳамчунин вай яке аз онҳое буд, ки дар шаклгирӣ ва инкишофи тарзи интиҳоб ва усулҳои назарию амалии тарҷумои бадеӣ ба забони тоҷикӣ, муайян намудани тамоюлоти асосии инкишофи кори тарҷума, бахусус дар марҳаллаҳои аввали ташаккули он, саҳми муҳим гузошта, ба раванқи ҳамаҷонибаи мактаби тарҷумои бадеӣ ба забони тоҷикӣ мусоидат намудааст.

Аз оғоз фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ, ки ба солҳои сиёми садаи бист рост меояд, хусусияти интиҳобиву мутобиқатӣ дошта, вай аз адабиёти ҷаҳон ва рус асарҳоеро барои тарҷума интиҳоб кардааст, ки ба вазифа ва рӯҳи адабиёти тоҷик мувофиқат ва ҳамоҳангии комил доштаанд. Ба ифодаи дигар, Ҳабиб Аҳрорӣ замоне ба кори тарҷумонӣ шуруъ кард, ки давраи бедоршавии тафаккури озодихоҳӣ буд ва ҷомеа барои ғояҳои озодихоҳӣ ва рӯҳияи

демократӣ аз адабиёти бадеӣ муттақо мечуст. Баъдтар дар алоқамандӣ ба андӯхтани таҷрибаи тарҷумонӣ ва тавсеаи доираи фарогирии адабиёт ва муайян гардидани асосҳои назарии тарҷумаи бадеӣ усулҳо ва шартҳои суннати интихоби осори тарҷумашаванда низ тағйиру такмил ёфт, ки саҳми Ҳабиб Аҳрорӣ низ дар такмили ин раванд назаррас аст. ҲамЧунонки Л. Н. Демидчик таъйид кардааст, «Принсипи маҳдуди интихоб, ки ба марҳилаҳои аввал хос буд, тадричан ҷои худро ба вазифаҳои калонтар ва васеътаре меод, ки ба эҳтиёҷоти робитаи бисёрҷиҳатаи халқи тоҷик бо дигар халқҳо ва мероси маънавии онҳо вобаста буд. Акнун барои тарҷума на танҳо асарҳои интихоб мекунам, ки ба завқи бадеиву эстетикӣ тоҷикон мувофиқ бошанд, балки осори бисёре тарҷума карда мешуданд, ки оммаи хонандагон тоҷикро бо қомебиҳои халқҳо ва замониҳои гуногун ошно намуда, ба онҳо уфӯқҳои беканори адабиёти ҷаҳонро боз менамуданд» [79, с. 119]. Дар ин ҷода хидмати Ҳабиб Аҳрорӣ ниҳоят қалон буда, маҳз ба туфайли фаъолияти ӯ ва ҳамоҷоронаш аз солҳои сиёму баъд дар тарҷума асосҳои методи реалистӣ гузошта шуд ва дар таҷрибаи мутарҷимон усулҳои имтиёз пайдо кард, ки асоси онро ҳадалимқон пурра ва дуруст инъикос кардани воқеияти бадеии дар асари тарҷумашаванда тасвиргардида ташкил медиҳад. Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз он тарҷумонҳои муваффақе буд, ки бо усули зикршуда садҳои муқобилати забони ғайрро дар тарҷума шикаста, тарзи идроки бадеӣ ва тасвири воқеият аз ҷониби муаллифи нусхаи асл ва рӯҳи миллии асари тарҷумашавандаро бо қомоли амонатнигоҳдорӣ ҳифз кардааст.

Дар ин фасл тамоми осори тарҷумакардаи Ҳабиб Аҳрориро фаро гирифтани ва нақду арзёбӣ кардан ғайри имқон аст, бинобар ин мо қӯшиш кардем, ки дар заминаи таҷрибаи ин мутарҷим тамоюлҳои асосии раванди тарҷума ба забони тоҷикиро дар мисоли тарҷумаҳо аз адабиёти ҷаҳон ва рус аз назар гузаронем.

Зимнан бояд гуфт, ки дар таърихи тарҷумаи тоҷикӣ тарҷума аз адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла адабиёти рус чи аз ҷиҳати миқдор ва чи аз лиҳози сифат маъқеи қалон дошта, балки онҳо дар ташаккули насри нави тоҷикӣ низ нақши намоён гузоштаанд. Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз он тарҷумонҳои буд, ки ҳамоҷ бо

хамкасбонаш аз солҳои сиёми садаи гузашта ба баъд анъанаи аз забонҳои тоторӣ, озарбойҷонӣ ва ғайра ба тоҷикӣ тарҷума кардани осори бадеии адабиёти ҷаҳон ва русро шикаст ва ин гуна осорро бевосита аз забони русӣ ба тоҷикӣ баргардон намуд. Хусусияти муҳимми тарҷумаҳои ӯ аз забони русӣ ба тоҷикӣ аз он иборат буд, ки онҳо бевосита, бидуни истифода аз тарҷумаи таҳтуллафзӣ, аз матни асл сурат мегирифтанд ва забони русӣ дар тарҷумаи осори адабиёти ҷаҳон забони миёнҷӣ буд.

Назар ба мушоҳидаи муҳаққиқони соҳа агар аввалин тарҷумаҳо ба забони тоҷикӣ аксаран ба таври озод ва ба завқи хонандаи тоҷик мутобиқ, бо роҳи ба тоҷикӣ нақл намудани мазмуни асари тарҷумашаванда сурат гирифта бошад, аз солҳои сӣ ба ин тараф тарҷумаи айнӣ расм гардид. Бинобар ин кӯшиши ҳарчи аниқтар тарҷума ва ифода кардани калимаву таъбироти русӣ бисёр вақт ба тарҷумаи таҳтуллафз, ҳарф ба ҳарф, айнан (ба тариқи калка) додани луғатҳо ва сохти грамматикӣ асари тарҷумашаванда сабаб мешуд.

Дар он солҳо дар доираҳои илми адабиётшиносии шуравӣ оиди тарҷумаи «аз лиҳози технологӣ аниқ» аз классикони адабиёти Аврупо (Шекспир, Диккенс, Байрон, Шелли ва дигарон) ва дар атрофи назарияи «аниқияти шаклӣ» ва «шабоҳати функционалӣ» баҳсу мунозираҳои тезу тунде сурат мегирифт. Шояд ин тамоюл, ки дар оғоз чун амали муқобила нисбати муносибати озод бо матни асл пайдо шуда буду муносибати эҳтиёткоронаро ба қолаби бадеӣ тақозо мекард, ба мавқеъ ва андешаву орои мутарҷимони тоҷик низ таъсир расонд ва онҳоро ба сӯи тарҷумаи аниқу айнӣ ҳидоят намуд. Чунин муносибати ниҳоят аниқу айнӣ аксар ба вайрон шудани моҳияти зебоишиносии нусхаи асл дар тарҷума боис мешуд ва оид ба воқеияти бадеии дар нусхаи асл тавиршуда тасаввуроти нодуруст ба вучуд меовард.

Муҳаққиқони ин соҳа, аз ҷумла Ҳабиб Аҳрорӣ намунаҳои ин гуна тарҷумаҳоро зикр кардаанд, ки яке аз онҳо «Таронаи мурғи тӯфон»-и Максим Горкий дар тарҷумаи Ғанӣ Абдуло ва Обид Исмаилов мебошад. Ин мутарҷимон ба доми баргардони лафз ба лафзи суханони Горкий афтода, барои ҳифз намудани сохти таъбироти ӯ кӯшидаанд ва дар натиҷа шеърӣ, нируи ҳиссии

асар ва оҳанги мавзуну мутаносиби дар нусхаи асл тасвиршуда дар тарҷума аз байн рафтааст. Ба бисёре аз тарҷумаҳои он давра гирифторм ба доми забони нусхаи асл ва саргармии беш аз ҳад ба ҷустуҷӯ ва истифодаи луғатҳои мутаносиб хос аст, ки амин набуданд. Ҳабиб Аҳрорӣ дар бисёре аз мақолаҳои, аз ҷумла дар мақолаи «Сухбат аз санъати тарҷума» чунин равишҳои нодурустро дар таърихи тарҷумаи тоҷик мушаххас карда, намунаҳои ин гуна тарҷумаҳои таҳтуллафзиро нақду баррасӣ кардааст, ки дар ҷавб аз баъзеи он ёд кардем.

Ба эътирофи муҳаққиқони соҳа ҳарчанд савияи умумии тарҷумаҳо дар марҳалаи аввал аз лиҳози бадеият чандон баланд набуд, вале дар ҳамин замина мутарҷимоне низ буданд, ки маҳсули эҷодишон шоёни таҳсин буд ва ба умқи дили адиби тарҷумашаванда роҳ меёфтанд. Дар ин радиф Ҳабиб Аҳрорӣ аз нафарони муваффақе буд, ки осори адибони ҷаҳонро, бидуни истифода аз тарҷумаи таҳтуллафзӣ, бе восита аз забони миёнӣ, яъне русӣ ба роҳ монда, тарҷумаи аминро ба вучуд овард.

Ба ин тартиб, Ҳабиб Аҳрорӣ аз қадамҳои нахустини фаъолияти тарҷумониаш ба суфтаву равон баромадани асари тарҷумавӣ ва аз хатти машӣи муаллифи асари тарҷумашаванда берун нарафта истодагӣ намудааст. Бо риояи ин меёр пас аз тарҷумаи қиссаи Ч. Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» вай тарҷумаи романҳои машҳури нависандаи рус А. Фадеев «Торумор» ва «Гвардияи ҷавон»-ро оғоз намуд ва аввалин бори нахуст соли 1938 ва бори дувум соли 1949 ва романи дувум соли 1967 дар шакли комил манзури хонандагон тоҷик гардид. Тарҷума ва нашри ин ду роман оғози ба таври ҷиддӣ ба адабиёти рус ва ҷаҳон рӯ овардани Ҳабиб Аҳрорӣ гардид.

Бо вучуди он ки Ҳабиб Аҳрорӣ аз усули шоеъи интиҳобиву мутобиқати тарҷума наметавонист фосила гирад, вале аз таҷрибааш маълум мешавад, ки дар интиҳоб ва тарҷумаи осори бадеӣ мустақилияти комили ҳунари доштааст. Аввалин тарҷумаи ӯ асари Ҷонатан Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» далели ин гуфта мешавад, ки Ҳабиб Аҳрорӣ онро соли 1936 дар айни авҷи усули интиҳобиву мутобиқати раванди тарҷумаи бадеӣ баргардон ва ҷоп кардааст, ки миёни хонандагон шухрат пайдо намудааст. Дар ин асар

саргузашти аҷоибу ғароибӣ духтур-Гулливер, ки аз хурдӣ сафари дарё ва мамлакатҳои дурдастро дӯст медошт, дар байни лилипутҳо ва великанҳо хеле шавқовар тасвир шудааст. Гулливер қаҳрамони афсонавӣ буда, наврасонро ба инсондӯстӣ, хайрхоҳӣ ва ҷаҳондонию ватанпарварӣ ҳидоят менамояд.

Тарҷумаи ин аср аз он башорат меод, ки дар шахси Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷумони хунарманде ба камол мерасад ва аз ҷониби ӯ асарҳои беҳтарини адабиёти ҷаҳон интихоб ва ба тоҷикӣ тарҷума ва нашр мегарданд. Тарҷума ва наشري «Гулливер дар байни лилипутҳо» роҳро барои тарҷумаи намунаҳои беҳтарини адабиёти ҷаҳон барои Ҳабиб Аҳрорӣ боз намуд.

Яке аз омилҳои асосие, ки тарҷумаи ин асар ҳанӯз дар наشري аввал (1938) миёни хонандагон маҳбубият пайдо кард, муносибати дурусти мутарҷим дар интихоби асари тарҷумашуда мебошад. Дар ин замина се омилро ҳамчун даели ғароибӣ мутарҷим ба тарҷумаи ин аср ба алоҳидагӣ бояд қайд кард: а) пайванди комили маънавӣ миёни муаллифи аср ва мутарҷим таҳриқбахши раванди тарҷумаи ин аср будааст; б) собиқаи фарҳангии Ҷонатан Свифт, ки худ ҳам арбоби давлатии Англия буду ҳам нависандаи ислоҳотхоҳ ва қаробати андешаҳои ӯ бо тамоюлҳои сиёсӣ иҷтимоии замони тарҷума нуктаи дигари ҷалби тарҷумон ба баргардони ин асар мебошад ва ниҳоят, в) таваҷҷуҳи хонандагон ба ин гуна осор омили барангезандаи дигар.

Аз ин ҷиҳат интихоби ин аср барои тарҷума аз ҷониби Ҳабиб Аҳрорӣ ҳодисаи тасодуфӣ ва беҳадаф набуд. Дар шароити сиёсӣ ва иҷтимоӣ фарҳангии солҳои сиёҳ миёни нависандаи асар ва матне, ки барои тарҷума интихоб гардида буд, пайванди табиӣ вучуд дошт, ки мутарҷимро ба тарҷумаи ин асар водор намуд. Ин ҳамбастагӣ, пеш аз ҳама, дар он зоҳир мешавад, ки Ҷонатан Свифт дар симои Гулливер шахси хайрхоҳ, ҷаҳонгарду ҳақшинос ва ватандӯстро тасвир кардааст. Ба ин далел, дарунмояи ин асар ба хостаҳои ақидаҳои давр ва хонандагони навраси солҳои сиёҳ комилан мувофиқ буд.

Яке аз омилҳои дигаре, ки мутарҷимро ба тарҷумаи ин асар во дошта ва муваффақ кардааст, дамсоз будани ӯ бо рӯҳияи нависанда мебошад. Ин дамсозии мутарҷим ва нависанда, пеш аз ҳама, дар ҳис кардани нақши

хамдигар эҳсос мешавад. Ин ба он маънист, ки «калимоте, ки бояд бар забон биронад аз пеш барои ӯ таъйин шудааст. Ӯ бояд ин калимотро тафсир кунад ва онро дар каволиби забони ҳаракат ва саканот ва лаҳн ва ҳолатҳои чехра бирезад. Кутоҳи сухан он ки ӯ бояд ин калимотро ба авотифи маръӣ ва масмуъи башар баргардонад; бояд дар мучаллади шахсиятҳо фурӯ биравад. Мутарчим ҳам бояд айзан аз қариҳаи тақлид бархӯрдор бошад ва битавонад нақши нависандаро ба ҷо оварад ва рафтору гуфтор ва атвори ӯро бо бештарин шабоҳати мумкин такрор кунад». Юшич Нойдо дар ҷои дигар аз забони Ҷостин Обриен нақл мекунад, ки «мутарчим ҳаргиз набояд чизеро, ки намеситояд, тарҷума кунад» [119, с. 23].

Воқеан ҳам Ҳабиб Аҳрорӣ дар тӯли фаъолияти тарҷумониаш асосан осореро интиҳоб ва тарҷума кардааст, ки мавриди тавачҷуҳи бевоситаи ӯ ва хонандагонаш қарор доштаанд. Қиссаи «Гулливёр дар байни лилипутҳо» ҳам мисли «Робинзон Крузо», ки дар солҳои сиюм аз тарафи Ҳасан Ирфон ба тоҷикӣ тарҷума шуда буд, моҳиятан ба ҳам наздик буда, бахусус мавриди тавачҷуҳи наврасон қарор гирифта буд. Ҳабиб Аҳрорӣ ин қиссаро аз забони миёнҷӣ, яъне русӣ ба тоҷикӣ баргардон кард ва он баъди нашри аввал фақат соли 2020 аз тариқи нашриёти «Адабиёти бачагона» бори дувум ба ҷоп расид. Ин тарҷума, ҳарчанд аввалин таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ буд, бо забони фасеҳ ва ҳифзи амонат ҳанӯз ҳам арзишманд ва ҷолиби диққат мебошад.

Вақте ки тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрориро дар маҷмуъе пеши назар меоварем, суханони зерини Г. Гаччиладзе ба ёд меояд, ки гуфта: «Тарҷумаи ҳақиқии эҷодкоронаи бадеиро фақат ҳамон тарҷумоне метавонад анҷом диҳад, ки моҳияти нусхаи аслро дарк ва сохтори бадеии онро ҳис карда тавонад ва ифодаи дарёфтҳои бадеии муаллифи нусхаи асл ба забони тарҷума эҳтиёҷоти маънавии ӯ бошад. Зери таъсири асари хондааш қарор гирифта, бо он акнун аз назари касбӣ ошно мешавад, ҷойҳои норавшанро дақиқ карда, барои баргардондани он ба забони модариаш ифода ва таъбироти муносиб ҷустуҷӯ мекунад» [69, с. 174].

Ҳабиб Аҳрорӣ на фақат пойбанди чунин суннати тарҷума будааст, балки хангоми тарҷума присипҳои хосси худаширо низ доштааст, ки омили аслии муваффақияти ӯ дар ин соҳа мебошад. Яке аз ин принципҳо, ба ифодаи ӯ се шарти қонуни асосии тарҷума аст, ки ба тариқи зайл ёдрас кардааст: «донистани маводи тарҷумашаванда, донистани забони асли асар, донистани забони модарии худ». Дар идомаи ин андеша Ҳабиб Аҳрорӣ меафзояд, ки «мутарҷим ҳам бояд худро дар ҳамон вазъияти эҷодии нависанда тасаввур карда, объекти тасвириро дубора бо чашми нависандаи асар бинад» [35, с. 118].

Дар ин замина он чи ки аз таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи қиссаи Ч. Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» муҳим ба назар мерасад ин аст, ки мутарҷим хангоми тарҷумаи ин асар талош кардааст, ки пойбанди тарҷумаи лафз ба лафзу адибона набошад, балки матне офарад, ки, ба андешаи яке аз соҳибназарони ин соҳа Роже Койю, «нависанда агар забони модариаш ҳамон забони мутарҷим мебуд, онро менавишт. Чунин тарҷума мусталзами дониш ва хушу тахайюли бисёр аст ва албатта бояд онро камоли матлуби тарҷума донист. Ман иддао намекунам, ки чунин тарҷума таҳаққуқпазир бошад, аммо мегӯям мутарҷими хуб касе аст, ки мекӯшад то ҳар чӣ бештар ба он наздик шавад» [120, с. 3].

Воқеият ин аст, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи қиссаи Чонатан Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» се шарти тарҷумаро, ки мутахассисон иҷрои онро барои тарҷумон ҳатмӣ донистаанд, иҷро кардааст, яъне, аввалан ӯ бар забоне, ки аз он ин асарро тарҷума кардааст, тасаллути комил доштааст; дувум ин ки вай бар забоне, ки ин қиссаро ба он тарҷума намудааст, низ тасаллути воқеӣ доштааст ва ниҳоят мавзуи мавриди баҳси қисса низ барои ӯ ошно будааст. Ҳамчунин ӯ дар ин тарҷума содиқона риояти амонат кардааст, ки донишмандони соҳа онро шароити муҳимми дигар ё худ ҳифзи сабк барои тарҷумаи амин таъбир кардаанд.

Муҳимтарин чизе, ки аз таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи қиссаи Ч. Свифт ба назар мерасад, ҳамон ба эътибор гирифтани робитаи забон ва воқеияте мебошад, ки нависанда тасвир кардаву мутарҷим онро ба тоҷикӣ бозгӯ

намудааст. Дар ин маврид Абулҳасани Начафӣ мегӯяд, ки «лафз робитаи мусталзами вучуди ду амри мустақил аз якдигар аст ва агар ин ду амр яке бошанд, мо на бо робита, балки бо ҳаммонандӣ ва ягонагӣ сару кор дорем ва бадеҳӣ аст, ки робита бо воқеият дигар асту худ воқеият дигар. Агар дар ин маврид бихоҷем баёни дақиқтаре ба кор бубарем, бояд бигӯем, ки воқеияти калом бо воқеияти чаҳон дар робита аст, аммо худ мустақил аз чаҳони берунӣ аст ва ба ҳамин далел онро каломи худисто, яъне қоим ба зот номидем. Милоки арзиши калом дар ин ҷо инсичом бо худ ё ба истилоҳи роичтар, инсичоми дарунӣ аст» [120, с. 9]. Ба ифодаи дақиқтар, дар осори бадеӣ калом вобаста ба худ ба кор гирифта мешавад, яъне дар ин гуна осор мухтаво аз сурат ҷудо нест. Ҳамин нақши забонро Ҳабиб Аҳрорӣ дар вақти тарҷума дақиқ ҳис карда, саъй кардааст, ки ҳам ину ҳам онро ба забони мақсад баргардонад. Муҳимтар аз ин тарҷумон ҳамеша худро ба ҷои хонанда гузошта, аз худ пурсидааст, ки хонанда аз ин тарҷума чӣ мефаҳмад ва ё он чи мефаҳмад ҳамон чизест, ки муроди нависандаи нусхаи аслро ифода мекунад. Ба ин тартиб, нахустин тарҷумаҳои ӯ ҳамин гуна хусусият дошта, хонандаро барои фаҳмидани моҳияти нусхаи асл раҳнамоӣ мекунанд.

Вақте қиссаи «Гулливёр дар байни лилипутҳо» ва баъзе осори дигарро дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ меҳонем, суханони зерини И. Кашкин пеши назар меояд: «сухани дар тарҷума истифодашуда бояд воқеияти тасвиршударо вобаста ба шароити мушаххаси таърихӣ он мучассам карда тавонад, матни муаллифи нусхаи аслро таҳриф накунад, ба мазмуни нусхаи асл ҳалал наорад» [94, с. 466]. Илова ба ин, соҳибназари дигар Г. Гачечиладзе «донистани мамлакат, зебой, расму оини он халқ ва аҳвол ва осори муаллифи асари тарҷумашавандаро барои ҳар мутарҷим зарурӣ» таъбир мекунад [69, с. 175].

Ҳабиб Аҳрорӣ меъёрҳои зикршударо дар вақти тарҷума ба эътибор гирифта, тарҷумаи амини қиссаи «Гулливёр дар байни лилипутҳо»-ро ба вучуд овард. Яке аз омилҳои асосии муваффақияти ӯ дар тарҷумаи осори бадеӣ, аз ҷумла қиссаи Ҷ. Свифт, Ҷунонки худаш низ зикр кардааст акс қунондани

услуги нависанда дар тарҷума, риоя кардани интонатсияи нутқ, тарҷумаи образ бо образ мебошад.

Чунон чи дар пораи зайл аз қиссаи Чонатан Свифт «Гулливёр дар байни лилипутҳо» мутарҷим тавонистааст, ки услуги нависанда ва оҳанги сухани ӯро дар матни тоҷикӣ ҳифз карда, тарзи образноки тасвири нависандаро низ риоят намояд: «Гулливёр ҳам шуд ва ҳамаи онҳоро бо як дасташ гирифт ба қисаи камзули худ андохт. Танҳо як нафар одамчаро дар кафи дасти худ нигоҳ дошта, боэҳтиёт бо ду ангушташ аз паҳлуи ӯ дошт ва ӯро бодикқат тамошо кардан гирифт. Ин одамча бо ҳарр ду дасташ ба ангушти Гулливёр часпид ва чиррос зада фарёд кард.

Ба ҳоли ин одамча дили Гулливёр сӯхт. Ӯ ба одамча навозишкорона табассуме кард ва аз қисаи камзулчаи худ кордчаи қаламтарошро баровард, то ки ресмонҳои ба пой лилипут печонидашударо бибурад.

Лилипут дандонҳои дурахшони Гулливёрро дид, назараш ба корди калон афтод ва боз ҳам баландтар фарёд кард. Мардум дар поён аз тарс тамоман шаҳуда монданд» [9, с. 26].

Қиссаи «Гулливёр дар байни лилипутҳо» бо сабки сода, муъҷазбаёнӣ ва тасвирҳои ба ақлу фаҳми хонадаи наврас мувофиқ аз дигар асарҳои ҳамсонаш фарқ мекунад. Ҳамин хусусиятҳои матни асло мутарҷими русии он дар тарҷумаи русӣ низ комилан ҳифз намудааст. Афзалияти тарҷумаи тоҷикӣ низ дар содагӣ, муъҷазбаёнӣ ва ҳифзи тасвирҳои бадеии ба фаҳми хонанда наздик мебошад.

Бартарии дигари ин тарҷума дар ҳифзи тарзи муколамаи табақа ва тоифаҳои гуногун мебошад, ки мутарҷим бо камоли ҳолшиносӣ ба тоҷикӣ баргардон намудааст. Дар қисса хонанда бо намояндаи табақа ва тоифаҳои мухталиф дучор мешавад, ки дар байни онҳо одамони одӣ, сардори дастаи посбонон, вазири корҳои хориҷӣ, сардори тамоми флоти Лилипутистон, хазиначӣ Флимнан, генерал Лимток ва ғайра ҳастанд. Тавзеҳоти муаллифи қисса низ ҳолат, рӯҳия ва моҳияти андеша, амалу кирдори вазирон ва машваратчиёнро, ки аз шахсиятҳои қисса ҳастанд, бо тарзи хос инъикос

менамояд. Мутарчим ин равиши услубии нусхаи аслро низ бо камоли амонатнигаҳдорӣ дар тарҷумаи тоҷикӣ ҳифз намудааст.

Масалан, дар пораи зайл суҳанони муаллифи қисса ҷазои андеша ва амалу кирдори шахсиятҳои қиссаро, ки ҳар кадоме аз табақаи хоҷе ҳаст, хеле равшан ифода кардааст. Мутарчим аз оғоз то анҷоми қисса бо ин усул сабки нусхаи аслро ҳифз кардааст, ки содагӣ, ҳолнамоӣ, ошкорсозии вазъи руҳӣ ва моҳияти амалу кирдори шахсиятҳои қисса аз муҳтассооти он мебошад: «Вазирон ва машваратчиён байни худ нух соат мувоҳиса карданд. Баъзеҳо мегуфтанд, ки Гулливерро ба зудӣ куштан даркор. Агар мабодо Одамқӯҳ занҷири худро пора карда гурезад, ӯ метавонад тамоми Лилипутистонро лағадмол кунад. Ва агар ӯ нагурезад, ба сари империяи мо гуруснагии даҳшатноке хоҳад омад, чунки ӯ ҳар рӯз чунон нон ва гӯшти бисёре мехӯрад, ки ин аз хӯроки 1728 нафар лилипут ҳам зиёдтар аст. Инро олиме ҳисоб карда баромадаас, ки ӯро барои ҳисобдони нағз буданаш ба маҷлиси машваратии махфӣ даъват карда буданд» [9, с. 27].

Дар қисса мутарчим рӯйхатеро тарҷума кардааст, ки дар он ашӯҳое, ки мансабдорон ҳангоми кофтукови қисаҳои Гулливер дарёф кардаанд, дарҷ шудааст. Тарҷумаи ин ҳуҷҷат низ намунаи олии ҳифзи сабки нависандаи нусхаи асл мебошад, ки Ҳабиб Аҳрорӣ бо камоли ҳунари ба анҷом расондааст: «Дар он рӯйхат айнан ин тавр навишта шуда буд:

1. Дар қиссаи рости камзули Одамқӯҳи бузург мо як порчаи қалони суфи дуруште ёфтем, ки бо қалонии худ дар толори қабули қасри Белфаборак ба ҷои гилем хизмат карда метавонад.

2. Дар қиссаи чапаш мо як сандуқи қалони нуқрагини сарпӯшдор ёфтем. Дар сандуқ параҳаҳои қалони зардранг дида шуд. Бӯи тундугези ин параҳаҳо ҳар дуи мо хеле вақт атса задем.

3. Дар қиссаи рости камзулаш чандсата тахтаҳои сафедаи суфта ёфт шуданд, ки қалониашон як хел буда, байни ҳамдигар бо арғамчинҳо дӯхта шудаанд. Дар тахтаи якум, мо ду қатор аломатҳои сиёҳ дидем. Ба гумони мо, шояд инҳо

харфҳои алифбои ба мо номаълуме бошанд. Калонии ҳар як ҳарф кафи дасти мо барин аст.

4. Дар кисаи чапи камзӯлчааш мо як чизеро дидем, ки ба панҷараи атрофи боғи қаср монанд аст. Бо химчаҳои нӯгтези ин панҷара Одамкӯҳ мӯйҳои худро шона мекардааст. (Ду химчаи ин панҷара камӣ мекунад: панҷум ва даҳумаш) [9, с. 30-31].

Ин ду пораи иқтибосшуда далели он аст, ки Ҳабиб Аҳрорӣ матлаби нусхаи аслро дуруст фаҳмида, ба нозуқиҳои он пай бурда, муҳимтар аз ин ҳамин матлабро ба қолаби забони мақсад-тоҷикӣ дароварда, нозуқиҳои мухтассоти мундариҷавӣ ва услубии мани аслро бо камоли амонатнигаҳдорӣ баргардон намудааст. Ба ифодаи Раҳим Ҳошим ӯ дар ин ҳол амонатнигаҳдор, яъне бо нигоҳ доштани мазмуни асл, услуби фардии нависанда ва нозуқиҳои тарзи баёни вай тавонистааст, ки ҳамаи инро дар доираи имкониятҳои забони зинда ва адабии тоҷик, мувофиқи қонуну қоидаҳои устувори он амалӣ созад. Раҳим Ҳошим дар идома афзудааст, ки «инҳо (Сотим Улуғзода ва Ҳабиб Аҳрорӣ-шарҳи мо) ба ғайр аз он ки ба ҳар ду забон тасаллути комил доранд, равонии услуби тоҷикии тарҷумаҳояшонро бо диққати махсусе кор мекунанд ва ба акс қунонидани услуби хосси нависанда мекушанд. Умуман хонандагон аз тарҷумаҳое розӣ мебошанд, ки тарзи баёни тоҷикиашон равон аст. Чунин тарҷумаҳо равон хонда мешаванд ва ҳатто бар сарвати забони адабии мо ҳиссае низ ҳамроҳ карда метавонанд» [170, с. 242].

Чунонки ишора шуд, Ҳабиб Аҳрорӣ қиссаи «Гулливёр дар байни лилипутҳо» ва тарҷумаи тоҷикии осори адибони Ғарб-Оноре де Балзак, Волтер, Алфред де Муссйе, Виктор Гюго, Ги де Мопассан, Стендал ва дигарҳоро аз забони миёнҷӣ-русӣ ба тоҷикӣ баргардон кардааст. Агар сохтори наҳвии ин ду забонро ба ҳам муқоиса кунем, онҳо аз ҳам фарқи ҷиддӣ доранд. Дар ин замина сохтори наҳвӣ василаи аслии ҳифзи маънӣ, муҳтаво ва сохтори услубию бадеии асари тарҷумашаванда аст. Тарҷумони ҳунарманд дар ин равиш метавонад сохтори наҳвии забони мабдаъро ба табиати забони мақсад мувофиқ созад, дар акси ҳол ин гуна тарҷумаро наметавон амин номид. Аз ин ҷиҳат дар вақти

тарчума корбурд ва ҳифзи қонуниятҳои табиӣ сохтори наҳвии забони мақсад ниҳоят муҳим аст. Донишмандон фаъолияти мутарҷимро шаффоф ва озод месозад.

Таҷрибаи тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина афзалиятҳои қобили таваҷҷуҳе дорад. Вай дар тарҷумаҳои ба ҷои таркибҳои тафсилии феълӣ, сифати феълӣ аксаран таркибҳои наҳвии сода, ихчам ва пурмаъниро ба кор мегирад. Баъзан чунин ба назар мерасад, ки мутарҷим дидаву доништа маънии ҷумлаи дароз ва мураккабро бо як ҷумлаи содаву ихчам ва сермаънӣ ифода кардааст, ки ҳатто тарҷума будани он эҳсос намешавад. Барои таъйиди чунин мавқеияти ҳунарии мутарҷим матни русӣ ва тоҷикии пораи зайлро аз тарҷумаи асари Алфред де Муссйе «Мими Пенсон» бо чунин усул тарҷума кардааст, ки ҷустуҷӯҳои ҳунариашро дар ин замина ифода мекунад.

Муқоисаи қиёсии тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ аз забони русӣ нишон медиҳанд, ки вай бо камали амонатнигаҳдорӣ на фақат паёми нависандаи нусхаи аслро ба хонандаи тоҷик расонида тавонистааст, балки ба эҳтиёҷи маънавии ӯ ҷавоб гуфтааст. Хидмати мутарҷимро дар ин замина муҳаққиқи словак Антон Попович чунин тавсиф кардааст: «Мутарҷим дар қиёс бо нависанда ҳам хурду ҳам бузург аст. Хурд ба ин далел, ки ҳунари вай «такрор» аст. Бузург барои он ки тарҷумон бояд дар ҳунар ҳамвазни нависанда бошад. Он чиро, ки муаллифи нусхаи асл дарк кардааст, бояд фаҳмад ва тавоноии тафаккури таҳлили эҷодкорона дошта бошад. Мутобиқи тақозои ҳол тарҷумаи эҷодкорона карда, матни нусхаи аслро дар контексти нав ғунҷонад» [82, с. 54].

Дар боло оиди усули интиҳоби Ҳабиб Аҳрорӣ аз осори адибони ҷаҳон ва рус ишораҳои доштем. Ҳоло таъкид карданием, ки ин мутарҷим маҳз ба сабаби худогоҳиву миллатдӯстӣ ва бо ҳадафи огоҳ намудани ҳаммиллатонаш аз беҳтарин намунаҳои адабиёти бадеии ҷаҳону рус, ки ҷавобгӯи эҳтиёҷоти маънавии онҳо бошад, ба тарҷумаи ин гуна осор даст задааст. Дар ин замина тарҷумаи романи А. Фадеев «Торумор», ки соли 1938 анҷом гирифтааст, низ саҳифаи наве дар фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ мебошад. Адабиётшинос М. Зайниддинов тарҷумаи ин асарро оғози ба таври ҷиддӣ рӯ

овардани Ҳ. Аҳрорӣ ба адабиёти оламшумули рус дониста, меафзояд, ки «минбаъд намунаҳои хуби насри русӣ аз ҷониби ӯ дар сатҳи баланд ба забони тоҷикӣ тарҷума гардид» [86]. Ба ин тартиб, Ҳабиб Аҳрорӣ дар интихоби ин асар ҳам талаботи идеологии даврро ба эътибор гирифтааст, ҳам ба он эҷодкорона муносибат кардааст. Илова ба ин мутарҷим ба кӣ нигаронида шудани ин романро низ ба эътибор гирифтааст. Яъне муҳотаби ӯ, қабл аз ҳама, оммаи васеи китобхони тоҷик аст. Ба ин далел интихоби ин роман барои тарҷумон ҳодисаи тасодуфӣ набуд.

Дар вақташ нақди адабӣ ин асарро кашфиёти бадеӣ ва асари марҳалавии адабиёти шуравӣ шинохта буд. Ба андешаи В. Озеров «Чунин кашфиёт аз он ҷиҳат муҳим буд, ки Фадеев аввалин шуда роҳи шаклгирии тафаккури нав ва ахлоқи навро бо ҳама душвориҳо ва ояндадории ин раванд дар адабиёти шуравӣ ошкор намуд» [122, с. 12].

Ҳабиб Аҳрорӣ моҳияти инқилобии ин романро, ки дар солҳои сиёму арзиши хосси таблиғӣ дошт, ба назар гирифта онро ба тоҷикӣ тарҷума ва нашр кард. Мутарҷим дар тарҷума рӯҳи инқилобии асарро, ки ҳадафи аслии ғоявии нависанда будааст, комилан ҳифз карда, талош кардааст, ки тафсилоти асосии тасвирҳои замони вуқӯъ ва маҳалли воқеа, шароит, расму оин, тарзи суҳанронии иштирокдорони асар, тобишҳои сухани муаллифро, ки ниҳоят рангин ва гоҳо хушҳолкунандаи ҳазломез, гоҳи дигар ҳақимонаи муассир, риққатовар, киноявии таҳқиромез ва гоҳо саршор аз қаҳру ғазаб аст, ҳамчунонки муаллиф тасвир кардааст, ба тоҷикӣ баргардонад ва ба ин васила матни тарҷумаро барои хонандаи тоҷик фаҳмо ва таъсиргузор созад.

Ҳамин тариқ, дар матни тарҷумаи ин роман қисматҳое, ки амонатнигаҳдорона ва табиӣ тарҷума шудаанд, ниҳоят зиёданд. Масалан, пешгӯӣҳои Левинсон, ки ба воситаи он сарнавишти баъдии баъзе шахсиятҳои роман маълум ва моҳияти хулқу хӯи онҳо ошкор мешавад [85, с. 29-30], тарҷумаи фасли чаҳҳоруми роман, ки «Танҳо» унвон дорад, бисёр табиӣ ва таъсиргузор сурат гирифтааст, ки бозгӯи хунари мутарҷим мебошанд [85, с. 32-38]. Рӯҳи ҳамосӣ, тарзи таҳқияи роман, ки ба ифодаи В. Озеров «мутаносиб ва

муназзам» [аст ва «воситаҳои реалистии тасвир» [83, с. 12], ки муаллифи нусхаи асл ҳунармандона истифода кардааст, низ ба андозаи қобили мулоҳиза дар тарҷумаи тоҷикӣ ҳифз шудааст, ки аз дастовардҳои мутарҷим мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ, воқеан ҳам, дар тарҷумаи романи А. Фадеев «Торумор» заҳмати зиёд кашадаст. Аз муқоисаи матни нусхаи асл ва тарҷумаи тоҷикӣ бармеояд, ки мутарҷим дар баргардони роман бо камоли диққат риояти амонат карда, корбурди огоҳона ва бамавқеи ибораҳо, идиомаҳо, ташбеҳо, мақолу зарбулмасалҳо, образҳо, калкаҳои рехтаи мувофиқ аз ҷустуҷӯҳои ҷиддии эҷодии ӯ гувоҳӣ медиҳанд. Илова ба ин, таҷрибаи ӯ дар истифодаи муодили дақиқи реалияҳо ва воситаҳои дигар, аз ҷумла транскрипсия, калка, сохтани калимаҳои нав, азхудкунӣ ё ба вожаи хориҷӣ маънии тоҷикӣ додан, тарҷумаи наздик ба асл, корбурди муродифи ба маънои нусхаи асл наздик, усулҳои истифодаи реалияҳои соҳавӣ, аз ҷумла ҷуғрофию этнографӣ (мафҳумҳои фолклорӣ), реалияҳои ҳаётӣ (хӯрокворӣ, нӯшокӣ, либосворӣ, ороишӣ, ченак, андоза, пул ва ғ.), реалияҳои таърихӣ ва ҷамъиятӣ (номи маҳал, шахс, вазифа, касб, дараҷаи ҳарбӣ ва ғ.), муассиса, ташкилот, ниҳодҳои давлатӣ, узви ҳизбу ташкилот ва гуруҳҳои динӣ, реалияҳои ҳарбӣ (гуруҳҳои ҳарбӣ, яроқ, либос ва монанди инҳо) таҷрибаи нодир ва арзишманд мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ, илова ба он чи гуфта шуд, дар тарҷумаи ин ва дигар осор ба сухан ва мавқеи истифодаи он муносибати дақиқ ва эҳтиёткорона дошта, дар ин замина ӯро донишмандони забонҳои мабдаъ, забони мақсад ва мавзӯи баҳси асари тарҷумашаванда ва риояти амонат, ки онро донишмандон ҳифзи сабк низ гуфтаанд, муваффақ намудааст.

Тарҷумаи романи А. Фадеев «Тирмор» гувоҳ аст, ки мутарҷим на фақат муҳтавои паёми муаллифи нусхаи аслро фаҳмида ба забони мақсад ифода карда тавонистааст, балки маънои дақиқ ва моҳияти ғоявии онро низ бо риояти амонат ба тоҷикӣ баргардондааст. Ба ин тартиб, дарки маънии отифии реалияҳо аз паҳлуи дигари ҳунари тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ буда, вай дар вақти тарҷума зарофатҳои рангу бӯи паёми нависандаи нусхаи аслро бо интиҳоб ва корбурди аниқи реалияҳо таъйин ва ташхис намудааст. Дар ин замина пораи

зайдро аз тарҷумаи романи «Тирмор» иқтибос менамоем, ки мутарҷим мақсади забони мабдаъро бо риояти дақиқи амонат ба равшанӣ ифода карда тавонистааст.

1. Матни русӣ: «Мишка, помахивая хвостом, смотрел на хозяина хитрым, понимающим взглядом, как вдруг, услышав шорох, подняв лохматые уши и быстро повернул к реке кудлатую голову. Из ивняка вылез на берег длинобородный, ширококостный старик в поплотняных штанах и коряяновой войлочной шляпе. Он с трудом удерживал в руках ходивший ходуном нерет, где громадный плоскожабрый таймень в муках бился предсмертным биением. С нерета холодным струйками стекала на полпотняные штаны, на крепкие босые ступни разбавленная водой малиновая кровь.

В рослой фигуре Хома Егоровича Рябца Мишка узнал хозяина гнедой широкозадой кобылицы, с которой, отделенный дощатой перегородкой, Мишка жил и столовался в одной конюшне, томясь от постоянного вожделения. Тогда он приветливо растопырил уши и, запрокинув голову, глупо и радостно заржал.

Мороза испуганно вскочил и замер в полусотнутом полоении, держась обеими руками за мешок.

-Что ты...делаешь?..-с обидой и дорожкой в голосе сказал Рябец, глядя на Морозку невыносимо строгим и скорбным взглядом. Он не выпускал из рук туго вздоргивающий нерет, и рыба билась у ног, как сердце от невысказанных, вскипающих слов» [18, с. 55].

2. Тарҷумаи тоҷикӣ: «Мишка думаширо чунбонда-чунбонда, монанди ҳилагарони зирак бо як назари донишмандӣ ба соҳибаш нигоҳ мекард. Якбора овози шиқирос задани чизеро шунида, гӯшҳои сермӯяширо чуфт кард ва сари чингиламӯяширо ба тарафи ҷӯй гардонда нигоҳ кард. Аз даруни бедзор як пирамарди ришдарози устухонкалон, ки шляпаи намадини қаҳваранг ва шалвори суф пӯшида буд, баромада, дар лаби ҷӯй намудор шуд. Пирамард нерет (асбоби моҳидорӣ)-ро, ки дар даст дошт, базӯр нигоҳ медошт. Даруни нерет моҳии паҳни гӯшкалоне дар панҷаи марг бо ҳавли ҷон часту хез мекард. Чакраҳои оби хунолуд аз нерет ба шалвори пирамард ва банди пойҳои лучаш

шорида мефуромад. Мишка қади дарози Хома Егорович Рябетсро шинохт. Ин соҳиби байтале буд, ки як вақт Мишка дар як оғилхона бо вай дар паси девори тахтагин зиндагонӣ мекард, ҳамроҳ хӯрок мехӯрд. Мишка вақте ки пирамардро дид, гӯшҳояшро сих кард ва сарашро бардршта аҳмақона ва хурсандона шиҳа кашид.

Морозка аз тарс як қад парида нимхез шуд ва тӯрбаро дудафта дошта, дар ҳолате, ки миёнаш ҳам буд, шах шуда монд.

Рябец бо як назари пурғазаб ба Морозка нигоҳ карда, бо овози ларзон ва ранчида гуфт:

-Чӣ кор карда истодӣ?-пирамард неретеро, ки дар дасташ печондагӣ буд, ба замин намертофт. Моҳӣ ҳам монанди дили пурдард дар пеши пой пирамард частухез мекард» [16, с. 26].

Муқоисаи ин ду пора нишон медиҳад, ки забони матни русии романи «Тирмор» тарзи ифода ва шеваи баёни хос дошта, дар ин асар унсурҳои лаҳҷавии забони русӣ, баҳусус тарзи суҳанронии табақаҳои гуногуни ҷомеаи рус ҳунармандона қорбаст шудааст, ки барои тарҷумон дар ҳар лаҳза душвории зиёде пеш меоварад. Баъзе калимаву таъбирҳои хоси ин асарро аз ҳеч луғате наметавон пайдо кард. Дар мисоли пораҳои нақлшуда метавон хулоса кард, ки дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ ғалати маъноӣ вучуд надорад, мутарҷим фикри муаллифи нусхаи аслро «дуруст, саҳеҳ» ифода кардааст, ки ин, Чунонки худ мутарҷим низ таъкид кардааст, «дар қори тарҷума чизи асосӣ» мебошад [35, с. 123].

Пораи иқтибосшуда маҳорати мутарҷимро дар акс қунондани сабки нависанда дар тарҷума ва қорбурди дақиқ ва ҳадафманди реалияҳо, риояи интонатсияи матни асл ва тарҷумаи образ бо образ нишон медиҳад. Ҳабиб Аҳрорӣ ранги хоси забонӣ, нуктаҳои дақиқу зариф, лаҳну оҳанги нигориши А. Фадеевро, ки зерини таъсири идеологияи ҳизбии шуравӣ шакл гирифтааст, амонатнигоҳдорона дар тарҷумаи роман ҳифз намудааст.

Чунонки Ю. Бондарев гуфтааст, «Вожаҳо, оҳанги зарабони қалби худашонро доранд. Тапиши вожа танҳо он гоҳ бо замон ҳамроҳ аст, ки бо

дигар вожаҳо таркибе ҳамоҳанг дошта бошад ва инчост, ки шигифтии бисёр меофаринад ва хонанда аз миёни хорҳо ва дуруштиҳои гуфтугӯи чадид, ки мехарошад ва мекӯбадаш, низ метавонад замзамаи тапидани онро эҳсос кунад» [109, с. 364-365]. Дар пораи иқтибосшуда ҳамин хусусияти сабкии матни асло мутарҷим эҳсос карда, тапиши вожаҳо дар ҳамоҳангӣ бо дигар вожаҳову таркибҳо дар тарҷума ҳифз кардааст. Муодили саҳеҳ ва ифодакунандаи маънии матни нусхаи асл дар тарҷума василаест, ки ҳам тарзи нигориши нависандаро ҳифз кардааст, ҳам қаринаи образҳои тасвирии аз ҷониби нависанда ироашударо барои хонандаи матни тоҷикӣ фаҳмрас намудааст. Масалан, вақте мутарҷим ба ҷои таъбири русии «помахивая хвостом» шакли тоҷикии «думашро ҷунбонда-ҷунбонда»-ро меоварад, ҳам маънии хостаи нависандаи нусхаи асл ва ҳам тарзи нигориши ӯро барои хонандаи матни тоҷикӣ фаҳмрас ва ҳифз намудааст. Мутарҷим ба ҷои ибораҳои русии «понимающим взглядом», «заслышав шорох», «поднял лахматые уши», «кудлатую голову», «длиннобородый, ширококостный старик» қаринаи тоҷикии онҳо-«назари донишмандӣ», «овози шиқиррос задани чизеро», «гӯшҳои сермӯяшро ҷуфт кард», «сари чингиламӯяш», «пирамарди ришдарози устухонкалон»-ро овардааст, ки ҳам нусхаи русӣ ва ҳам тоҷикии он тасвири буда, хонанда ҳатто тарҷума будани онро пайхас намекунад.

Ҳангоми тарҷума Ҳабиб Аҳрорӣ шаклу мазмуни асарро ба хубӣ дарк карда, андешаи муаллифи нусхаи асл, тарзи нигориш, оҳангнокии ва рӯҳи романро ба воситаи забони тоҷикӣ бо дарназардошти хусусиятҳои маъноиву шаклии воҳидҳои забонӣ бо муваффақияти тамом инъикос намудааст. Ин таҷрибаро дар заминаи фаъолияти дигар мутарҷимон Ҳабиб Аҳрорӣ ба тариқи зайл тавсиф кардааст, ки ба худаш низ дахл дорад: «Вақте ки мо аз санъати тарҷума сухан меронем, вақте мегӯем, ки тарҷумаи асари бадеӣ бояд асари бадеӣ бошад, ана ҳамин гуна эҷодкорихоро дар назар дорем. Беҳуда нагуфтаанд, ки тарҷумони адабиёти нафиса бояд нависанда бошад! Ин гап ду маъно дорад: тарҷумаи бадеиро нависанда кунад ё ки тарҷумони адабиёти нафиса ба дараҷаи нависанда бошад» [35, с. 123].

Воқеан ҳам, Ҳабиб Аҳрорӣ дар «тарҷумаи адабиёти нафиса ба дараҷаи нависанда» хидмат карда, намунаҳои беҳтарини онро ба вуҷуд овардааст. Вай бо мақсади пурратар ва саҳеҳтар ифода кардани ибора ва образҳои дар адабиёти тоҷик ғайримаъмулии осори тарҷумашаванда калимаҳои нав, ибораҳои нав, маҷозҳои нав меёфт ва гоҳо ин гуна калима ва ибораҳоро ё аз рӯйи аналогия, ё бо усули калка худаш месохт. Бо ҳамин роҳ мехост, ки тарҷума кардани калимаю ибораҳои махсуси русӣ, ки дар тоҷикӣ эквиваленти мувофиқ надоранд, дар оянда барои тарҷумонҳои дигар осонтар гардад.

Дар кори тарҷума бо ҳам рӯ ба рӯ шудани ду забони фасеҳ ва мукамал барои тарҷумони матни тоҷикӣ душвориҳои зиёдеро пеш меоварад. Тарҷумаи суҳансароёни бузурги русу чаҳон, ки ҳар кадоме салиқаю сабки хосси худро доранд, инчунин аз русӣ ба тоҷикӣ тарҷума кардани бисёре аз нависандагони Фарбу Шарқ ва миллатҳои дигари Иттиҳоди Шуравӣ тақозо мекарданд, ки тарҷумон баробари огоҳу балад будан ба сарвати забони русӣ, аз имкониятҳои бепоёни маъноӣ ва эстетикӣ забони модарии худ низ воқиф бошад. Чунонки забоншинос Р. Гаффоров низ таъкид кардааст, ба зами ин, «бинобар роҳи махсуси тараққиро паймудани забони адабии миллии тоҷик рафти инкишофи умумии онро дуруст дарк карда, ба он ҳамроҳ шудани тарҷумони тоҷик лозим буд» [71, с. 154].

Вақте ки аз ин мавқеъ фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрориро аз назар мегузаронем, мебинем, ки вай дар тӯли таҷрибаи тарҷумонӣ ва нависандагӣ талаботиҳои ёдшударо комилан риоя кардааст. Ин хусусият дар ҳамаи асарҳои тарҷумакардаи ӯ равшан ба мушоҳида мерасад. Ӯ ҳамчун донандаи забон бо тарҷумаҳои сершумораш, ки дар онҳо сарват ва имкониятҳои бепоёни забони тоҷикӣ ба тарзи хос истифода шудаанд, дар инкишофи забони адабӣ хидмати назаррас кардааст. Яке аз ин омилҳо барои тарҷумон истифодаи эҷодкорона аз ғанои забонҳои дигар ва бо воситаҳои худӣ омезиш додани калмаҳои хубу қобили истифода мебошад. Дар ин замина яке аз мутарҷимони номии мо Э. Муллоқандов чунин гуфтааст: «...Адиб ё тарҷумоне, ки ба забони дигаре кор дорад, агар дар ин забон бо ибора ва таркиби хуби рехтае вохӯрад ва донад, ки

он дар забони худаш нест ва чорӣ шуданаш матлуб аст, барои ба забони худ даровардани онҳо (албатта, бо шарти аз қонуну қоидаҳо ва табиату ҳусни забони худ набаромадан) мекушад. Умуман, ба назари мо сабаби асосии касби калима ва ибораҳо аз забони дигар ҳам дар ҳамин аст... Адибони тоҷик низ бо ҳамин роҳ мебаранд, фақат дар доираи забони худ маҳдуд нашуда, аз забони русӣ бисёр чизҳои дарқориро қабул мекунанд. Дар натиҷа имрӯз дар забони адабии тоҷик калима ва ибораҳоеро мебинем, ки аз забони русӣ гузаштаанд ва қисман дар забон ҳазм ҳам шудаанд» [112, с. 125]. Э. Мулоқандов барои таъйиди назараш дар ин замина мисолҳои зиёдеро зикр кардааст, ки маҳз ба василаи интиҳоби саҳеҳи мутарҷимон, аз ҷумла Ҳабиб Аҳрорӣ забонро такмил бахшидаанд. Аз ҷумла мутарҷим дар тарҷумаҳояш илова ба он ки калимаи русиро дар қавсайн шарҳ додааст, гоҳо қаринаи тоҷикии онро низ меоварад, ки маънии матро равшантар ифода мекунад. Бисёр таркибҳо, аз ҷумла сӯзандору-укол, афкори ҷамъиятӣ-общественное мнение, мактаби адабӣ-литературная школа, ҳақиқат ғалаба хоҳад кард-правда восторжествует ва ғайра ба василаи интиҳоби дурусти ӯ мавриди қабули ому хос қарор гирифтаанд.

Он чи дар боло гуфта шуд, чунин маънӣ надорад, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар вақти тарҷума махсусиятҳои миллии нусхаи аслро фурӯ гузошта бошад. Зимнан бояд таъкид кард, ки махсусиятҳои миллии матни асл на бо ёрии тарҷумаи шакли забонӣ сурат мегирад.

Ҳабиб Аҳрорӣ воқеан ҳам ҳангоми тарҷума махсусиятҳои миллии асари тарҷумашавандаро на бо роҳи такрори «шакли забонии бегона», балки бо ёрии дарунмоя, маънӣ ва образҳои бадеӣ, ки чунин махсусиятҳои он асарро дар худ ҳифз намудаанд, шакл додааст. Масалан, дар ҳифзи махсусияти миллии пораи зайл аз романи А. Фадеев «Торумор» барои мутарҷим на шакли забонии бегона, балки маънии матни асл муҳим будааст.

Матни русӣ: «Ну, ты-ы, кобло, вот кобло!..-выругался дозорный, поймав на лету сбиту ю толчком фуражку.-Морозка, что ли? Вали скорей до дому, до дому вали: там у нас такое-не разбери-поймеш, ей –богу...» [18, с. 86].

Тарчумаи тоҷикӣ: «Э, падарқусур, падарқусур!...-гуфт дозор телпаки аз такон паридашро даст гирифта. – Морозка, ту-мӣ? Зудтар ба хона рав, ба хона: дар он чо чунон мағали калоне шуд, ки ҳеч мондан гир, аз барои худо...» [85, с. 80].

Мутарчим дар тарчумаи пораи зикршудаи романи А. Фадеев «Торумор» воҳиди забонии «кобло, вот кобло»-ро ба қаринаи тоҷикии «падарқусур, падарқусур» иваз карда, ба ин васила ҳам маънии хостаи нависанда ва ҳам махсусияти миллии забонии асарро ҳифз намудааст.

Дар тарчумаи пораи иқтибосшуда Ҳабиб Аҳрорӣ таркиби наҳвӣ ва қонуниятҳои нутқи зиндаи гуфтугӯии забони русӣ ва тоҷикиро низ ба назар гирифта, бо дарназардошти он ки насри бадеӣ на фақат барои хондан, балки барои шунидан низ қоромад аст, онро саҳеҳ тарчума кардааст. Дар ин ҳол ӯ на фақат воҳиди лозимии забонӣ, балки вобаста ба маънии матн ва тарзи ифодаи он оҳанг ва вазни муайяро низ интихоб намудааст, ки аз имтиёзоти хунари ӯ дар тарчумаи осори бадеӣ мебошад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарчумаи адабиёти ҷаҳон, аз ҷумла рус, баҳусус ҳангоми ифодаи тасвирии паҳлуи ҳиссии осори нависандагон эътибори ҷиддӣ дода, дар матни тарчума норозигӣҳои иҷтимоӣ (унсурҳои ҳаҷвӣ, аз ҷумла кинояву истехзо ва ғайра), ҳамдardӣ нисбат ба бечорагону камбағалон (муҳаббат ба инсон), тавачҷух ба инсон (тавсифоти лозимӣ), тасвири шоирона ва ғиноӣ ва рӯҳи умумии ҳиссии асари тарчумашударо, ки дар маҷмуъ сохтори воҳиди мундариҷавӣ ва услубии асарро ташкил медиҳанд, хеле дақиқ ва воқеъбинона ба тоҷикӣ баргардон кардааст. Дар ин замина тарчумаи асарҳои Н. В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» ва «Шинел»-ро метавон қадами ҷиддии мутарчим дар роҳи такмили равишҳои тарчумаи осори бадеӣ ба забони тоҷикӣ унвон кард.

Дар вақташ М. Шукуров ба ҷараёни тарчумаи осори Н. В. Гогол ба забони тоҷикӣ баҳо дода, аз ҷумла навишта буд, ки тарчумаи тоҷикии асарҳои Гогол нисбат ба тарчумаи дигар асарҳои адабиёти рус аз ҷиҳати сифат хубтар баромадаанд. Ин донишманд сифати тарчумаҳои осори Гоголро асосан

каноатбахш ҳисобида, сипас меафзояд, ки «Махсусан рафиқ Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» ва порчаҳои «Ҷисмҳои бечон» меҳнати ҷиддӣ сарф карда, маҳорати калон нишон додааст. Забони бой ва равони тарҷумон имконият медиҳад, ки хусусиятҳои муҳимми асарҳои Гогол, мундариҷаи идеявӣ ва шакли бадеии онҳо ба хонандаи тоҷик то кадри имкон дастрас шавад. Тарҷумаҳои Ҳ. Аҳрорӣ ҳақиқатан тарҷумаҳои эҷодӣ буда, муваффақияти онҳо ба фаҳмиши ҳамаҷониби моҳияти идеявӣ-бадеии оригинал ва нағз донишмандии забони тоҷикӣ асос ёфтааст. Вай ҳамеша аз хурдтарин нишонаҳои тарҷумаи «калима ба калима» худдорӣ карда, мушкилтарин лаҳзаҳои асарҳои Гоголро ҳам озодона ва айнан тарҷума мекунад. Хусусан дар тарҷумаи «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» тарҷумон ҳаҷв ва кинояҳои нозуки Гоголро ниҳоят моҳирона дода тавонидааст» [180, с. 29].

Ҳабиб Аҳрорӣ «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович»-ро, ки ба русӣ «Повесть о том, как поссорился Иван Иванович с Иван Никифорович» ном дорад, соли 1940 тарҷума карда ва ҳамон сол ин асар аввал дар маҷаллаи «Шарқи сурх», 1940, № 5-7 ва ҳамон сол аз тариқи Нашриёти давлатии Тоҷикистон ба ҷоп мерасад. Дар ин нашр мутарҷим сарсухани на ҷандон калони нависандаро, ки танҳо бо мақсади аз сензура ҳимоят кардани асар навишта шуда буд, тарҷума ва ҷоп намекунад. Дар нашри соли 1945 низ ин сарсухан нашр нашуда, дар нашрҳои солҳои 1952, 1953 ва 1985 он тарҷума ва ҷоп шудааст. Ба андешаи мо, сабаби дар нашри аввали ин асар афтодани сарсухан вобаста ба он аст, ки мутарҷим онро аз рӯйи нашри нусхаҳои солҳои сиюми русӣ тарҷума қадааст, ки мурағибони онҳо сарсуханро нашр накардаанд.

Ҷунонки ишора шуд Н. В. Гогол ин сарсуханро танҳо бо ҳадафи пеши роҳи сензураро гирифтани эҷод намуда будааст. Ҳабиб Аҳрорӣ дар нашри соли 1952 онро ба тариқи зайл тарҷума кардааст: «Вазифаи худ медонам огоҳӣ диҳам, ки воқеаи дар повест баёншуда ба замонҳои хеле қадим дахл дорад. Ғайр аз он, ин воқеаи тамоман аз ҳаёл бофташудааст. Ҳозир Миргород он Миргороди

пештара нест. Биноҳояш ҳам дигар шудааст: кӯлмаки мобайни шаҳр тамоман хушк шудааст, ва ҳамаи амалдорон: судя, ноибӣ ӯ ва ҳокими шаҳр шахсҳои муътабар ва некандеши хушниятанд» [5, с. 239].

Дар муқаддимаи осори мунтахаби нависанда, ки дар солҳои 1984-1986 дар Маскав нашр шудааст, моҳияти сарсухани Н. В. Гогол чунин шарҳ дода шудааст: «ин сарсухан ниқобе будааст барои сензура, ки ба нашри аввалини повест монеаҳои эҷод карда буд. Гогол бо истехзо сензураро бовар кунондан мехост, ки норозигии дар повест тасвиршуда ҳеҷ асосе надорад, зеро он чи тасвир шудааст ҳеҷ муносибате бо воқеият низ надошта, фақат «ин воқеаи тамоман аз ҳаёл бофташудааст» [50, с. 62].

Дар нашри аввали ин повест маълум нест, ки бо кадом далел мутарчим чанд ҷумларо аз оғози ин асар низ ихтисор кардааст, ки хонандаро аз андешаҳои раҳнамои нависанда дар боби шинохти ҳодисаҳои асар маҳрум месозад. Шакли русии он чанд ҷумла ба тариқи зайл аст:

«Славная бекеша у Ивана Ивановича! Отличнейшая! А какие смушки! Фу ты, пропасть, какие смушки! Сизые с морозом! Я ставлю бог знает что, если у кого-либо найдутся такие! Взгляните, ради бога, на них, особенно если он станет с кем-нибудь говорить, взгляните с боку: что это за объедение! Описать нельзя: бархат! Серебро! Огонь!» [7, с. 211].

Дар нашрҳои баъдӣ мутарчим ин саҳро ислоҳ карда, он чанд ҷумларо ба тариқи зер тарҷума ва нашр намудааст:

«Камзулпӯстии Иван Иванович бисёр хуб аст! Ниҳоят дараҷа аъло! Гиребони барраашро гӯед! Воачабо, чигуна пӯсти барра! рангаш кабудӣ сафедтоб! Ба ҳар чиз шарт бандед, розӣ ҳастам, ки ҳеҷ кас ин хел камзулпӯстин надорад! Ба ҳаққи худо, як нигоҳ кунед, хусусан агар ӯ бо ягон кас гап зада истода бошад, аз паҳлуяш нигоҳ кунед: чӣ молу матои ноёб! Тасвир кардан ҳам мумкин нест: баҳмал! нуқра! оташ!» [5, с. 239].

Ин чанд ҷумлаи иқтибосшуда баёнгари равиши хоси тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар баргардони повести «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» мебошад, ки бо дарназардошти дастурҳои назариву амалии

тарҷумаи осори бадеӣ амалӣ карда шудааст. Нахустин чизе ки аз таҷрибаи мутарчим дар тарҷумаи ин повест қобили мулоҳиза аст, усули исифодаи муодили дақиқи реалияҳо ва ифодаи норозигиҳои иҷтимоӣ ба василаи унсурҳои ҳаҷву мутоиба ва кинояву истехзо мебошад, ки бо камоли ҳунар анҷом гирифтааст.

Аз нигоҳи Ҳабиб Аҳрорӣ реалия ё худ воҳидҳои забонӣ гурӯҳи махсуси воситаҳои ифода ҳастанд, ки воҳидҳо ва таркибҳои забониро дар худ фаро гирифта, хосси зиндагӣ, воқеият, фарҳанг ва таърихи халқе мебошанд ва барои халқи дигар бегонаанд. Аз таҷрибаи ин мутарчим бармеояд, ки ӯ ба ҷои реалияҳои осори нависандаи матни асл дар забони мақсад қаринаҳои мувофиқеро ёфта ва корбаст кардааст, ки таҷрибаи нодир мебошад. Мутарчим аксаран дар матни тарҷума қаринаҳои реалияҳоеро истифода кардааст, ки воҳидҳои хосси ҳаётӣ, мухтассоти миллий ва таркибҳои ҳастанд, ки дар забони мақсад қаринаи худро надошта бошанд ҳам, ҳамчун исми воқеият, ашё ва дигар воҳидҳои забонӣ дар тарҷума истифода шудаанд. Дар таҷрибаи ӯ реалия ин фақат воҳиди забонӣ набуда, балки «ашё, вазъият ва ғайри он аст, ки бо вожа ифода карда мешавад» [157, с. 123]. Аз ин мавқеъ мутарчим дар вақти тарҷума реалияҳои шоеъ дар зиндагии халқи дигарро бо дарназардошти он ки дар забони мақсад ҷӣ қаринае ифодагари он аст, баргардон карда, ба ин васила моҳияти аслии матни аслро ҳифз намудааст. Аз ин мавқеъ, реалия ё худ воҳиди тарҷума дар таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ «моҳияти механикӣ» надошта, «балки шиновар ва пӯёст ва аз бофте ба бофти дигар тағйир мекунад» [146, с. 49]. Дар ин замина муҳаққиқон реалияҳоро ба ду гуруҳи ҷудогона тақсим кардаанд: а) вожаҳое, ки дар инъикоси воқеият то ҷое ба хонанда шиносанд (монанди нерет, рубл, фунт, аршин ва ғайра); б) вожаҳои ҳаётии барои хонанда номафҳум (тарҷумон метавонад ба ин гуна реалияҳо маънии муносиб диҳад ва диққати хонандаро ба он ҷалб кунад).

Ба ин тартиб, ҳангоми таҳқиқи муқоисавии тарҷумаи повести Н. В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» ва баъзе осори дигари тарҷумакардаи ӯ маълум гардид, ки Ҳабиб Аҳрорӣ, ба ҷуз истифодаи муодили

дақиқи реалияҳо, аз воситаҳои дигар низ истифода кардааст, ки аз бисёр ҷиҳат равиши хос ва ҳунарии тарзи баргардони ӯро мушаххас месозанд. Аз ҷумла дар тарҷумаи романҳои «Торумор» ва «Гвардияи ҷавон»-и А. Фадеев, тарҷумаи повести ёдшудаи Н. В. Гогол ва дигар осори тарҷумакардааш мутарҷим аз тарзҳои зерини истифодаи реалияҳо истифода кардааст.

Нахуст, мутарҷим барои дақиқ тарҷума кардани матни нусхаи асл ва ба хонанда фаҳмо гардидани тарҷумаи он дар баъзе мавридҳо аз транскрипсия истифода карда, дар қавсайн ё поварақ реалияҳоро шарҳ додааст. Чунончи, реалияи неретро дар тарҷумаи романи А. Фадеев «Торумор» айнан оварда, дар қавсайн онро «асбоби моҳидорӣ» гуфтааст (Пирамард нерет (асбоби моҳидорӣ)-ро, ки дар даст дошт, бозӯр нигоҳ медошт. Даруни нерет моҳии паҳни гӯшкалоне дар панҷаи марғ бо ҳавли чон частухез мекард [16, с. 26]. Ҳамчунин мутарҷим реалияи «купорос»-ро «зок» тафсир карда, навиштааст: «Ин байтал ғайр аз айбҳои дигар-касалии оксил ҳам дорад...Вайро бо купорос (зок) муолиҷа кардан даркор, лекин мо купорос надорем» [16, с. 101].

Ҳамин усули тарҷумаро Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи романи дугонаи А. Фадеев «Гвардияи ҷавон» низ дар таъба ба тавзеҳоти нависанда ҳунармандона истифода карда, бисёре аз реалияҳои ҳаётиро аксаран дар поварақ шарҳ додааст, ки аввалан барои муҳаққиқони таърихи иҷтимоӣ ва фарҳанги русӣ аҳамияти сарчашмай доранд, сониян арзиши тарҷумаро боло бурда, бар матни тарҷума афзудааст, ки ба хонанда имкон фароҳам меоварад доир ба дарунмояи асар тасаввуроти комил пайдо кунад. Масалан тарҷумаи реалияҳои зайл намунае аз ҷустуҷӯҳои эҷодии мутарҷим аст, ки қисме аз онро иқтибос мекунем:

- глассер-киштии тағпаҳни тезгарди пропеллердор // распоротая глассером;
- синклинал-пастии байни кӯҳ // гигантской синклинали;
- хӯҷаини бадфеъл ва бадқаҳр // бешений барин;
- сенякин-аз калимаи «сено»-коҳу хошок;
- телега-аробаи чорчарҳаи деҳқонӣ;

- вездеход-ҳамаҷоғард-автомобили тасмачархе, ки дар ҳама ҷо, дар ҳар хел роҳ гашта метавонад;
- отставит-командаи ҳарбӣ, ки командаи пеш додашударо бекор мекунад;
- лё-андозаи дарози қадимаи франсузӣ, қариб баробари 4, 2 км;
- пемза-санги сабуки вулкани, ки барои суфтакунӣ, пардоз ё барои несткунии доғҳои сиёҳӣ ва ғайра истеъмол карда мешавад;
- очеред-миқдори муайяни тирҳо, ки аз автомат ё пулемёт якбора ҳолӣ карда мешавад;
- газон-майдончаи алаф коридашуда дар боғчаи парк, рӯйи хавлӣ ва ғайра;
- чумак-дар замони қадим дар Украина деҳқоне, ки бо аробаи барзагов ҳамроҳ кардашуда ба Қрим ғалла мебурд ва аз он ҷо барои фурӯхтан чамаку моҳӣ меовард;
- крат-соқпӯши чармин, ки бо ботинка мепӯшанд;
- подкидной бозӣ-номи як навъ қартабозӣ;
- вериги-завлона, занцире, ки бо мақсадҳои парҳезгории динӣ мепӯшиданд ва монанди инҳо.

Воситаи дигари тарҷумаи реалияҳо, ки мутарҷим дар бисёре аз тарҷумаҳояш ба кор бурдааст, бо ёрии воситаҳои тасвирӣ ба таври механикӣ тарҷума кардани реалияҳо ё навиштани шарҳ ба онҳо мебошад, мисли борут, воздух (бонги хатар) ва монанди инҳо.

Ҳабиб Аҳрорӣ ба воситаи корбурди калка баъзе мафҳумҳо ва таркибҳоро бо ба эътибор гирифтани маънии этимологии онҳо ба матни тарҷум ворид сохтааст. Ба ин далел, ки тарҷумаҳои ин мутарҷим аз адабиёти ҷаҳон ва рус фақат ба воситаи забони русӣ анҷом гирифтааст, ҳар чи ки мутарҷими матни русӣ ё нависандаи асар пазируфта онро қабул карда ва калкаи тоҷикии онро зикр кардааст ва шарҳи тоҷикии онро ё дар қавсӣ ё дар поварақ овардааст. Масалан, дар матни тоҷикии романи «Гвардияи ҷавон» бисёре аз реалияҳои соҳавӣ ҳам чунонки нависанда овардааст, дар ҳамон шакл зикр шуда, фақат мутарҷим шарҳи тоҷикии онро дар поварақ овардааст. Дар ин радиф ифодаву

таъбироти ба забони немисӣ овардаи муаллифи нусхаи асл низ дар поварқ ба тоҷикӣ тавзеҳ ёфтааст. Чунон чи: шлехт- бад, verdammt nosl-марг ба ту, wie die Heringe-Селёдка барин чой гирифтаед ва ғайра.

Сохтани вожаҳои нав, ибораҳои маъмулӣ ё корбурди асли ону шарҳаш дар поварақ ё қавсайн яке аз воситаҳои дигаре дар тарҷумаи реалияҳо аз тарафи Ҳабиб Аҳрорӣ мебошад, ки хунармандона истифода кардааст. Чунин тарзи тарҷумаи воҳидҳои забонӣ ва реалияҳои хосси қавму миллатҳои дигарро дар аксари тарҷумаҳои, ки Ҳабиб Аҳрорӣ аз адабиёти ҷаҳон ва рус ё халқҳои шуравии собиқ анҷом додааст, дидан мумкин аст. Масалан, мутарҷим ҳангоми тарҷумаи повести Н.В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» шарҳҳои дар поварақ овардаи муаллифи повестро як сӯ гузошта, маънии ба фаҳми хонандаи тоҷик наздикро худ бе ҳеҷ ишорае дар матни тарҷума овардааст. Масалан, дар боби дувуми повест Гогол таркиби «...обнимал парчовую кофту»-ро дар поварқ ба тариқи зайл шарҳ додааст: «Парчовая-из парчи, материи с шелковой основой, затканной золотими или серебрянными нитями» [7, с. 215]. Мутарҷим аз ҳамагуна тавзеҳ хушдорӣ карда, лозим доништааст, ки маънии шарҳи муаллифи нусхаи аслро дар дохили матн равшан ифода кунад, ки чунин аст: «...як мундири кӯҳнаи остинҳояш кӯҳнаи рангпарида» [5, с. 246]. Ба ин тартиб, мутарҷим шарҳҳои дар поварақ овардаи Н. В. Гогол, аз ҷумла-«синий казацкий **бешмет**-стеганный полукафтан», «**вертеп**-здесь: старинный кукольный театр», «**чепрак**-подстилка под седло поверх подника», «**канупер**, или кануфер-душистая трава», «**качки**-то есть утки» ва монанди инҳоро ба шакли тоҷикии «бешмети казакии кабуд», «ба вертеп монанд карда буд», «ёлпӯше», «алафи канупер барин» ва «мурғобӣ» иваз кардааст, ки на ҳамааш қобили қабуд ва фаҳмраси хонанда аст. Аз ҷумла реалияҳои **бешмет**, **вертеп** ва **кануперро**, ки нависанда дар поварақи повест шарҳ додааст, мутарҷим ба хости худ овардааст, ки фурӯгузор кардани тавзеҳи Н. В. Гогол ба манфиати хонанда нест. Мутаассифона, дар матни тарҷумаи повести «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» чунин ҳолатҳо ба назар мерасанд, ки то ҷое таҳрифи андешаи муаллифи нусхаи асл аст.

Дар тарҷумаи реалияҳо Ҳабиб Аҳрорӣ усули азхудкунӣ ё ба воҳиди забонии хоричӣ маънии тоҷикӣ доданро низ таҷриба кардааст. Дар ин ҳолат гоҳо реалияҳо маънии аслии худро аз даст медиҳанд ва аз матни асли то ҷое дур мераванд, ки муҳаққиқони соҳа ин амалро заъфи тарҷума шинохтаанд. Чунин ҳолат дар таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ низ ба мушоҳида расид. Аз ҷумла мутарҷим барои ба забони тоҷикӣ ифода кардани реалияҳои нусхаи асл аз тавзеҳи баҷои нависанда фосила гирифтааст, ки ҳадафи маънавии нусхаи асл аз байн рафтааст. Масалан дар тарҷумаи ҷумлаи зайли русӣ мутарҷим чунин мавқеъ гирифтааст, ки сабаби нокомилии матни асл дар тарҷумаи тоҷикии он шудааст: **«Мне странно, Иван Иванович: вы, кажется, человек, известный учностью, а говорите, как недоросль»** [7, с. 221]. Н. В. Гогол реалияи **недоросль**ро дар поварақ ба тариқи зайл тавзеҳ додааст: **«...дворянин, не достигший совершеннолетия и не получивший образования, недоучка»**. Мутарҷим хости маънавии нависандаро ба эътибор нагирифта, хостааст асли тавзеҳи муаллифи нусхаи аслро **фурӯ гузошта** ба вожаи хоричӣ маънии худхостаи тоҷикӣ диҳад, ки ба шакли зер омадааст: **«Ман дар таачҷуб, ки Иван Иванович, шумо як шахси бо олимпиадо доногии худ машҳур шуда истода гапҳои бачагона мезанед»** [5, с. 253]. Дар ҷумлаи зайл низ ҳамин ҳодиса ба назар мерасад: **«По воскресным дням, бывало, Иван Иванович в штаметовой бекеше, Иван Никифорович в нанковом жулто-коричневом казакине отправляются почти об руку друг с другом в церковь»** [7, с. 223]. Тарҷумаи тоҷикии ин ҷумла: **«Баъзан дар рӯзҳои якшанбе Иван Иванович пӯстинашро пӯшида ва Иван Никифорович казакини қаҳваранги худро дар бар карда ҳар ду қариб даст ба даст гирифта ба калисо мерафтанд»** [5, с. 256]. Дар матни асл нависанда реалияи **штаметоваяро** чунин шарҳ додааст: **«из штамета, шерстяной ткани»** [7, с. 223]. Муқоиса нишон медиҳад, ки он чи муаллифи нусхаи асл хостааст, дар тарҷумаи тоҷикӣ ифода нашудааст. Мутарҷим шарҳи баъзе реалияҳоеро, ки дар матни тоҷикӣ маънии матлубашон ифода нашудааст, дар охири китоб овардааст, аввалан комил нест, сониян ҷустуҷӯи ноҷо хоҳири хонандаро парешон месозад, ки мақбул наменаояд.

Худи Ҳабиб Аҳрорӣ дар мақолаи бисёр муҳимаш «Сухбат аз санъати тарҷума» чунин сахвхоро дар мисоли баъзе тарҷумаҳои Ҳасан Ирфон муфассал нишон дода, аз ҷумла ба ҷои «стихами бабушки» ва «как улей с мёдом» истифода кардани «хонаи занбӯри асал» ва «ғазалҳои модаркалонам»-ро ба наҳве фосила гирифтани мутарҷим, аз маънии хостаи муаллифи нусхаи асл-М. Горкий доништааст. Чунонки дидем, худаш низ ба ин гуна сахв роҳ дода будааст.

Дар баргардони реалияҳо Ҳабиб Аҳрорӣ аз тарҷумаи наздик ба матни асл низ огоҳона истифода кардааст. Дар ин маврид мутарҷим аксаран муродифи аз ҷиҳати маънӣ ба воҳиди забонии матни асл қаринро корбаст кардааст, ки дар он маънии матни асл ҳифз шудааст. Ӯ ин таҷрибаашро дар мисоли баргардони романи Л. Н. Толстой «Чанг ва сулҳ» арзёбӣ карда, аз ҷумла навиштааст: «...бо муҳаррири чилди яқум Сотим Улуғзода маслиҳат кадем, ки шакли мурочиат ба шахсони ҷудогонаи табақаи аёну ашроф ва рӯҳониён аз қабилӣ **«ваше сиятельство»**, **«ваша светлость»**, **«ваше преосвященство»**, мурочиат ба ҳарбиён: **«ваше благородие»**, **«ваше превосходительство»**, **«ваше высокопревосходительство»** ва монанди инҳоро ба тоҷикӣ чӣ тавр ифода кунем. Қарор додем, ки дар ин бобат сохтакорӣ накарда, шахсе, ки ба вай мурочиат мекунад, агар граф бошад, «чаноби граф» ва агар княз бошад, «чаноби княз» гӯем. Шакли мурочиат ба ҳарбиёнро ин тавр кардем: чаноби олинажод, чаноби олимақом, чаноби олиҷоҳ ва ғайра. Барои ифодаи онун маросимҳои дини христианӣ, аз қабилӣ: крещение, причашение, исповед, соборование, рождество, елеосвящение ва монанди инҳо то мумкин аст истилоҳоти мувофиқтаре интихоб кардем. Аксари истилоҳҳои ҳарбиёро тағйир надода, аслашро мондем. Масалан, авангард, ариергард, фланг, атака, аванпост, колонна, команда, диспозитсия, субординатсия ва ғайра [35, с. 126].

Тарҷумаи тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ низ яке аз василаҳои ифодаи воҳидҳои забонӣ, аз ҷумла реалияҳо барои Ҳабиб Аҳрорӣ будааст. Мутарҷим ҳангоми дарёфт накардани муодили дақиқи тоҷикии реалия, талош кардааст, ки вожа ё таъбироти матни аслро бо усули тавиргарӣ, тавсифу тавзеҳ ва баёнӣ

мушаххас то ба хонанда расонад. Ин ҳолат дар таҷрибаи ӯ кам бошад ҳам, ба мушоҳида мерасад. Аз ҷумла, ба эътирофи худ мутарчим, ӯ дар тарҷумаи романи Л. Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ» бештар ба ин ҳолат дучор шуда, аз тарҷума ва шарҳи тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ истифода кардааст. Мутарчим чараёни қорашро дар ин замина чунин шарҳ додааст: «Дар «Ҷанг ва сулҳ» ба бисёр воқеаҳо ва фактҳои таърихӣ ишора карда мешавад, ки на ба ҳар як хонанда мафҳуманд. Муаллиф ҳам аксар онҳоро шарҳ намедихад. Масалан дар як ҷо дипломат Билибин дар суҳбат бо князь Андрей Болконский мегӯяд: «Ба фикрам, ҳоло ки вай (Наполеон) дар Шенбруни истода барои Австрия қонунҳо мебарорад, ӯро аз «ӯ» озод кардан лозим аст». Ин чӣ маъно дорад? Гап дар ин аст, ки Наполеон аслан за қазираи Корсика буда, ди Бонапарте ном дошт. Аз аввали ҷанги Италия ба армияи Франсия сардорӣ карда, «Бонапарт» имзо кардан гирифт, ки ин мувофиқи талаффузи франсузӣ аст» [35, с. 126]. Л. Н. Толстой оид ба чунин масъала дар роман шарҳе наовардааст. Ҳабиб Аҳрорӣ, Чунонки худаш эътироф кардааст, бисёре аз масоили вобаста ба реалияҳоро дар матни тарҷумаи осори бадеӣ, аз ҷумла романи «Ҷанг ва сулҳ» худаш ҷустуҷӯ ва дарёфт карда, онҳоро ба усули тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ барои хонанда фаҳмрас кардааст, ки бархе дар матни тарҷума омадаанд, бархе дигар дар эзоҳоти охири ҷилдҳо. Масалан, реалияи ҷуғрофиёии «мулкҳои хонадони Бонапарте»-ро Л. Н. Толстой дар роман шарҳ надодааст. Барои он ки хонанда моҳияти ин ва дигар реалияҳои ҷуғрофиёиро сарфаҳм равад, ба мутарчим лозим омадааст, ки «таърихи ҷангҳои Наполеон, ҳамчунин таърихи ҷанги ватании соли 1812 ва фаъолияти қаҳрамонони он Кутузов, Барклай де Толли, Багратион, Раевский, Давидов ва дигаронро» омӯхта, «бисёр материалҳоро доир ба эҷодиёти Толстой, аз ҷумла, доир ба «Ҷанг ва сулҳ» аз назар» [35, с. 125] гузаронад ва дар мавриди реалияи дар боло зикршуда эзоҳоти зайлро, ки асоси хуччатӣ дорад, нависад ва дар охири роман ҷоп кунад. Чунончи: «Генуя ва Лукка мулкҳои хонадони Бонапарте шуда монданд.-Дар соли 1797 Наполеон баъд аз юриши аввалини худ ба Италия, аз Генуя республикаи Лигурияро ташкил карда, дар соли 1805 онро ба Франсия ҳамроҳ кард. Луккаро франсузҳо

дар соли 1799 забт карданд, лекин вай аввал ба ҳайати республикаи зоҳиран мустақили Италия дохил шуд. Дар соли 1805 Лукка маркази князие шуд, ки онро Наполеон ташкил намуда, ба хоҳараш Элиза тақдим кард» [12, с. 430].

Дар мавриди шарҳи маънии чунин реалияҳо Ҳабиб Аҳрорӣ навиштааст, ки ин хел чизҳо дар асар бисёр вомехӯранд, ки муаллиф дар матн шарҳ намедихад. Лекин каси тарҷумақунанда бояд ин чизҳоро донад. Хулоса, доништан ва фаҳмидани предмети тарҷумашаванда шарти аввалин ва ҳатмии тарҷума аст.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар ҳамаи осори тарҷумақардааш ба ин усул, ки навъе амонатнигаҳдорӣ аз ҷониби ӯст, содиқ будааст. Масалан, дар тарҷумаи повести Н. В. Гогол «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» низ ҳамин ҳолат ба назар мерасад. Мутарҷим матни русии-«Агафия Федосеевна не была ни родственницей, ни свояченицей, ни даже кумой Ивану Никифоровичу»-ро [7, с. 224] чунин тарҷума кардааст: «Агафия Федосеевна ба Иван Никифорович на хеш мешуд, на хоҳарарӯс ва на ҳатто **кума**» [5, с. 258]. Мутарҷим реалияи **кумаро** дар охири китоб ба ин шакл тавзеҳ медиҳад: **Кум, кума**-дар христианҳо дар вақти ғусли таъмиди кӯдак як мард ва як зан падару модари рӯҳонии он кӯдак мешуданд, сонӣ падару модари кӯдак ва падару модари рӯҳонии вай ба якдигар кум (мард) ва кума (зан) мешуданд.

Ба ин тартиб, Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи осори дар боло зикршуда чунин усули тарҷума ва шарҳи реалияҳоро истифода кардааст. Вале дар аксар мавридҳо дар тарҷумаи ин осор қаринаи тоҷикии реалияҳои тоҷикиро низ ба кор гирифтааст, ки таҷрибаи судманд мебошад. Масалан, Н. В. Гогол дар повести «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» реалияи «бекеша»-ро дар поварақ ба тариқи зайл шарҳ додааст: «Бекеша-шуба со сборками в талии и разрезом с зади». Мутарҷим шарҳи нависандаро фурӯ гузошта, ба ҷои он вожаи «камзулпӯстин»-ро овардааст, ки ҳадафи маъноии нависандаро ихчам ифода кардааст. Ҳамчунин Н. В. Гогол маънии реалияи ҳаётии «Смушки»-ро ба тариқи зайл шарҳ додааст: «Смушки – бараний мех». Ҳабиб Аҳрорӣ шарҳи поварақро як сӯ гузошта ҷумлаи «А какие смушки»-ро дар шакли «Гиребони

барраашро гӯед!» бо иловаи «Воачабо, чигуна пӯсти барра» ба тоҷикӣ гардондааст, ки маънии хостаи нависандаро дақиқ ифода карда, то чое заҳмати хонандаро дар фарогирӣ ва дарки матлаби муаллифи повест осон месозад ва эҳсосотеро, ки синтагма фаро гирифтааст, хеле дақиқ ва равшан ифода менамояд [7, с. 211; 49, с. 239].

Чунонки ба мушоҳида расид, Ҳабиб Аҳрорӣ хангоми тарҷумаи осори бадеии адабиёти ҷаҳон аз калка (маънии этимологии онҳоро шарҳ додан ва дар поварақ овардан); сохтани вожаҳои нав, ибораҳои муқаррарӣ ё истифодаи асли онҳо бо шарҳ дар поварақ бо ба эътибор гирифтани таносуби маъноии онҳо; азхудкунӣ ё ба вожаҳои хориҷӣ маънии тоҷикӣ додан; тарҷумаи наздик ба матни асл ё муродифи ба маънии нусхаи асл наздикро истифода кардан ва тарҷумаи тасвирӣ, тавсифӣ ва баёнӣ дар сурати наёфтани қаринаи тоҷикӣ ё маънии онро шарҳ додан истифода карда, ба ин васила тавонистааст, ки бо қобурди саҳеҳи реалияҳои гуногун моҳияти андешаву орои нависандагонро ба хонандаи матни тоҷикӣ расонад. Чунин усули тарҷумаи реалияҳои нусхаи асл дар таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ ҳастии мундариҷавӣ ва сохтори асари бадеиро шакл ва замонат додаанд.

Қобурди дақиқи воситаҳои зикршудаи ифодаи реалияҳо дар матни тарҷумаи повести Н. В. Гогол ва дигар тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ «дарёфти калид» аст барои ворид шудани мутарҷим ба моҳияти асар». Ба ифодаи Г. Гачечиладзе ин сиррест, ки қушодани он тарҷумонро филҳол ба роҳи дуруст ҳидоят мекунад. Мутарҷим вазн, оҳанг, усули ироаи маънӣ, пайванди ин компонентҳоро бо фабула, сюжет ва композитсияи асар ва дигар унсурҳои шаклӣ, – сухан қутоҳ, хусусиятҳои умумӣ ва хосси сабқро, ки хосси тарзи бадеии тасвир аст, бояд донад. Истифодаи дақиқи реалияҳо ва муодили онҳо дар таҷрибаи тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ дарёфти огоҳона ва ҳунармандонаи чунин калиде будааст, ки барои воридшавӣ ба моҳияти асари тарҷумашаванда нақши муҳим доштаанд. Дар ин замина мутарҷим барои қобурди дигар анвои реалияҳо, аз ҷумла реалияҳои ҷуғрофӣ, этнографӣ, фолклорӣ ва мифологӣ, ҳаёти (хӯрокворӣ, нӯшокӣ, либосворӣ, ороишӣ, асбобҳои мусиқӣ, ченак, андоз,

пул ва ғайра), таърихӣ ва чамъиятӣ (номи маҳал, шахс, касб, дараҷаи ҳарбӣ ва ғ.), номи муассиса, ташкилот, ниҳодҳои идории давлатӣ ва монанди инҳо, узви ҳизб, ташкилот ва гурӯҳҳои динӣ, ҳарбӣ (гурӯҳҳои ҳарбӣ, либос, яроқ, дараҷа ва ғайра) равиши хос ва огоҳонаи тарҷумаро амалӣ кардааст, ки ба ифодаи Г. Гачечиладзе онро «метавон «калиде барои таъйини сабк» низ унвон кард», ки дар ин боб дар фасли баъдӣ муфассал сухан хоҷем кард.

Дар вақти ифодаи реалияҳо мутарҷим усулҳои гуногуни тарҷума, аз ҷумла транскрипсия, сохтани калимаҳои нав, маънии эҳтимолӣ, тарҷумаи наздик ба матни асл ва монанди инҳоро истифода кардааст, ки барои ифодаи дақиқи мазмуну мундариҷа ва сохтори асари тарҷумашуда ёрӣ кардаанд. Дар ин замина яке аз масъалаҳои дар таҷрибаи тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ муҳим ва арзишманд, ҳамоно тарҷумаи реалияҳои ҳаётиест, ки хусусияти мундариҷавӣ ва сохтори асари тарҷумашуда, ранги замон, маҳал, фарҳанг, муносибати муаллиф ба шахсиятҳои асар ва ғайраҳоро инъикос ва фаҳмраси хонанда намудаанд.

Зимнан бояд ёдовар шуд, ки донишмандони назарияи тарҷума доир ба мафҳуми реалия назарҳои мухталиф доранд. Аз ҷумла А. В. Фёдоров «ашёи маҳал ё мафҳуми хоси маҳалеро, ки дар ҳаёт ва фаҳмиши халқи дигар қарина надорад» реалия медонад [156, с. 140]. Муҳаққиқи дигар, Л. Н. Соболев реалияро «вожаи ҳаётӣ ва махсуси миллӣ» доништа, меафзояд, ки он «қаринаи худро дар ҳаёт ва забонҳои мамлакатҳои дигар надорад» [143, с. 228]. Ба андешаи Вл. Россел бошад, реалияҳо «мафҳумҳо, ашёҳо ва ҳодисаҳои» ҳастанд, ки «дар расму оини халқе, ки асар ба забони он тарҷума мешавад, вучуд надоранд» [131, с. 174]. Аз қазоватҳои, ки доир ба реалия сурат гирифтаанд, метавон хулоса кард, ки реалия воҳиди забонӣ буда, номҳои ашёҳо, мафҳумҳо, ҳодисаҳои барои соҳаҳои ҷуғрофӣ, фарҳанг, ҳаёти моддӣ ё мухтассоти воқеиятҳои ҳаёти ҷомеаву таърихи халқҳо ва қабилаҳо хос, махсусиятҳои миллӣ, маҳаллӣ ва таърихиро ифода мекунанд ва дар забонҳои дигар муодили дақиқи худро надоранд.

Дар ин замина таҷрибаи ӯ дар тарҷумаи романи «Чанг ва сулҳ»-и Л. Н. Толстой беназир аст. Ба шаҳодати худи мутарҷим «Дар романи «Чанг ва сулҳ» зиёда аз панҷсад персонаж ҳастанд, ки ба табақа ва тоифаҳои гуногун» мансуб буда, афкор ва андашаи табақаҳои мухталифро ифода мекунанд. Дар тасвири амалу кирдори ин гуна шахсиятҳо муаллифи роман бештар ба воқеияти сарнавишти онҳо ва қорбурди реалияҳои ҳаёти имтиёз додааст. Тарҷумаи ин романро Ҳабиб Аҳрорӣ соли 1948 сар карда, чилди якумаш соли 1953 аз ҷоп мебарояд, ҷиди чорум, охиринаш-соли 1961. Мутарҷим аз мушкилоти дар тарҷума ва таъбу нашри ин роман ба миён омада ёдовар шуда, аз ҷумла навиштааст, ки алоқамандони адабиёт «Пурсиданашон мумкин аст, ки нахон тарҷумаи як асари чорчилдаи ҳамагӣ тақрибан 100 ҷузъи ҷопӣ ҳамин қадар вақт талаб карда бошад: Аввал ин ки тарҷума ва ҷопи чилди якум кашол ёфт. Зеро дар рафти тарҷумаи чилди якум бисёр масъалаҳоро аз рӯйи принципҳои назарии тарҷума амалан ҳал кардан лозим буд. Муайян кардан лозим буд, ки дар тарҷума чи тарзи қорро интихоб кардан лозим аст, ки то охир ба як маром давом кунад. Ҳамаи масъалаҳоро дар чилди якум ҳал кардан дарқор буд, то ки барои тарҷумаи ҷилдҳои баъдина як навъ намуна шавад.

То дар матбаа ҷоп шудани тарҷумаи ин асар 4-5 бор хонда шудани дастнавис ва қорреқтураи он ва ҳар дафъа дохил қордани тасҳеҳоти дарқорӣ ва барои бо айби тарҷумон дер мондани ҷопи қитоб ба нашриёт ҳазор сум қарима (штраф) додани қамина ҳам аз қамин қост. Дувум ин ки ман шабу рӯз мутассил дар сари тарҷума нанишастаам. Тарҷума берун аз қори расмии идоравӣ, асосан аз ҳисоби хоб, аз ҳисоби рӯзҳои истироҳат ва отпусқаҳои расмию ғайрирасми анҷом дода шуд» [35, с. 125]. Ана бо қамин қолу қаво Ҳабиб Аҳрорӣ қореро ба сомон расонд, ки ба қавли Муҳаммадқон Шуқуров (Муҳаммадқон Шақурӣ) натиқай ранчи даҳсолаи ӯ буда, бояд гуфт, ки ин заҳмати ӯ беҳуда нарафтааст ва тарҷумаи бузурғтарин асари Толстой қодисаи муҳиме дар ҳаёти мадания Тоҷикистон гардид. Ин тарҷума, бешак, бозғӯи равизи тозаи тарҷумаи бадеӣ дар таърихи адабиёти тоҷик буда, бо муҳимтарин хусусияти худ-қасбият ва амонатнигаҳдорӣ имтиёз дорад.

Зимнан бояд гуфт, ки Л. Н. Толстой аз ба нудрат нависандагони рус аст, ки осораш ҳанӯз дар ибтдои садаи бист мавриди тавачҷуҳи рушанфикрони тоҷик будааст ва осораш маҳз дар ҳамон давра ба тоҷикӣ тарҷума гардидааст. Ба ин тартиб, аввалин тарҷумаи асарҳои ин нависандаи бузург дар забони тоҷикӣ ба қалами муаллими мактаби усули нави Самарқанд Абдулқодир Шакурӣ тааллуқ дорад. Ин марди рушанфикр аввалин бор дар соли 1909 ҳикояҳои Толстой «Шер ва муш», «Ҳикояти падар ва писарони ӯ», «Подшоҳ ва деҳқон», «Гург ва гӯсфанд», «Бобо ва набера», «Пирамарди ҳезумкаш» ва «Ду рафик»-ро тарҷума карда, дар китоби хониш барои синфи дувум, ки «Чомеъ-ул-ҳикоёт» унвон дошт, чоп кардааст. Ба андешаи Раҳим Ҳошим асарҳои Толстойро Шакурӣ бо ёриии Аҷзӣ, ки русиро хуб медонистааст, ба тоҷикӣ гардондааст. Ин донишманд аз тарҷумаҳои адаби озар Аббос Сихҳат низ истифода кардани Шакуриро аз эҳтимол дур намедонад.

Баъдан, дар арафаи дусолагии фавти Толстой, дар соли 1912 дар шумораҳои 7, 10, 17, 25-29 ва 1 то 12-уми рӯзномаи «Бухорои шариф» тарҷумаи асарҳои Толстой бо номҳои «Асири қафқозӣ», «Муздур Емилён ва табли тихӣ», «Духтари соҳибмансаби чинӣ» ва «Гарон тамом мешавад» ба чоп мерасанд. Дар зери тарҷумаҳои он солҳо дар рӯзномаи «Бухорои шариф» чопшуда имзои «Р. И» гузошта шудааст, ки ба шаҳодати устод Айнӣ шояд Ризоҳон ном марди бухороӣ бошад, ки забони русӣ ва фаронсавиро нағз медонистааст.

Баъди инқилоби русӣ аввалин тарҷума аз осори Л. Н. Толстой ба забони тоҷикӣ дар соли 1928 бо номи «Як шудан зарур аст» («Единое на потребу») дар маҷаллаи «Раҳбари дониш» (1928. –№ 8-9) ба чоп расидааст. Дар солҳои сӣ Ҳаким Карим «Бандии Кафказ»-ро тарҷума ва чоп мекунад. Дар ҳамон солҳои сӣ ва баъди он асарҳои дигари Л. Н. Толстой «Поликушка», «Пас аз базм», «Ҳочӣ Мурод», «Филипок», «Се хирс», «Ҳикояҳо дар бораи ҳайвонот», «Шер ва сағбача», «Ҷаҳиш», «Марги дарахт» ва пораҳои аз «Анна Каренина», «Ҷанг ва сулҳ», «Бачагӣ ва навниҳолӣ», «Аз нав зинда шудан» ва ғайра тарҷума ва нашр шудаанд.

Солҳои панҷоҳу шаст давраи сермаҳсултарини тарҷумаи осори Л. Н. Толстой будааст. Дар ин солҳо тарҷумонҳои шинохтаи тоҷик мисли Э. Муллоқандов, Раҳим Ҳошим ва Ҳабиб Аҳрорӣ, ки дар ин самт соҳиби таҷрибаи кофии эҷодӣ буданд, бузургтарин асарҳои ин нависандаи бузургро ба тоҷикӣ тарҷума карданд. Э. Муллоқандов дар соли 1953 асари машҳури Л. Н. Толстой «Ҳикояҳои Севастопол»-ро тарҷум ва chop кард. Ба шаҳодати М. Шукуров маҷаллаи «Шарқи сурх» дар давоми солҳои 1951-1952 чилди аввали «Ҷанг ва сулҳ»-ро дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ нашр намуд. Тарҷумаи ин аср маҳсули калами Ҳабиб Аҳрорӣ буд. Дар соли 1958 ин асар ба шакли китоби алоҳида ба chop расид. Баъд Ҳ. Аҳрорӣ дар соли 1957 чилди дуҷуми «Ҷанг ва сулҳ», дар соли 1961 чиди сеюм ва дар соли 1962 чилди чоруми онро chop кард» [180, с. 32-33].

Барои Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчун тарҷумони касбӣ дар тарҷумаи ин роман, Чунонки худаш таъкид кардааст, пеш аз ҳама нағз фаҳмидани матн... бо тамоми тафсилоти ҷузъиётҳо меъри касбият ва хунар будааст. Ҳамин омил хунари имкон додааст, ки мутарҷим баландтарин андешаҳои қаҳрамонӣ ва рӯҷӯи дилҳои ба рушноӣ шитобон, хонишҳои динӣ ва овози шахси рӯҳонӣ, фарёди ишқ ва кайфияти ҷавонӣ, овози дили озодипарвару инсондӯсти халқи рус, ки тору пуди амалиёту ҳастии бештар аз 400 қаҳрамони ин эпопеяро ташкил додаанд, характерҳои солдату генерал ва манзараҳои кишвари зебои рус, ки дар китоби Толстой нодиракорӣ шудааст, комилан ва то одитарин лаҳзаву воситаҳои манзури хонандаи тоҷик» [177, с. 16] гардонад. Ба ин далел, ба эътирофи Ҳамроқул Шодиқулов «чун натиҷаи заҳмати бисёрсола ва зухуроти хунари мутарҷим ин кори ӯ ба сифати ҳодисаи муҳимми ҳаёти маданияи Тоҷикистон эътироф шудааст» [177, с. 16].

Чунонки худи мутарҷими ин роман ишора кардааст, шарафи таҳрири тарҷумаи тоҷикии романи Л. Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ» ба нависандаи маъруфи тоҷик Сотим Улуғзода насиб гардидааст. Шодравон С. Улуғзода аз устодони насри рус сухан карда, эҷодиёти Толстойро ба уқёнуси маъниҳо ва зебоиҳо ташбеҳ кардааст. Вай бо самимият ва эҳтироми хос иқрор шудааст, ки

нависандагони бузурги халқҳо қуллаҳои адабиётанд, аммо Толстой қуллаи қуллаҳо, Ҳимолои адабиёти ҷаҳон аст. Чунин санъаткори тавоноро фақат халқи кабир, халқи рӯҳан муқтадир ва қалбан шучоъ метавонист ба вучуд оварад.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар боби жанри асар суҳан карда, таъкид кардааст, ки «Чанг ва сулҳ»-ро роман-эпопея меноманд. Ин номро ба вай адабиётшиносон додаанд. Худи Толстой ҳеҷ гуна ном намодааст, ки ин асар аз кадом жанр аст. Ӯ мегӯяд, ки «ин асар роман ҳам нест, поэма ҳам нест, хроникаи таърихӣ ҳам нест, ин он чизест, ки ман мехостам ва метавонистам баён кунам ва дар рафти қор ба худ шакле гирифт. Дар вақти тарҷумаи роман, пеш аз ҳама, ана ҳамин чизи хоста ва баёнкардаи Толстой раҳнамои мутарҷим дар ҳифзи амонати мундариҷавӣ ва жанрии роман будааст. Дар ин замина нахуст мутарҷим тавонистааст мундариҷа, жанр ва сохтори бадеии романро, ки ба воситаи он нависанда мухтассоти милливу ҳунарии асари бадеӣ, хусусияти замону макон ва ҳулку ҳӯӣи шахсиятҳои асарашро муҷассам намудааст, ифода намояд, сониян чеҳраи муаллифи нусхаи аслро хатчадор накарда, ба василаи ҷустуҷӯ ва дақиққорӣ ғановати забонии асари тарҷумашударо дар забони мақсад таъмин кардааст.

Бисёре аз мутарҷимони соҳибтаҷриба медонанд, ки дар вақти тарҷума ба сабаби мувофиқат накардани сохтори забонӣ ва меъёри зебоишиносӣ баъзе пораҳои нусхаи аслро дар матни тарҷума иваз кардан лозим меояд. Ин ҳодиса дар таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ, баҳусус дар тарҷумаи «Чанг ва сулҳ» низ ба мушоҳида мерасад. Вале дар ин ҳол низ камоли ҳунари ӯ ин аст, ки ҳадро нигоҳ дошта, бо ҳама зиёдагӯӣ таносуби матни тарҷума ва нусхаи аслро ҳифз кунад.

Чунин заруратро Ҳабиб Аҳрорӣ аз оғози фаъолияти тарҷумонияш дарк карда ва тобеи он будааст, вале ин ҳунар ва масъулияти ӯ дар тарҷумаи романи «Чанг ва сулҳ» як бар даҳ афзудааст. Ҳатто маънии унвони роман-чанг ва сулҳ барои ӯ раҳнамо дар дарки маънии хостаи Л. Толстой ва дарунмоияи асар будааст. Дар ин боб ӯ навиштааст, ки мафҳуми «чанг» дар китоб на танҳо байни давлатҳо, на танҳо амалиёти ҳарбии армияҳо, балки низоъ, носозӣ ва задухӯрди байни одамонеаст, ки дар замони осоишта ҳам аз ҷиҳати мавқеи иҷтимоӣ ва

маънавии худ, аз ҷиҳати тарзи зиндагӣ ва ақидаҳои худ аз ҳам ҷудо ва ба ҳам зид мебошанд». «Сулҳ» ҳам дар асар маъноҳои гуногун дорад: «сулҳ»-зиндагии халқ аст, ки дар ҳолати ҷанг набошад, сулҳ корубори муқаррарии ҳаррӯза дар муқобили ҳолати ҷарбӣ; сулҳ-осоиштагӣ, амонӣ, баробарии одамон, ба ақидаи Толстой, бе тафриқаи миллӣ ва синфӣ. Ҷанг ва сулҳ паҳлуи ҳам мераванд.

Мутарҷим аз солҳои сиёму сар қарда аз ҷиҳати зеҳнӣ ба тарҷумаи ин роман омода будааст. Бесабоб нест, ки ҳанӯз дар соли 1942 поре аз ин роман дар тарҷумаи ӯ дар китоби дарсии «Адабиёти Ватан» барои синфи шаш ҷоп шудааст. Шояд оғози ҷанги ҷаҳонии дувум ва ба ҷанг рафтани Ҷабиб Аҳрорӣ сабаб шуда бошад, ки вай баъди бозгашт аз майдони ҷанг дубора ҷиддан ба тарҷумаи ин асар пардохта ва ниҳоят ҳосили ранҷи даҳсолааш бор додааст.

Ҷабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи ин роман масъулияти худро ҳамчун тарҷумон ҳис қарда, талош намудааст, ки симои муаллифи романро гум нақарда, чеҳраи хоси росткор ва андешаманди муфассири иродаи муаллифро ҳифз намояд. Барои он ки ниру, тозагӣ ва образнокии нусхаи асл суст нашавад, агар он сабук ва сода бошад, онро мураккаб насозад. Ба ин тартиб, масъалаи усули тарҷума (переводческой манере) дар таҷрибаи Ҷабиб Аҳрорӣ, аз ҷумла дар вақти тарҷумаи «Ҷанг ва сулҳ» ба мушкилоти душвори дарк ва тафсири нусхаи асл вобастагӣ дорад. Ба ин далел, мутарҷим аз оғоз мутмаин будааст, ки тарҷумонро донишманди забон зарур аст, вале наметавон фақат бо забон маҳдуд шуд. Ба назари ӯ тарҷумаи бадеӣ, чун дигар равандҳои адабӣ, фақат аз вожа берун наомада, балки дар маҷмӯъ ба тамоми асар вобастагӣ дорад, Фақат фарогири унсурҳои забонӣ набуда, пеш аз ҳама, ифодакунандаи маънии умумӣ, рӯҳ ва ғояи асари бадеӣ мебошад. Мутарҷим дар тарҷума худро ба ҷои муаллиф гузошта, он чиро дидааст, ки муаллиф дар вақти эҷоди асар онро бо ҷашми худ дида ва тасвир қардааст. Дар ин замина на фақат воситаҳои забонӣ, балки ҳама чизе ки дар ихтиёри ӯ будааст, аз ҷумла маънӣ, аснод, вазъият, амал, мантиқи дарунӣ ва пайванд бо он чи тасвир мешавад, ҳамаи контексти образнокии зинда, ки гоҳо дар таҳтулматн қарор дорад ва ҳамаи мушаххасоти ҳаётии асар ёригари ӯ будаанд.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар вақти тарҷумаи ин роман кӯшиш намудааст, ки он чизи асосӣ ва аввалдараҷаро, ки нависанда ва асари ӯро барои замони худ арзишманд ва муҳим кардааст, дарёбад ва барои хонандаи забони мақсад дастрас намояд. Ҳама чиз, аз ҷумла маънӣ ва образҳои нусхаи аслро, ки барои замони тарҷума низ муҳим ва арзишманд аст, бе талафот ҳифз карда, матнро бо афзудаҳои нодаркор дароз насозад. Дар ин замина вай муваффақ шудааст, ки мухтассоти услубию фардӣ ва хусусиятҳои таърихиву миллии романро дар тарҷума комилан ҳифз карда, хонандаро бовар намояд, ки нусха ба асл баробар аст. Ба ифодаи дигар, тарҷумаи ӯ мундариҷа ва шакли романи «Ҷанг ва сулҳ»-ро, ки дар он махсусияти миллии ин асари бадеӣ низ инъикос ёфтааст, ба сароҳат ифода кардааст.

Муҳаққиқони назарияи тарҷума дар ин замина ифодаи саҳеҳ ва дархӯри талаботи хонандаи аломатҳои муҳимми замон ва маконро мушкилоти тарҷумаи бадеӣ донистанд. Аз ҷумла Иван Кашкин дар ин равиш дурӣ аз ягонагии услубиро омили фосилагирӣ аз ҳифзи амонат дар тарҷума таъбир карда, меафзояд, ки яке аз ин фосилагириҳо-тақлидкории зоҳирписандона аст, ки дар тарҷума аксаран дар шакли аз меъёр зиёди коркарди архаизмҳо зоҳир мешавад.

Нусхаи асли асари тарҷумашуда, албатта, мансуб ба замони худ аст ва махсусияти онро мутарҷим бояд эҳтиёткорона ба хонанда расонад. Илова ба ин, нусхаи асл низ чун тарҷума замони зиндагии худро дорад. Дар ин замина мутарҷим ҳангоми тарҷума бояд талаботи замони хонандаро ба эътибор гирад. Мутаассифона, дар тарҷумаи осори бадеӣ дар солҳои сию чил бисёре аз мутарҷимон чунин талаботи тарҷумаро ба эътибор нагирифтаанд. Ба андешаи И. Кашкин тарҷума наметавонад ба бойгонӣ равад ё дастоварди музей бошад. Вай бояд ҷавобгӯи талаботи хонандаи муосир бошад ва аз рӯйи маърифат умри асрро дошта бошад, ҳарчанд ки мутарҷим ва хонанда одамони асри худ ҳастанд. Ба ин далел, меъёри асосии корбурди архаизмҳо барои тарҷумони романи «Ҷанг ва сулҳ» дараҷаи кӯҳнашавӣ ва рӯзмарра будани он барои хонандаи замони он аст. Дар ин маврид Ҳабиб Аҳрорӣ барои интиҳоби воҳидҳои забонӣ ҳамеша дурнамо ва фосилаи таърихро риоят карда, аз

модернизатсияи вожаҳо худдорӣ намудааст. Ӯ дар ин боб менависад, ки «Дар «Чанг ва сулх» бисёр воқеаҳо ва фактҳои таърихӣ ишора карда мешавад, ки ба хонанда чандон фаҳмо нестанд. Барои донишмандони ин ҳел чизҳо таърихи чангҳои Наполеон, ҳамчунин таърихи чанги ватании соли 1812 ва фаъолияти қаҳрамонони он Кутузов, Барклай де Толли, Багратион, Раевский, Давидов ва дигарҳоро ҳам омӯхта, бисёр материалҳоро оид ба эҷодиёти Толстой, аз ҷумла, доир ба «Чанг ва сулх» аз назар гузаронидан лозим буд.

Дар ин замина мутарҷим на фақат ба масъалаҳои зикршуда таваҷҷуҳ кардааст, балки ба ифодаи И. Кашкин «умри вожа»-ро низ ба эътибор гирифтааст. Масалан, дар вақти тарҷумаи шакли мурочиат ба шахсони ҷудоғонаи табақаи аъёну ашроф ва рӯҳониён эҳтиёҷи хонандаи асари тарҷумашуда барои ӯ меъёри дид ва интиҳоби вожа ва таркибҳои забонӣ будааст, ки бо гузашти замон кӯҳна ва барои хонанда нофаҳмо намешаванд. Зайли намуна пораи зеро аз матни русӣ ва тоҷикӣ иқтибос мекунем.

1. Матни русӣ:

«-Ваше превосходительство ...

- Ну, что «ваше превосходительство»? **Ваше превосходительство! Ваше превосходительство!** А что **ваше превосходительство**-никому неизвестно.

-**Ваше превосходительство**, это Долохов, разжалованный...-сказал тихо капитан...

-Что он в фельдмаршалы, что ли, разжалован или в солдаты? А солдат, так должен быть одет, как все, по форме

-Ваше превосходительство, вы сами разрешили ему походом» [10, с. 127].

Тарҷумаи тоҷикӣ:

-**Чаноби олимақом...**

-Хӯш, чӣ «**чаноби олимақом**»? **Чаноби олимақом. Чаноби олимақом!** Чӣ буданаш маълум несту **чаноби олимақом.**

-**Чаноби олимақом**, ин Долохови ба солдатӣ фурувардашуда аст...-гуфт оҳиста капитан.

-Хӯш, вай ба фелдмаршалӣ фуруварда шудааст ё ки ба солдатӣ? Модоме ки ба солдатӣ бошад, монанди ҳама мувофиқи форма либос пӯшад.

-**Чаноби олимақом**, дар вақти сафар худ шумо ба вай иҷозат дода будед» [12, с. 176].

«Ваше превосходительство» дар нусхаи асл шакли мурочиат ба ҳарбиён буда, мутарчим онро бо қаринаи тоҷикии «чаноби олимақом» иваз кардааст, ки ҳам эҳтиёҷи хонандаи забони мақсадро қонеъ месозад, ҳам амонати нусхаи аслро ҳифз. Мисли ҳамин мутарчим шакли русии «ваше сиятельство», «ваше светлость», «ваше преосвященство», «ваше благородие» ва ғайраро бо қаринаҳои тоҷикии «чаноби олинажод», «чаноби олимақом», «чаноби олиҷоҳ», «чаноби олинажод» ва монанди инҳо иваз намудааст, ки парҳез аз анахронизм мебошад. Ҳамаи ин қор фақат ба манфиати ҳифзи арзишмандӣ ва ҳамафаҳмии забони тарҷума сурат гирифтааст. Чунон чи, дар пораҳои зайл риояти амонат ва интиҳоби дуруст умри тарҷумаро дароз кардааст.

1. Матни русӣ:

«-Отчего же кровь-то на станине?-спросил Тушин.

-Это офицер, **ваше благородие**, окровянил,-отвечал солдат-артиллерист, обтирая кровь рукавом шинели и как будто извиняясь за нечистоту, в которой находилось оружие» [10, с. 213].

2. Тарҷумаи тоҷикӣ:

«-Дар болои тӯп ин хун аз кучо?-пурсид Тушин.

Солдати тӯпчӣ хунро бо остини шинелаш пок карда ва барои ифлос шудани тӯп гӯё узр хоста ҷавоб дод:

-Хуни офитсер, **чаноби олинажод**» [12, с. 288].

Ҳабиб Аҳрорӣ, ки забони русиро хуб медонист, ҳамеша талош кардааст, ки дар тарҷумаи ин роман ва осори дигар риояти амонат кунад ва нозуқиҳои мундариҷавӣ, услубӣ ва тасвирии нусхаи аслро ҳифз намояд. Яке аз талаботҳои дигари тарҷумаи амин интиҳоби бомулоҳизаи баъзе ҷузъиётест, ки бояд хонандаро вориди муҳити он замон созад.

Дар ин замина, мутарчим дар тарҷума аломатҳои умумӣ ва дар айни ҳол хосси замонро ифода карда, ба ин васила образи бозътимоди онро барои хонандаи забони мақсад ба вуҷуд овардааст. Барои ӯ дар ин равиш тарҷумаи натуралистӣ ва зоҳирнамоӣ бегона буда, саъй кардааст, ки ҳамафаҳмии вожаҳои асл ва тоҷикиро, ки замон ва воқеияти онро ғунҷондаанд, дар тарҷума комилан хифз кунад. Ҳамчунин вай талош кардааст, ки безарурати мундариҷавию услубӣ воситаҳои кухнашудаи забонро истифода накунад. Масалан, ба ҷои «мачрӯҳ шудед» «заҳмдор шудед», ба ҷои «прешпект» «проспект» ё худ «роялист»-ро бе шарҳ ба қор набарад. Чунон ки, дар ҷумлаи «-Ба фикри ман, шубҳае нест, ки тамоми миллати франсуз аз ин ғосиб ҳалосӣ ёфта, худро ба сӯи қороли қонунӣ меандозад,-гуфт Анна Павловна ва бо ин гап меҳост, ки нисбат ба ин муҳочир ва **роялист** хушилтифот бошад» [12, с. 41], вожаи роялистро аввалан айнан, сониян тавзеҳи замони онро меоварад, ки ин аст: «Роялист-тарафдори роялизм, яъне тарафдори ҳокимияти қорол. Ин истилоҳ аз замони револютсияи буржуазии асри 18-и Франция истеъмол карда мешавад» [12, с. 432].

Кӯшиши қорбурди вожаҳои кухна дар таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ ҳадафманд буда, ифодакунандаи вазъи замон ва ҷуғрофиёи макон аст. Бо вуҷуди ин баъзе ҳолатҳое ҳаст, ки монеи усули хосси ҷустуҷӯҳои ӯ шудаанд. Масалан, дар тарҷумаи повести «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович» мутарчим аз ҳад зиёд пойбанди қорбурди архаизм ва шарҳи вожаҳои забоние шудааст, ки барои хонандаи забони мақсад бори зиёдатӣ мебошад. Мисли **пономарӣ** (чи тавр пономари ошиқ аз паҳлуи онҳо гузашта бо нотарсии диловарона худро аз болои девор ҳаво медиҳад), бо шарҳи **пономар-ходими дарачаи поёни калисои христианин, ки дарачаи кашишӣ (попӣ)** надошта бошад [5, с. 269; 5, с. 493].

Дар тарҷумаи романи Л.Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ» бошад мутарчим аз суиистифодаи архаизм ва шарҳи онҳо то ҷое ғузрез ҷуста, дар бисёр маврид аз ғановати таърихӣ ва суннати забони тоҷикӣ хушмандона истифода кардааст, ки ифодакунандаи махсусиятҳои миллии нусхаи асл низ мебошад. Пираҳои

зайл баёнғари ҳунари тарҷумон дар баргардони гуфтугӯи солдатҳо буда, хусусияти хосси ҳунари муаллифи нусхаи аслро низ дар фарогирии воқеияти замон ва макони мушаххас нишон медиҳад.

Мани русӣ: «Счастлиное расположение духа начальства после смотра перешло и к солдатам. Рота шла весело. Со всех сторон переговаривались солдатские голоса.

-Как же сказывали, Кутузов кривой, об одном глазу?

-А то нет! Вовсе кривой.

-Не...брат, глазастее тебя. Сапоги и подвертки-всё оглядел...

-Как он, баратец ты мой, глянеш на ноги мне...ну! думаю...

-А другой-то австрияк, с ним был, словно мелом вымазан. Как мука, белый. Я чай, как **амуницию** чистят!...» [10, с. 132].

Тарҷумаи тоҷикӣ: «Баъди азназаргузаронӣ димоғи солдатҳо ҳам мисли сардорон чоқ шуда буд. Рота хушҳолона пеш мерафт. Аз ҳар тараф овози гуфтугӯи солдатҳо шунида мешуд:

-Як чашми Кутузов кӯр гуфта буданд-мӣ?

-Набошад-чӣ! Тамоман якчашма.

-Не...чӯра, чашмаш аз чашми ту тезтар, аз мӯза сар карда то пойтоба ҳама чиза аз назар гузаронд...

-Ба пой ман, чӯраҷон, як нигоҳ кард, ки...гуфтам: оббо!..

-Австриягии ҳамроҳи вай омадагӣ бӯр молида сафед кардагӣ барин-а. Орд барин сап-сафед-э. Худашона **амунитсия** (таҷҳизоти аскар ба ғайр аз ярок ва либос-шарҳи мутарҷим дар эзоҳоти охири китоб) барин тоза мекунанд, аз афти кор!» [12, с. 182].

Пораҳои зикршуда репликаҳои фушурдаи табиӣ, самимӣ, халқӣ ва дур аз оқилтарошиҳои намояндагони аъёну ашроф буда, ҳам дар нусхаи асл ва ҳам дар тарҷума хеле ҳунармандона ифода ёфтаанд. Дар бораи алоқамандии ин усули тарҷума ба сабки нависанда поёнтар муфассал сухан хоҳем кард, ҳоло метавон таъкид кард, ки Ҳабиб Аҳрорӣ бо чунин усули намоишвори тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳои роман мушаххасоти воқеияти замон ва макони рӯйдодро низ

дақиқан инъикос кардааст, ки далели аонатнигаҳдории ӯ дар баргардони осори бадеист.

Муҳаққиқони соҳа таҳвили хусусиятҳои миллии нусхаи аслро аз мушкилоти ҳамешагии тарҷумаи бадеӣ донистаанд. Иван Кашкин ҳамон тарҷумонро дар ин замина муваффақ медонад, ки дар вақти тарҷума бо идиомаҳо (ибораҳои рехта), истилоҳоти маҳаллӣ ва инъикоси расму оин ва гоҳо ишораи боадабона ба синтаксиси бегона ва интонатсия огоҳона сару кор мегирад. Ин донишманд масъалаи охиrho душвор ва нозук таъбир карда, дар тарҷума арзиши бунёдӣ доштани онро таъкид менамояд.

Дар ҳақиқат тарҷумаи бадеӣ бояд воқеияти бегона ва хориҷӣ, мухтассоти мундариҷавӣ ва жанрию услубии нусхаи аслро ба хонанда расонда, амонати матнро дар либоси мардумияш ҳифз кунад. Вале дар ин замина имконоти эҷодии тарҷумон, пеш аз ҳама, дар ороиши огоҳонаи маводи забони мақсад-тоҷикӣ зоҳир мегардад. Ҳамчун асари ба забони тоҷикӣ баргардоншуда, тарҷумаи бадеӣ мухтассоти миллии нусхаи асл, бахусус чузъиёти ҳаётӣ, таърихӣ ва обуранги куллии матни тарҷумашударо ҳифз карда, дар тобеият ба қонуниятҳои дарунии забони тоҷикӣ (аз ҷумла, сохтори грамматикӣ, интонатсия ва вазни сухан), ба ҳар ҳол, аз рӯи имконият матни тарҷумаро худӣ месозад ва аз бегоназабонӣ дурӣ меҷӯяд.

Тарҷумонро лозим меояд, ки билкул ва ҳамеша бо забони бегона сару кор гирад ва дар ин ҳол забони бегонаро чун воситаи таҳвили мухтассоти услуби фардӣ ва чун василаи инъикоси хусусияти миллии дақиқ фарқ қунонад. Таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар истифодаи забони бегона дар мисоли тарҷумаи адабиёти ҷаҳон усули бозътимод аст. Дар тарҷумаи осори бадеӣ яке аз имтиёзоти ҳунарии Ҳабиб Аҳрорӣ корбурди часурона ва боварибахши унсурҳои забони мардумии тоҷикӣ аст, ки ҳадафмандона истифода шуда, махсусияти миллии забон ва осори бегонаро барои хонандаи тоҷикзабон фаҳмас месозад. Ин ҷо манзур мухтассоти хосси ҳаётӣ нест, балки дар бораи тоҷикиқунониёи сухан меравад, ки муҳаққиқи рус В. Г. Белинский дар вақташ ҳамчун корбурди воситаҳои сирфан русӣ, ки созмондиҳандаи таъбир ва

муайянӣ, ниру ва фасоҳат тавсиф карда буд. Маҳз барои таҳвили рӯҳи халқӣ ва хусусияти миллии осори Н. В. Гогол, Л. Н. Толстой, Оноре де Балзак, М. Шолохов, Ч. Айтматов ва дигарон Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи осори онон чунин воситаҳои забони тоҷикӣ, аз ҷумла сухани одии шифоҳиро огоҳона қорбасти кардааст, ки яке аз воситаҳои ҳифзи амонати нусхаи асл дар матни тарҷума мебошад.

Мутарҷим махсусиятҳои миллии осори адабии халқи дигарро на ба василаи тарҷумаи ҳарф ба ҳарфи вожаву ибораҳои рехта ва таъбирҳои маҷозии забони мабдаъ, балки бо роҳи дарёфти қаринаи саҳеҳи тоҷикӣ ифода кардааст. Ҳабиб Аҳрорӣ махсусиятҳои миллии осори тарҷумакардаашро ҳамчун гуногунрангии хос дар матни тарҷума ғунҷондааст, ки романи «Ҷанг ва сулҳ» намунаи ҷустуҷӯҳои бисёрсолаи ӯ мебошад. Дар тарҷумаи «Ҷанг ва сулҳ» мутарҷим унсурҳои ҳаётии расму оини русӣ ва халқҳои дигарро, ки дар нусхаи асл хеле дақиқ ифода шудаанд, ба қадри имкон ҳифз кардааст. Зимнан бояд гуфт, ки дар ин равиш гоҳо ӯ саҳт пойбанди, ба истилоҳ русизм низ ҳаст, ки хонандаро раҳгум мезанонад. Масалан, бетағйир ва аксаран бе эзоҳот овардани истилоҳоти ҳарбӣ, аз қабилӣ авангард, ариергард, фланг, атака, аванпост, колонна, команда ва ғайра, ҳарчанд ин гуна воҳидҳои забонӣ ифодакунандаи хусусияти миллии асар ҳастанд, вале ин таҷриба чандон судманд наменамояд.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи романи «Ҷанг ва сулҳ» ва осори дигар нависандагон бо мақсади ҳифзи амонати нусхаи асл аз обуранги миллии гуфтугӯи шахсиятҳо низ хунармандона истифода кардааст. Масалан, гуфтугӯи зайл ҳеч гуна стилизатсия набуда, гурез аз буквализм аст. Мутарҷим ба ҷойи воҳиди забонии **червонный (червонным каролем)** қаринаи тоҷикии **таппон (шоҳи таппон)**-ро овардааст, ки ифодакунандаи обуранги забони шифоҳӣ ва хусусияти миллии тарзи нигориши нависандаи рус буда, қаринаи тоҷикиаш низ табиӣ ва амин аст. Матни нусхаи асл ва тарҷумаи тоҷикиро дар зайл меоварем:

1. Матни русӣ: «-Что же, он, хороший человек, с ним служить можно, сказал Тимохин субалтерн-офицеру, шедшему подле него.

-Одно слово, **червонный!**.. полкового командира прозвали **червонным королем-смеясь**, сказал субалтерн-офицер» [10, с. 131].

2. Матни тоҷикӣ: «Тимохин ба субалтерн-офитсере, ки дар паҳлуаш мерафт гуфт:

-Рости гап, вай одами хуб, ҳамроҳи вай хизмат кардан мумкин.

-Ҷойи гап не, **шоҳи таппон-дия!**.. (ба командири полк **шоҳи таппон** лақаб монда буд),-гуфт субалтерн-офитсер» [12, с. 182).

Мисоли фавқ гувоҳ аст, ки мутарчим дар тарҷумаи ибораи рехтаи зикршуда на фақат амонати нусхаи аслро риоят кардааст, балки қаринаи тоҷии интиҳобкардаи ӯ маънии истехзоомези сухани шахсияти романро низ дақиқ фаро гирифта ва ба таври бадеӣ инъикос сохтааст.

Тарзи ҳаётии гуфтугӯи шахсиятҳои роман, ки реша дар расму оини мардум дорад, ҳам дар нусхаи асл ва ҳам дар матни тарҷума, ба қавли А. Н. Толстой хунарро буғӣ накарда, баръакс ба он рӯҳ ва хусусияти миллий бахшидааст, ки тарҷумон дар баргардони асар онро хеле дақиқ ҳифз намудааст. Мисоли зайл низ дар таъйиди гуфтаи болост. Л. Н. Толстой бо тасвири лаҳзаи гуфтугӯи берейтори Кутузов ва хизматгори кӯҳансоли қачпое, пеш аз ҳама чеҳари инсонии ҳар ду ро, ки ҳаззоланд, намуда ва тарҷумон бо камоли амонатногахдорӣ дар матни тарҷума ин амонатро, ки хусусияти милливу этнографӣ дорад, ҳифз намудааст.

1. Матни русӣ: «Впереди его берейтор Кутузова, ведя лошадей в попопах. За берейтором ехала повозка, и за повозкой шел старик дворовый, в картузе, полушубке и с кривыми ногами.

-Тит, Тит!-сказал берейтор.

-Чего?-рассеяно отвечал старик.

-Тит! Ступай молотит.

-Э, дурак, тьфу!-сердито плюнув, сказал старик. Прошло несколько времени молчаливого движения, и повторилась опять та же шутка» [10, с. 315).

Тарҷумаи тоҷикӣ: «Пеш-пеши ӯ берейтори Кутузов аспҳои ба болояшон чул партофташударо етак карда мебурд. Аз паси он берейтор аробае мерафт ва

аз паси ароба як хизматгори куҳансоли качпое, ки бар сар шапка ва дар тан пӯстани нимтана дошт, пиёда қадам мезад.

-Тит, ҳой Тит!-гуфт берейтор.

-Чӣ мегӯӣ?-гуфта пирамард бо хотири парешон ҷавоб дод.

-Тит! Ришат тити парит.

-Э, ахмақ, тфу!-гуфта бо қаҳр туф кард. Онҳо якчанд муддат сокитона рафтани гирифтанд, ва баъд боз ҳамон ҳазлу шӯхӣ такрор шуд» [12, с. 421-422).

Мисолҳои иқтибосшуда далели онанд, ки мутарҷим ҳисси меъёрро риоят карда, тобиши маъноӣ ва тамасхӯромези воҳидҳои забониरो хеле таъсиргуздорифода намудааст, ки дар он хостаи маънавии муаллифи нусхаи асл низ дақиқ инъикос шудааст.

Л. Н. Толстой дар романи «Ҷанг ва сулҳ» махсусиятҳои забони зиёдеро корбаст кардааст, ки бозгӯи оҳанги суханронии баъзе шахсиятҳои роман буда, тарҷумаи дақиқи онҳо на ба ҳар тарҷумон даст медиҳад. Яке аз чунин иқдомҳои ҳунарии нависандаи бузург тансиқи сухани баъзе шахсиятҳои роман мебошад. Ин равиш дар нусхаи асл ва матни тарҷума фардияти шахсро менамояд. Масалан, дар боби 16-уми қисми аввали роман нависанда муколамаи полковники немиси тануманд, қадбаланд ва зиндадилро, ки зоҳиран, аз ҳарбиёни таҷрибакор ва ватандӯст буд, бо шахсияти дигари роман Шиншин овардааст. Ин гуфтугӯ шакли тансиқӣ ё худ ба услубдаровардашуддаи забони шахсияти асар буда, бо ҳадафи ҳунари анҷом гирифтааст. Л. Толстой фақат вожаҳои калидии муҳим ё зарбдорро тансиқ карда, баъд ба гуфтугӯии одии таҳқиявӣ мегузарад. Вале хонандаи огоҳ аз аввалин ҳарфзаниҳои полковник нуқси забони ӯро ҳис мекунад.

Пораи зайл аз чунин намуди тасвири ҳолшиносонаи Л. Н. Толстой буда, мутаассифона, мутарҷим дар матни тарҷума барои он қаринаи лозимро пайдо карда натавонистааст. Масалан, Л. Н. Толстой вожаҳои **затэм, знаэт, манифэстэ, можэт ва смотрэтро** оварда, сипас «э»-ро ба ҷойи «е» ва «ъ»-ро ба ҷойи «ь» кор фармудани полковники немисро таъкид мекунад. Вале дар тарҷума ин талаби муаллиф пурра риоя нашудааст.

1. Матни русӣ: «Полковник был плотный, высокий и сангвинический немец, очевидно, служака и патриот. Он обиделся словами Шиншина.

-А затэм, мылостывый государ,-сказал он, выговаривая э вместо е и ь вместо ь. –Затэм, что импэратор это знает. Он в манифэстэ сказал что, нэ можэт смотрэт равнодушно на опасности, угрожающие России, и что бэзопасност империи, достоинство ее и святост союзов,-сказал он, почему-то особенно налегая на слово»союзов», как будто в этом была вся сущность дела» [10, с. 70].

2. Тарчумаи тоҷикӣ: «Полковники немиси тануманд, қадбаланд ва зиндадил, зоҳиран, аз ҳарбиёни таҷрибақор ва ватандӯст буд. Ў аз гапи Шиншин ранчид.

- Барои он ки, чаноби мухтарам,- гуфт ӯ «э»-ро ба ҷойи «е» ва «ъ»-ро ба ҷойи «ь» қор фармуда, – импэратор инро медонад. Ў дар манифэст гуфтааст, ки ба хатарҳое, ки ба Россия таҳдид дорад, бепарво буда наметавонад ва амнияти импэрия, обрӯю эътибори он ва муқаддасии **иттифоқҳо**, – ва гӯё ки ҳамаи моҳияти қор дар «иттифоқҳо» буд, ки ин калимаро аз ҷӣ сабаб бошад, бо як оҳанги махсусе гуфт» [12, с. 103].

Чунонки мебинем, вожаҳои «можэт», «смотрэт» дар матни тоҷикӣ қарина надоранд. Дар маҷмуъ «забони шикаста»-и полковник барои хонандаи матни русӣ «кайфияте» дорад, вале он чи ба тоҷикӣ омадааст, ҳадафи ҳиссии матн ва махсусияти забони нуқсдори шахсияти асарро равшан ифода қарда наметавонад. Дар ин гуна мавридҳо тарҷумон бояд дар тансиқ ё тақлиди нутқи шахсиятҳои асар бодикқат ва тобеи оҳанги вожаҳо бошад. Дар ҷойи дигар Ҳабиб Аҳрорӣ дар тансиқи суҳанони ҳамон полковники немис дар тобеият ба оҳанги забони мақсад қаринаи мувофиқи тоҷикиро ҷойгузини шакли кашишдори воҳиди забонии русӣ қардааст, ки ҳадафи ҳунарии нависандаи нусхаи асло ба дурустӣ таҳвил додааст.

1. Матни русӣ: « – Мы должны драться до послэднэй капли кров,-сказал полковник, ударяя по столу, – и умэр-р-рэт за своэго импэратора, и тогда всэй будэт хорошо. А рассуждать как мо-о-ожно (он особенно вытянул голо на слове «можно»), как мо-о-ожно меньше, – докончил он, опять обращаясь к гарфу. –

Так старые гусары судим, вот и всё. А вы как судитэ, молодой человек и молодой гусар? - прибавил он, обращаясь к Николаю, который, услышав, что дело шло о войне, оставил свою собеседницу и во все глаза смотрел и всеми ушами слушал полковника» [10, с. 70-71].

2. Тарҷумаи тоҷикӣ: «Мо бояд то қатраи охирини хунамон бичангем, – гуфт полковник даст ба рӯйи миз зада, – ва барои импэраторамон ҷ-о-он диҳем, дар он сурат ҳама қор хуб мешавад. Лекин то му-у-умкин аст (ӯ «то мумкин аст» –ро махсус мад кашида гуфт), то му-у-умкин аст, камтар гап фурӯхтан дарқор, – гуфт дар охир, боз ба гарф нигоҳ карда. – Фикримо гусарҳои қалон ана ҳамин аст, вассалом. Хуш, фикри шумо ҷӣ, йигитча, гусари ҷавон? – гӯён ба Николай рӯ оварда илова намуд. Николай дар ин вақт дар бораи ҷанг гап рафта истоданро фаҳмида, ҳамсухбати худ Жюлиро ба ҳоли худ гузошта, ду чашму ду гӯшашро ба тарафи полковник карда буд» [12, с. 104].

Ҳамчунон ки хусусияти миллии ин ё он асари бадеиро дар вақти тарҷума ифода кардан мушкилиҳои зиёде дорад, хусусияти замон ва маконро чун баёнги сабки хоси халқу даврае дар тарҷума инъикос намудан низ қори душвор аст. Ба андешаи И. Кашкин ба таври амиқу нозук ифода кардани он ки ҳамчун умумияти захираи рӯҳии миллат дар ин ё он давра дар забон ва адабиёти он миллат ва дар осори муаллифи мушаххасе мунъакис шудааст, роҳро барои шинохти ҳисоли миллии ҳамвор менамояд. Агар имкони инъикоси бадеиву эътимодноки он ки муаллиф хостааст тасвир кунад, даст диҳад, агар хонанда он чиро, ки муаллиф дидаву шунида, бубинад, масъала ҳалшуда ҳисоб мешавад. Таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ гувоҳи он аст, ки хонанда аз матни тарҷумакардаи ӯ садои пой қавму қабилаҳои гуногунро ба равшанӣ мешунавад ва ташхис медиҳад.

Ин қор аз ҷониби тарҷумон на ба василаи нусхабардории ҳарф ба ҳарф сурат гирифтааст, ки мухтассоти миллиро ифода намекунад. Мутарҷим бисёр хуб медонад, ки зиёдаравӣ дар қорбурди реалияҳои нозарур хонандаро ба нусхаи асл қарин намесозад, балки монеаҳои иловагӣ сохта, аз он дур месозад. Дар ин ҳол ба таври хос бояд оҳанги гуфтор, сират, андеша ва амалу кирдори

инсонро мучассам сохт. Агар зурур шавад ин ҳамаро бо иловаи чузъиёи маҳаллӣ такмил бахшид ва қавӣ сохт.

Миллият ё худ халқияти осори бадеиро рӯйсарӣ ё худ сатр, аносири маишӣ, тақлид ба тарзи гуфтори бегона ва дигар аломатҳо маҳдуди миллӣ мушаххас намекунад, балки он чи шакл медиҳад ва муайян мекунад, ки моҳиятан ҳӯю хислат ва ранги зиндагии миллатро мучассам сохтааст. Тарҷумон агар инро набинаду наандешад, аз матни нусхаи асл унсури муҳимми миллиро намебинад, берун меандозад ва чизи барои хонандаи китоби тарҷумашуда арзишмандро низ дарнамеёбад.

Вақте мо пораи зайлро аз матни романи Балзак «Падар Горио» дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ мутолиа мекунем, тасвири нависандаи миллати дигарро аз манзарае, ки чузъе аз зиндагӣ халқи худаш аст, пеши назар оварда, тасвиркорӣ, андеша ва ҳиссиёти инсонии шахсияти романро барои худ бегона намехисобем, ки маҳз мутарҷими огоҳ, амонатнигаҳдор ва хунарманд он чиро, ки Балзак тасвир кардаст, моли хонандаи тоҷик сохтааст. Инак, он пора аз романи Балзак «Падар Горио»:

«Эжен танҳо монда, якчанд қадам гузошта ба ҷои баландтари қабристон баромад, аз он ҷо Парижро дид, ки бо кӯчаҳои қачу килебаш ба дарозии дарёи Сена воқеъ аст ва ҳоло дар шаҳр ҷо-ҷо чароғҳо дар гирифта буданд. Эжен ба масоҳати байни сутуни Вандом ва гунбази Хонаи инвалидҳо чашм дӯхт-ба ҷое, ки ҷамоати олимақомони Париж зиндагӣ мекарданд ва Эжен ба ин занбӯрхонаи ғуввосзананда нигоҳ карда, гӯё асали онро пешакӣ мечашид ва худписандона гуфт:

- Ана акнун кӣ ғалаба мекунад ман ё ту» [4, с. 283].

Ҳамин тарзи тасвиргари Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи қиссаи нависандаи рус Михаил Шолохов «Қисмати одам» низ ҷолиб ва хунармандона буда, рӯйнависаи ҳарф ба ҳарфи манзара нест, балки интиҳоби барҷои реалияҳо матни тарҷумаро қарини хонандаи тоҷик кардааст. Мутарҷим тавонистааст, ки бо тавоноии эътимодбахш тарзи андеша ва бархӯрди шахсияти асарро, ки намояндаи миллати дигар аст, ба истилоҳ сирф тоҷикӣ созад. Пораи зайл аз

киссаи «Қисмати одам» дар тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамин гуна хусусият дорад:

«Нисфирӯзӣ буд. Офтоб метафсонд, мисли он ки рӯзҳои моҳи май бошад. Ман умед доштам, ки папиросҳоям ба зудӣ хушк мешаванд. Офтоб чунин метафсонд, ки ман аз шалвору нимтанаи патаноки солдатӣ пӯшида ба сафар баромаданам афсӯс ҳам хӯрдам. Ин аввалин рӯзи ҳақиқатан гарме буд баъд аз зимистон. Бисёр хушу гуворо буд ана ҳамин тавр ба хушӣ ва танҳои тамоман дода шуда, якка дар болои чапак нишастан ва телпаки гӯшакдори кӯхнаи солдатиро аз сар гирифта, мӯйҳои баъд аз заврақрони пурмашаққат арақшоршударо дар боди сабук хушк кардан, тӯб-тӯб абрҳои сафеди дар осмони кабудӣ сафедчатоб шиноварро бе ҳеҷ андешаю хаёл тамошо кардан» [103, с. 5-6].

Чунин тарзи бархӯрд дар тарҷумаи пораи зайл аз повести Ч. Айтматов «Нахустин устод» низ далели муносибати эҷодкоронаи Ҳабиб Аҳрорӣ дар тансиқи дақиқи маънию тасвир мутаносибан бо шакли миллӣ мебошад: «Зимистон ба он тарафи ағба кӯчид. Баҳор галаи аспони кабудӣ худро ронда меовард. Аз водиҳои яхашон обшуда чараёни ҳавои гарм ба тарафи кӯҳҳо равон шуд. Ҳаво бо худ бӯи баҳории замин ва шири нав дӯшидаро меовард. Барфтӯдаҳо паст фурумада буданд, яхпораҳо аз кӯҳҳо шорида фурумадан гирифтанд, чӯйчаҳо ба шилдирос даромаданд ва баъд дар роҳ ба якдигарашон ҳамроҳ шуда, ба чӯйҳои калону пуршӯру пурзӯр табдил ёфта, чарихҳои обшустабурдаро бо садои худ пур карданд» [3, с. 41].

Агар мутарҷим дар тарҷумаи аносири миллии осори бадеии халқи дигар усули, ба истилоҳ «бутафории шартӣ» ё худ тарҷумаи ҳарф ба ҳарфро пазираду амалӣ созад, натиҷаи заҳматаш нол аст. Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина назари хос ва таҷрибаи ибратбахш дорад. Вай боре дар боби ҳифзи амонати матни асл дар тарҷумаи сухан карда, аз таҷрибаи Раҳим Ҳошим ёдовар шуда навишта буд: «Пирамард Ставрченко ба студентони ҷавон мегӯяд:

-Аз гапҳоятон дида мешавад, ки беҳуда дар мактаб нахондаед. Ҳар чи бошад ҳам, Хведкои ман ҳар дуи шуморо ба лаби дарё ташна бурда, ташна гардонада меоварад, ана гап ҳамин!..

Аслаш: «Так и видно, что недаром в школе учились. А все же, Хведько вас обоих и введет, и выведет, как телят на веревочке, вот что!..»

Дар ин ҷо айнан тарҷума кардани ибораи асли асар маънои матлуб ва шакли лозима намедихад. Бинобар ин бо ибораи тоҷикии «ба лаби дарё ташна бурда, ташна овардан» иваз карда шудани он бисёр муносиб афтадааст.

Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчунин тарзи тарҷумаи ибораҳо, идиомаҳо, ташбеҳо, мақолу зарбулмасалҳо, образҳо, калкаҳои рехтаи хубро «кори чиддии эҷодӣ» шумурда, дар ин замина аз тарафи Раҳим Ҳошим ба шакли «дари тавба ҳама вақт кушодааст» тарҷума кардани таъбири русии «никогда не поздно раскаиваться», «продать душу нечистому»-ро «имони худро ба шайтон фурӯхтан», «молоко еще на губах не высохло»-ро «ҳанӯз аз даҳонаш бӯи шир нарафтааст» тарҷума кардани Чалол Икромиро намунаи олии тарҷумаи амин дониста, меафзояд, ки ин порчаҳоро кӣ тарҷума меномад? Инҳо асарҳои тоҷикианд! Дар ин ҷо адибони мухтарамии мо шаклу мазмуни асарро ба хубӣ дарк карда, фикри муаллифон, тарзи баёни онҳоро, рӯҳи асарҳои бадеиро ба воситаҳои тасвири забони тоҷикӣ, мувофиқи хусусиятҳои он бо муваффақияти тамом акс кунонда тавонистаанд. Вақте мегӯем, ки тарҷумаи асари бадеӣ бояд асари бадеӣ бошад, ана ҳамин гуна эҷодкорихоро дар назар дорем. Беҳуда нагуфтаанд, ки тарҷумони адабиёти нафиса бояд нависанда бошад! Ин гап ду маъно дорад: тарҷумаи бадеиро нависанда кунад ё ки тарҷумони адабиёти нафиса ба дараҷаи нависанда бошад!

Акнун дар ин замина ба таҷрибаи ӯ муроҷиат карда, баъзе мушкилот ва усулҳои тарҷумаро дар фаъолияти мутарҷимиаи нахуст дар мисоли тарҷумаи қиссаи М. Шолохов «Қисмат одам» аз назар мегузаронем. Муҳаққиқони соҳаи тарҷумаи бадеӣ, аз ҷумла худи Ҳабиб Аҳрорӣ, баргардони осори М. Шолоховро аз мушкилтарин ва мураккабтарин қорҳо дониста, аз ҷумла навиштааст: «Ғайр аз он ки арзи ифода, шеваи баёни Шолохов хусусиятҳои

танҳо ба худаш хос дорад, дар ин асар унсурҳои лаҳҷавии забони казакҳои Дон чунон фаровонанд, ки дар ҳар қадам душвориҳои сахте пеш меоваранд... Баъзе калимаю ибораҳои махсуси асарро аз ҳеч қадом луғат пайдо кардан мумкин нест [35, с. 123]. Мутарҷим дар замина тарҷумаи осори М. Шолохов, аз ҷумла қиссаи «Қисмати одам»-ро аз ҷанд ҷиҳат ибратомӯз доништа, меафзояд, ки вай ба тарҷумонҳои ҷавони мо тасаввуроти муайян медиҳад, ки чиро омӯхтану ба ҷӣ пайравӣ кардан лозим аст ва аз ҷӣ эҳтиёт шудану худдорӣ кардан, дар ин бобат қиссаи зикршудаи М. Шолохов маводи дилхоҳ дорад.

Ин қиссаро Ҳабиб Аҳрорӣ баъди аз майдони Ҷанги Бузурги Ватанӣ баргаштан, яъне дар соли 1958 ба тоҷикӣ гардондааст. Мутаассифона, ин асар низ мисли аксари тарҷумаҳои ӯ на дар вақташ ва на баъд нақду арзёбӣ нашудааст. Вале бо гузашти замон ин қиссаи ғамангез, ки фоҷиаи зиндагии инсон, ба асорат афтодани ӯро дар давраи ҷанг бозгӯ кардаву мутарҷим онро амонатнигаҳдорона ба тоҷики баргардондааст, ҳамчунон диққатангез боқӣ мемонад.

Мутарҷим аввалин коре, ки дар тарҷумаи ин қисса кардааст, ин аст, ки бо мақсади пурратару саҳеҳтар ифода кардани мақсади нависандаи нусхаи асл ибора ва образҳои барои хонандаи тоҷик ғайриодиро бо воҳидҳои забонии нав, ибораҳои рехтаи тоҷикӣ, маҷозҳои мутаносиб ба матни асл иваз намуда, гоҳо дар ин равиш аз аналогия ва усули калкасоӣ низ кор гирифтааст, ки дар ҳама ҳол ҳунармандона анҷом гирифтааст.

Албатта, тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ, аз ҷумла тарҷумаи қиссаи ёдшуда низ аз камбудӣ холи нест, вале усули тарҷумаи ин мутарҷим бартарии зиёди ҳунари дорад, ки якеи он дар ҷорҷӯби фарҳанги худ нисбат ба паём (паёми навмисандаи нусхаи асл-шарҳи мо) воқуниш нишон додан аст. Ба ифодаи дигар, барои ӯ робитаи пӯёи гирандагони гуногун бо паёмхое, ки дар ҳар як аз маворид дарёфт мекунанд, аз аҳамияти бисёр бештаре бархӯрдор аст. Ин ҳарф баёнғари равиши ҳамешагии ҷустуҷӯҳои ӯ дар ин самт мебошад.

Ба шаҳодати муосирони огоҳи Ҳабиб Аҳрорӣ ӯ забони русиро хуб медонистааст. Ба мушиҳидаи мо, дар тарҷумаҳои ӯ ғалати маъноӣ ба мушоҳида

намерасад. Фикри муаллифи нусхаи аслро дурусту сахех ифода кардааст, ки ин кор на аз дасти ҳар кас меояд. Яке за бартарихои дигари ӯ аз забони зиндаи гуфтугӯии тоҷикӣ бо фарогирии шеваҳо мебошад. Ба ин далел дар тарҷумаҳои забони китобӣ ва гуфториро ба мавқеъ ва огоҳона истифода мекард. Дар ҳифзи сабки асар низ таҷрибаи муҳим дошт, ки поёнтар дар ин боб ба алоҳидагӣ сухан хоҳем кард.

Ҳоло дар боби арзёбии хунари тарҷумонии ӯ ба нашри соли 1968уми қиссаи «Қисмати одам» мисол мезанем. Миёни ин нашр ва чопи соли 1958 фарқи зиёде ба назар намерасад.

Мо дар ҷавоб ба хусусияти забонии осори М. Шолохов ишора кардем. Яке аз ғазалҳои дигари хунари ин нависанда усули тасвиргарӣ ва ҳаёлардозҳои ӯ дар матни воқеияти зиндагӣ мебошад. М. Шолохов қиссаро бо тасвири зайл оғоз бахшидааст: «Первая послевоенная была на Верхнем Дону на редкость дружная и напористая. В конце марта из Приазовья подули теплые ветры, и уже через двое суток начисто оголились пески левобережья Дона, в степи вспухли набытие снегом лога и балки, взломав лед, бешено разыграли степные речки, и дороги стали почти совсем непрездно» [20, с. 847].

Дар ин пора таркиби «на редкость дружная и напористая», «подул теплые ветры» ва «начисто оголились пески левобережье Дона» образ аст. Ибораи «в степи вспухли набытие снегом лога и балки» низ образ мебошад. Образро дар тарҷума нигоҳ доштан ва ё, агар имкон набошад, бо образи дигари монанд ба он иваз намудан хунари тарҷумон аст. Агар Ҳабиб Аҳрорӣ таркиби «редкость дружная и напористая»-ро дар ҳамон шакл тарҷума мекард, амонати маънавӣ ва хунарии матни асл риоят намешуд. Бинобар ин, мутарҷим лозим доништааст, ки ин маъниро бо таркиби «якбора ва тез» иваз карда, «бисёр кам воқеъ» шудани ин ҳолро ба он афзояд, ки ҳам ба хотири ҳифзи маънии нусхаи асл аст, ҳам сохтори бадеии ҷумла. Дар тарҷумаи таркиби «начисто оголились пески левобережья Дона» мутарҷим ҳамаи калимаҳоро айнан тарҷума карда, ба ин васила маънӣ ва сохтори бадеии матни аслро ҳифз намудааст: «болои регзорҳои соҳили чапи Дон аз барф тамоман тоза шуда». Таркиби образҳои «в

стеги вспухли набытие снегом лога и балки»-ро низ тарчумон на айнан, балки маънан ва сахех бо хифзи реалияҳои тасвирии нависанда ба тоҷикӣ гардонда, содаву раво ва дилпазир-дар шакли «замини қарию сойҳои пурбарфи дашт дамида» тансиқ шудааст.

Бархе аз муҳаққиқон тарчумаро фанне донистанд, ки дар он вожаҳо ва сохтҳои дастурии ду забон сирфан бояд бар якдигар мунтабиқ шаванд. Чи басо ин таъриф дар бархе аз мавриди бисёр сода дуруст бошад. Аммо дар бештари маврид мутарҷим паёмеро, ки аз забони «алиф» мегирад, ибтидо аз тариқи рамзгушойӣ дар қолаби як мафҳум мерезад ва сипас ин мафҳум мабноӣ лозимро барои иборате, ки бояд дар забони «Бе» шакл бигирад, фароҳам меоварад. Ба ин тартиб, Ҳабиб Аҳрорӣ на фақат нишонаҳои мутанозиреро барои бозгӯ кардани паём дар забони мақсад меёбад, балки ин нишонаҳоро ба тақозои забони мақсад ва гоҳо мувофиқи хост ва фаҳмиши худ созмон медиҳад, ки на ба ҳамааш метавон розӣ шуд. Масалан, мутарҷим ҷумлаи «С трогательной детской доверчивостью малыш прижался к моим коленям, удивленно приподнял белесые бровки»-ро ба шакли зайл тарҷума кардааст: «Бача бо як боварии пуртаъсири кӯдакони ба зонаҳои ман ҷафс шуда, абруҷаҳои сафедчаашро бо таачҷуб боло бардошт» [103, с. 7].

Дар ин матн таркиби «трогательной детской доверчивостью» ифодаи образнок буда, ба ҷойи қаринаи «боварӣ» беҳтар буд мутарҷим воҳиди забонии зудбовар ё содадилро, ки таъсири маънавии бештар дорад, истифода мекард. Худи ҳолати бача, ки мусоҳибаш ба ӯ «старик» гӯён хитоб мекунад, низ хостори ҳамин маънӣ аст. Вале мутарҷим дар ин ҳол фақат нақши паёмрасонро бозидаасту бас.

Муҳаққиқон тафовут миёни тарҷумаи иртиботӣ ва тарҷумаи маъноиро мубтанӣ бар тафовут миёни мафҳуми паём (message) ва маънӣ (meaning) донистанд. Дар ин замина Алиӣ Сулҳҷӯ менависад, ки маънӣ бо муҳтаво сару кор дорад, дар ҳолое ки паём нозир бар таъсир аст. Фарз кунед дар забоне болотарин ва қавитарин савганд савганд ба шамшер бошад. Худро ҷойи мутарҷиме бигзоред, ки дар ҳоли тарҷумаи достоне аз ин забон ба забоне аст,

ки дар он, ба далоили чуғрофийй-фарҳангӣ, болотарин савганд, савганд ба хуршед аст ва савганд хӯрдан ба шамшер усулан мафҳуме надорад. Фарз кунед қаҳрамони дoston ба маъшуқаш мегӯяд «ба шамшер савганд, ки харгиз туро фаромӯш нахоҳам кард». Таклифи мутарчим бо ин ҷумла чист? Агар мутарчим шамшерро ба шамшер тарҷума кунад, маъниро хифз кардааст, аммо ин хатар вучуд дорад, ки паёмо нарасонда бошад. Ба иборати дигар мумкин аст хонанда мутаваҷҷеҳи шиддат ва тазмини ин савганд нашавад ё ҳатто аз савганд хӯрдан ба шамшер тааҷҷуб кунад. Баръакс, чунончи мутарчим «савганд ба шамшер»-ро ба «савганд ба хуршед» тарҷума кунад, маъниро раҳо карда дар муқобил паёмо расондааст.

Агар аз ин мавқеъ ба фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ баҳо диҳем, метавон гуфт, ки вай ҳамеша талош кардааст маънии матро раҳо накунад ва паёмрасони амин низ бошад. Пораи зер, ки аз қиссаси М. Шолохов «Қисмати одам» иқтибос шуд, дар таъйиди ҳамин андеша аст.

1. Матни русӣ:

«Сняв со спины тощий вещевой мешок, устало присаживаясь рядом со мною, отец сказал:

- Беда мне о этом пассажиром! Через него и я побился. Широко шагнешь – он уже не рись переходит, вот и изволь к такому пехотинцу приноравливаться. Там, где мне надо раз шагнуть – я три раза шагаю, так и идем с ним врасдробь, как конь с черепахой. А тут ведь за ним галз да глаз нужен. Чуть отвернешься, а он уже по лужине бредет или леденику отломит и сосет вместо конфеты. Нет, не мужчинское это дело с такими пассажирами путешествовать, да еще походным порядком. – Он помолчал немного, потом спросил: - А ты что же, браток, свое начальство ждешь?» [20, с. 349-350].

2. Тарҷумаи тоҷикӣ:

«Падар борхалтаи қариб тамоман дарунҳолиашро аз пушташ гирифта, хастаҳолна дар паҳлуи ман нишаста гуфт:

- Ин пассажир маро овора кард! Аз барои ин шуда ман ҳам аз ҳол рафтам. Агар калонтар қадам монӣ – вай ба йӯрға медарояд, магар кас қадамашро ба

гаштии ин гуна аскарӣ пиёда мувофиқ карда метавонад. Чое, ки як қадам монданам даркор бошад, – ман се бор по мемунам, ба ҳамин тариқа мо мисли аспу сангпушт ҳар қадам ҳар хел қадам монда омада истодаем. Охир аз вай чашм нақанда, ҳама вақт хабардор шуда истодан лозим. Ҳамин ки андаке ба тарафи дигар нигоҳ кардӣ, чашматро хато карда, ба даруни кӯлмак мебарояд ё ки шӯшаи яхро шикаста гирифта ба ҷойи конфет мемакад. Не, бо ин хел пассажирҳо сафар кардан ва боз бо тартиби поход роҳ рафтани – кори мард набудааст. – Ў андаке соқит монда, баъд пурсид: Хӯш, ту чӣ, додар, сардоратро мунтазир ҳастӣ?» [21, с. 7-8].

Ҳангоми тарҷумаи ин қисса табиист, ки Ҳабиб Аҳрорӣ худро дар миёни дунёи нависанда ва дунёи хонанда дида, талош кардааст, ки якеро фидои дигаре насозад. М. Шолохов бо таъбирот ва мафохими худ ҳамеша мутарҷимро ба сӯйи дунёи худ мекашад. Аммо хонанда низ аз ӯ меҳонад паёмҳои муаллифи нусхаи асло ба забони қобили фаҳм барои ӯ ирсол кунад. Тарҷумаи пораи доло нишон медиҳад, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар ин замина таодулно риоят карда, миёни тез (забони мабаъ) ва антitez(забони мақсад) синтезе мутаъодил барқарор намудааст. Ба ифодаи дигар, дар ин пораи иқтибосшуда ҳеҷ бахше аз сурат ва маънии матни асл аз миён нарафтааст. Фақат мутарҷим дар баъзе ҳолатҳо дар така ба забони гуфтугӯӣ ба ҷойи воҳидҳои забони маъмул вожаи истеъмолаш маҳдудро ба кор бурдааст. Чунончи, ба ҷойи чорхез дар тарҷумаи вожаи русии рысь йурғаро, ки хосси маҳал аст, истифода намудааст. Ҳамчунин тарҷумаи ҷумлаи рехтаи русии «А тут ведь за ним глаз да глаз нужен»-ро ба сурати «Охир аз вай чашм нақанда, ҳама вақт хабардор шуда истодан лозим» овардааст, ки паёми нависандаро ба хонанда расонад ҳам, сурати тахайюлии паёмро ифода намекунад.

Маънии матни русии «Он достал из кармана защитных летних штанов свернутый в трубку малиновый шелковый потертый кисет, развернул его, и я успел прочитать вышитую на уголке надпись: «Дорогому бойцу от учениц 6-го класса Лебедянской средней школы» [20, с. 350]-ро мутарҷим ба тариқи зер тарҷума кардааст: «Ў аз қисаи шалвори пистоксиранги тобистониаш

тамокухалтаи шоҳии норанҷии кӯхна ва лула карда печондашудаеро баровард, печи (бояд **пеши** бошад-шарҳи мо) онро кушод ва ман дар гӯшаи он хати бо ришта дӯхташударо хондам, ки чунин буд: «Ба чанговари азиз аз толибаи синфи 6-уми мактаби миёнаи Лебедянск» [21, с. 8].

Муқоисаи ин ду пора нишон медиҳад, ки аз як тараф мутарчим хостааст вожаҳо ва таъбирот ва мафҳуми аҳёнан нав ва бикреро мисли **пистокиранг**, ки дар забони китобии мақсад маъмул нест, вориди ин забон созад. Аммо, чунонки мебинем, ин иқдоми ӯ нигаронии хонандаро низ дар пай дошта, суратҳо ва мафҳуми матни русиро пурра ифода намекунад.

Бо вучуди ин чанд камбудие, ки дар фаъолияти Ҳабиб Аҳрорӣ ба мушоҳида расид, хидмати ӯ дар пешрафти мактаби тарҷумаи тоҷикӣ бузург буда, мушаххасоти дигари ҳунари низ дорад. Ҳабиб Аҳрорӣ аз ҷумлаи ба нудрат мутарчимонест, «дамсозӣ бо нависанда ва паём ва ё фикдони ин дамсозӣ», ноғузир бар фаъолияти ӯ «аз лиҳози тафсири паёмҳои забони мабдаъ, гузиниши вожаҳои мутанозир, қаволиби наҳвӣ ва сабке, ки ба кор» бурдааст, таъсиргузор будааст. Донишманди назарияи тарҷума Ючин Нойда дар ин боб фармудааст: «Бадеҳӣ аст мазомини ба ҳам пайвастае, ки нависанда дар ҳитаи рафторҳои раванӣ ба кор бастааст, лочарам бар арзишҳои зеҳнии мутарчим асар хоҳад гузошт ва ба навбаи худ аз ин арзишҳо ранг хоҳад гирифт. Шартӣ садоқат иҷоб мекунад, ки ҳар мутарчими равшанандеше ҳаталмақдур аз даҳлат додани арзишҳои шахсии худ дар амри иртиботот бипарҳезад. Мутарчим ҳаргиз набояд бардошти худро ба чеҳраи паём бичасбонад ва ё туре дар паём дахл ва тасарруф кунад, ки бо биниши зеҳнӣ ва отфии ӯ ҷур дарбиёяд. Дар айни ҳол ҳеч мутарчиме мошин нест. Ва ба ин далел ҳар мутарчиме ранге аз шахсияти худро бар тарҷумааш мезанад. Ҳол ки чунин аст, мутарчим бояд бо он чи дар тавон дорад, бикӯшад то ҳар гуна тасарруферо, ки бо нияти нависанда ва манзури паём ҳамоханг нест, аз кори худ дур нигоҳ дорад» [119, с. 28].

Дар замони шуравӣ ба ҷуз арзишҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ, ки аксаран ба амнияти фард ва ҷомеа марбут мешуд, гароишҳои сиёсӣ, мазҳабӣ ва иҷтимоӣ, ки зери таъсири сиёсати низоми ҳоким қарор дошт, иҷоза намедод мутарчим

«шарти садоқат»-ро дар ҳифзи асли паём риоят кунад. Ҳамин усули гароиш хатто С. Улуғзода барин шахсиятро во дошта буд, ки тарҷумаи романи Сервантес «Дон Кихот»-ро мутобиқи «биниши зеҳнӣ ва отифии» онзамонии худ ва хости сиёсати давр анҷом диҳад ва баъзе бобҳо ва фаслҳои романро ихтисор намояд. Аз ҷумла баъзе лаҳзаҳои аз расму оини мардуми мо бегона, аз ҷумла тасвири сахнаҳои кайфияти нафсонии шахсиятҳои романро мутарҷим ихтисор кардааст, ки «тасарруфи нияти нависанда ва манзури паём» аст. Дар ин замина бобҳои нуздаҳум ва бистуми романро метавон ёд кард, ки танҳо бо назардошти ахлоқу одоби миллии мо ва «раҳнамоиҳо»-и сиёсати давр ихтисор шудааст. Дар ин бобҳо сухан аз муносибати маҳрамонаи Уленшпигел бо Ламме меравад, ки Сервантес хеле урён ва бепарда ба қалам додааст. Бо ихтисори ин бобҳо дидгоҳи ахлоқии нависанда нисбат ба аъмолу кирдори инсонии худбохта безътибор доништа шудааст.

Дар таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ чунин ҳодиса ба назар намерасад, вале дар баъзе тарҷумаҳо, маълум нест ба кадом сабаб, мутарҷим баъзе пораҳоро ихтисор кардааст, ки намунаашро дар боло зикр кардем. Дар маҷмӯъ, барои Ҳабиб Аҳрорӣ, ба қавли Нойда «шиори «худро бишнос» аҳамияти вофир дар бар» [119, с. 29] дошта, чеҳраи ўро ҳамчун тарҷумони амин дар тансиқи асолати мундариҷа, тарзи тасвир, образнокӣ, интонатсия ва дигар унсурҳои сохтори асари тарҷумашуда ҳифз менамояд, ки баъзе намунаҳои чунин тарҷумаҳои ўро аз назар гузарондем.

2.2. Хусусиятҳои фардӣ ва бадеии сабки тарҷумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ

Ҳабиб Аҳрорӣ аз ҷумлаи мутарҷимонест, ки барои фаҳмидани моҳияти асари бадеӣ ва роҳу равиши тарҷумаи он назар ва диди хосси худро дорад. Кашфи ин ҳадаф роҳи ӯро дар масири тарҷумаи бадеӣ ҳамеша ҳамвор ва бегазанд доштааст. Боре дар боби назарияи тарҷума ва масъулияти мутарҷим сухан карда, ӯ «се чиз – акс кунондани услуби нависанда дар тарҷума, риоя кардани интонатсияи нутқ, тарҷумаи образ бо образ»-ро аз мушкилоти аслии ва касбии ин соҳа доништа ва худаш то охири рӯзҳои фаъолият ба ҳалли ин масъала мусоидат намудааст.

Аз муқоисаи осори тарҷумакардааш бармеояд, ки барои ӯ дар тарҷумаи осори бадеӣ, илова ба он чи ки гуфтааст, вазни оригинал, оҳанг, тарзи тансиқи маънӣ ва алоқамандии ин унсурҳо бо фабула, сужет, композитсия ва дигар паҳлуҳои шаклии асари бадеӣ, ки дар маҷмуъ аломатҳои умумӣ ва ҷудогонаи сабкро ба ҳам меоваранд, муҳим будааст. Илова ба ин, таҷрибаи ӯ нишон медиҳад, ки дар тарҷумаи асари бадеӣ оҳангнокии умумии асар бо ҳамсозии воситаҳои тасвири бадеӣ эътибори хос дошта, ин ҳама сабки ягонаи асарро шакл медиҳанд. Аносири зикршуда дар дасти ӯ, ба ифодаи Г. Гачечиладзе «калиди сабке» будаанд, ки хусусиятҳои фардӣ ва бадеии тарҷумаҳояшро мушаххас месозанд.

Мутарҷим ва назариятчи тарҷума И. Кашкин дар бораи сабк андеша ронда, сохтори забони муаллифро ҳамчун инъикоскунандаи меъёри умумии забони адабии миллӣ ва сабки фардии ҳамон муаллиф таъбир мекунад. Вай дар идомаи ин андеша меафзояд, ки набояд фаромӯш кард, ки агар ба омӯхтани ин ду сабк зарурат афтад, дар вақти тарҷумаи бадеӣ фақат сабки фардию бадеиро бояд ба эътибор гирифт. Сохтор ва аломатҳои забони бегонаро доништан шарт аст, вай ёрӣ мерасонад, ки маънии матнро фаҳмид, вале дар тарҷумаи бадеӣ ифода кардани шакли забони бегона на фақат зарур нест, балки зиёновар низ ҳаст. Ба ин далел сабки фардии муаллиф, эҷодкорона истифода кардани воситаҳои муассири забони худ дар тарҷума бояд пурра ифода шавад, чунки

махз ба ин васила шояд моҳияти ғоявию бадеӣ ва гуногунрангии фардият ва миллияти осори муаллифи нусхаи асл ба хонанда расонда шавад.

Аз ин назар барои Ҳабиб Аҳрорӣ инъикоси сабки муаллифи нусхаи асл «тарҷумаи дақиқ»-е мебошад, ки аз «маҷмуи воситаҳои коркарди мавод» ба ҳам омада, хусусиятҳои фардӣ ва бадеию миллии он осор ва сабки соҳиби онро инъикос менамояд. Ба ин тартиб, тарҷумаи бадеӣ ҳеҷ гоҳ барои Ҳабиб Аҳрорӣ муовизаи одии вожаҳо дар сатҳи забон ва мутобиқати қонунҳои сарфию наҳвӣ набуда, балки осори бадеист, ки маънӣ, тарзи нигориши муаллифи нусхаи асл ва мутаносибан сохтори ғоявию бадеии онро хифз менамояд.

Тарҷумаи амин ваҳдати сохтор ва дарунмояи нусхаи аслро хифз карда, дар назди мутарҷим вазифа мегузорад, ки на фақат донад, ки муаллиф чӣ мегӯяд, балки чӣ тарз гуфтани онро низ мушаххас созад. Вай масъул аст, ки ҳамчун ҳунарманд воқеияти бадеиро воқеъбинона мунъакис карда, аз паси тарҷумаи ҳарф ба ҳарф наравад, зеро аз паси дарахтон ӯ на фақат ҷангалро намебинад, балки ба моҳияти асари комил низ сарфаҳм намеравад. Вай бояд дар забони худ на вожаҳо ва дарахтони алоҳидаро, балки манзараи комили ҷангалро инъикос карда тавонад.

Дар ин замина барҷост, ки суҳанони зайли Ҷалол Мирсодиқиро пурра иқтибос кунем. Ин донишманд ба сароҳат навиштааст, ки «истилоҳи сабкро набояд бо вожаи ом «техник» яке гирифт. Сабк ҷузъе аз «техник» аст. Вақте мо суҳбат аз «техник» мекунем, манзурамон ҳамаи тариқаҳоест, ки нависанда барои эҷоди сохтори (structure) адабии дoston ба кор мебарад, ки шомили танзими пиранг, мафоҳими шахсиятпардозӣ, барқарорӣ ва идораи зовияи дид, корбурди сахна, ибдоӣ шеваҳои тамсил ё намод ва ба иловаи сабк аст. Вақте аз сабк суҳан мекунем, манзури мо «бофт»-и (Texture) навишта аст, ки омезае аз забон (вожагон-наҳв) ва маънишиносӣ (семантик) ва мусиқӣ аст. Бинобар ин сабк ҷузъе аз «техник» аст ва унсуре аз аносири дoston. Аз ин назар агар танҳо ин унсур дар дoston парвариш биебад ва нависанда аз таваҷҷуҳ ба аносири дигар ғафлат варзад, дoston аз такомул боз мемонад ва ҳама аносири таркибии он фидои шеваи нигориши нависанда мешавад. Хатарест, ки ағлаби

нависандагони соҳибсабк бо он мувоҷеҳ ҳастанд, яъне дарвоқеъ чунон шефтаи сабки худашон мешаванд ва ба он тавачҷуҳ мекунанд, ки аз аносири дигари дoston ғофил мемонанд ва дoston тахтушшуъои сабки онҳо қарор мегирад. Хонанда агарчи аз зебоии сабк лаззат мебарад, аммо дигар ба навишта ба чашми дoston нигоҳ намекунад» [109, с. 365]. Аз ин назар, тарҷумоне, ки ба асари тарҷумавӣ чун ҷузвезе аз «техник» нигариста, дар вақти тарҷума аносири сохторӣ ва бадеии осори мансурро ба эътибор намегирад, тарҷумаи комил ва амин офарида наметавонад.

Дар ин равиш таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ қобили мулоҳиза мебошад. Вай осори нависандагонро тарҷума кардааст, ки ҳунарманди бузург ва соҳибсабк будаанд. Осорашон иборат аз як дарунмояи мусаллат буда, ин дарунмоя бар саросари осорашон соя меафканад ва дар лобалои тасвирҳо, дар шакл, сохтор, сабк, мафҳум ва мазмуни осор ҳузур дорад. Ин омилҳо фаъолиятҳои зеҳнӣ ва таҳайюлии нависандагонро, ки мутарҷим осорашонро тарҷума кардааст, зери таъсири худ нигоҳ дошта, сабки нигориши онҳоро шакл додааст. Дар ин замина мутарҷим мутаваҷҷеҳи ҳунари нависандагоне будааст, ки ба тарзи хосси хеш ба воқеияти ҷаҳон ва амалу кирдори одамон нигаристаанд ва нигоҳашон мутаассир аз ҳолоти отифӣ ва рӯҳии ўст. Ба ин далел ба осори нависандагоне мисли Н. В. Гогол, Л. Н. Толстой, Оноре Балзак, М. Шолохов, Ҷ. Айтматов ва дигарон рӯй овардан ва тарҷума кардани Ҳабиб Аҳрорӣ ҳодисаи аз пеш андешидашуда буда, дар ин замина бо усулҳои гуногун сабки онҳоро дар матни тарҷума ҳифз намудан ва амонати отифаи тасвири инсонитари онҳоро дар ҳамбастагӣ бо сохтори ҳунарии асар нигоҳ доштан далел бар тавоноии зеҳнӣ ва ҳунарии мутарҷим мебошад.

Дар заминаи таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчунин метавон гуфт, ки фақат омилҳои ёдшуда ва корбурди одии воҳидҳои забонӣ ва мутобиқати онҳо бо қонунҳои забон кафили тарҷумаи амин ва равои шуда наметавонанд. Дар ин замина муҳаққиқони соҳа бо муқоисаи тарҷумаи инсон ва мошинбаъзе паҳлуҳои ин масъаларо шарҳ додаанд. Аз ҷумла мутахассиси соҳа П. Н. Денисов аз ду хели тарҷума, ки якеро инсон ва дигареро мошин анҷом додааст,

ёд мекунад. Маълум мешавад, ки дар матни тарҷумаи мошинӣ вожаҳо муносибатҳои гуногуни маъноӣ надоранд ва ба ин далел аз алоқа ва вазифаи мушаххаси услубӣ низ маҳрум ҳастанд. Дар ин замина ин донишманд тарҷумаи мошиниро аз ҷиҳати тасвир «беуслуб» ва «беранг» шинохта, онро тарҷумаи амин ва дақиқ ба шумор намеоварад.

Ҳангоме ки дар ҷомеият бо тарзи тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ аз адабиёти ҷаҳон шинос мешавем, рақиши усулии ӯро дар ҳифзи сабки муаллифи асари тарҷумакардааш эътимоднок мешиносем. Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷумаи бадеиро яке аз шаклҳои санъати бадеӣ ба шумор оварда, гуфтааст, ки дар ин замина он чи ки аз нависанда талаб карда мешавад, бояд аз мутарҷим ҳам талаб карда шавад. Дар ин замина ӯ забон, шеваи баён, мароми ифодаи фикр бо воситаҳои тасвирро унсур ва шаклдиҳандаи сабки тарҷума дониста, менависад: «Маълум аст, ки нутқи персонаж ба мавқеи иҷтимоии вай, ба савияи донишаш, ба касбу кораш, шароити зиндагӣ ва муҳити атрофаш ва ғайра ва ҳоказо вобаста аст. Генерал ва солдат, хӯчин ва хизматгор, занакӣ одии бесавод ва муаллимаи мактаб як хел, ба як маром гап намезананд. Дар тарҷума инро ба назар нагирифтани мумкин нест» [35, с. 124].

Муҳаққиқони соҳа низ нутқ ё худ гуфтугӯи шахсиятҳоро дар осори бадеӣ яке аз унсурҳои асосии сабки нависанда маънидод кардаанд ва риояти онро дар тарҷума василаи ҳифзи сабки муаллифи нусхаи асл доништаанд. Аз ҷумла Ҷамол Мирсодиқӣ гуфтугӯро яке аз унсурҳои ҳифзи сабк дониста, менависад, ки он пиранг (тарх)-ро густариш медиҳад ва дарунмояро ба намоиш мегузорад ва шахсиятҳоро муаррифӣ мекунад ва амалро ба пеш мебарад. Саҳнаҳои дoston ҳамчун саҳнаи театр аст, зеро ки мисли театр тасвири равшан аз амал (ва андеша низ-афзудаи мо) ба даст медиҳад ва зиндагиро пеши чашм меоварад. Аз ин назар «саҳна» ва «гуфтугӯ» ҳам дар театр меоянд, ҳам дар дoston.

Дар ин замина омили аслии шаклдиҳандаи сабки дар осори бадеӣ ва тарҷумавӣ забон мебошад. Чунонки маълум аст забон аз калимот ва ҷумлаҳо таркиб ёфтааст. Вале фақат калимоту ҷумлаҳо бар хонанда таъсир намегузоранд, балки наҳваи корбурд ва интихоби онҳо низ хонандаро таъсон

медихад. Хонанда тамоман барои он чи нависанда мегӯяд, аз асари бадеӣ хушаш намеояд, балки чи гунагии гуфтани онҳо, барояш матбуъ ва хушоянд аст, яъне сабк ё шеваи нигориши нависанда.

Сабки ҳеҷ нависандае, ки фардияти хунари дорад, ба нависандаи дигаре монанд нест. Аз ҷумла сабки нависандагоне, ки осорашонро Ҳабиб Аҳрорӣ ба тоҷикӣ тарҷума кардааст, низ ба ҳам монанд нест. Сабки яке танзомез аст, сабки дигаре мутамоил ба насри адабӣ ва навишторӣ. Ба ифодаи дигар, мушаххасоти кори нависандагоне мисли Н. В. Гогол, Л. Н. Толстой, М. Шолохов, Ч. Айтматов, А. Фадеев ва дигарон, ки Ҳабиб Аҳрорӣ осорашонро ба тоҷики гардондааст, ба ҳам монандӣ надорад ва вижагиҳои тасвири ҳар кадоме махсус ба худашон аст. Аз ҷумлаи нависандагоне, ки Ҳабиб Аҳрорӣ осорашонро ба тоҷикӣ баргардон кардааст, шеваи нигориши Н. В. Гогол ба забони гуфторӣ ва муҳоварай ва тарзи нигориши Л. Н. Толстой мутамоил ба насри адабӣ ва навишторӣ буда, онҳо бештар ба мусиқӣ ва оҳанги калом тавачҷуҳ доранд. Вале ин гуфта чунин маъно надорад, ки аз осори дигар нависандагон наметавон насри оҳангдор ва навишторӣ ёфт. Манзур боло будани басомади аносири сабкӣ аст, ки дар осори ҳар ду нависанда бахусус дида мешавад ва Ҳабиб Аҳрорӣ бо камоли амонатнигоҳдорӣ хусусияти сабкии ин нависандагони баҳамдигар номонандро дар тарҷумаҳояш ҳифз намудааст.

Дар тарҷумаи осори Н. В. Гогол ва Л. Н. Толстой мутарҷим қабл аз ҳама ба лаҳни суҳбат ва сабки гуфтугӯи шахсиятҳои осори онҳо диққат додааст. Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи осори ин ду нависанда нахуст ба наҳваи суҳбати шахсиятҳо тавачҷуҳ карда, ба тарзи табиӣ гуфтугӯи онҳо, аз ҷумла содагӣ, образнокӣ, танзу истехзову пичинги шахсиятҳо эътибор дода ва дар тарҷума ин хусусияти сабки нависандагони русро ҳифз намудааст.

Дар ин замина махсусан тарҷумаи романи Л. Н. Толстой «Ҷанг ва сулҳ» ҷолиби диққат буда, мутарҷим амонати сабки нависандаро дар мисоли гуфтугӯи шахсиятҳо дар тарҷумаи ин асар бо камоли сидқ ҳифз намудааст. Худи мутарҷим гуфтугӯи шахсиятҳоро яке аз унсурҳои услуб номида, мавқеи иҷтимоӣ, савияи дониш, касбу кор, шароити зинлагӣ ва муҳити атрофи

шахсиятҳои асарро омили аслии шаклгирии нутқи шахсиятҳо таъбир карда буд. Дар ин замина хулосаи ӯ чунин аст: «Генерал ва солдат, хӯчаин ва хизматгор, занаки одии бесавод ва муаллимаи мактаб як хел, ба як маром гап намезананд. Дар тарҷума инро ба назар нагирифта мумкин нест» [35, с. 124].

Ҳамин дастури назариро ба эътибор гирифта, Ҳабиб Ахрорӣ дар вақти тарҷумаи романи «Чанг ва сулҳ» мавқеи иҷтимоӣ, савияи дониш, касбу кор ва ғайраро вобаста ба табақаи шахсиятҳо, ки муалифи нусхаи асл саҳт ба эътибор гирифтааст, маҳаки эътибор қарор дода, дар тобеият ба тарзи нигориши муаллифи роман тарҷума кардааст. Масалан дар роман Л. Н. Толстой шахсиятҳои асар-Анна Павловна Шерер, княз Василий, Анна Михайловна Трубетская, Жюли Карагина, Иполит Курагин ва дигарҳоро ба тақозои мавқеи иҷтимоиашон ба гуфтугӯ во медорад. Ин тоифа, ки намояндагони табақаи олии ҷомеаи онрӯзаи рус ҳастанд, хеле дабдабанок, фасех, суҳанпардозона, ҳатто агар мавридаш ояд ба забони франсузӣ изҳори фазл ва пурдонӣ менамоянд. Чунон чи, Анна Павловна Шерер, гӯё ки ягон мақомдори давлатӣ бошад, ба княз Василий бо худнамоӣ мегӯяд:

Матни русӣ:

« В середине разговора про политические действия Анна Павловна разгорячилась.

– Ах, не говорите мне про Австрию! Я ничего не понимаю, может быть, но Австрия никогда не хотела и не хочет войны. Она предает нас. Россия одна должна быть спасительницей Европы. Наш благодетель знает свое высокое призвание и будет верен ему. Вот одно, во что я верю. Нашему доброму и чудному государю предстоит величайшая роль в мире, и он так добродетелен и хорош, что Бог не оставит его, и он исполнит свое призвание задавить гидру революции, которая теперь еще ужаснее в лице этого убийцы и злодея. Мы одни должны искупить кровь праведника. На кого нам надеяться, я вас спрашиваю?.. Англия с своим коммерческим духом не поймет и не может понять всю высоту души императора Александра. Она отказалась очистить Мальту. Она хочет видеть, ищет заднюю мысль наших действий. Что они

сказали Новосильцеву?.. Ничего. Они не поняли, они не могут понять самоотвержения нашего императора, который ничего не хочет для себя и все хочет для блага мира. И что они обещали? Ничего. И что обещали, и того не будет! Пруссия уже объявила, что Бонапарте непобедим и вся Европа ничего не может против него... И я не верю ни в одном слове ни Гарденбергу, ни Гаугвицу. *Cette fameuse neutralite prussienne, ce n'est du-un piege* (тарчума: Этот пресловутый нейтралитет Пруссии-только западная). Я верю в одного Бога и в высокую судьбу нашего милого императора. Он спасет Европу!.. –Она вдруг остановилась с улыбкой насмешки над своею горячностью» [10, с. 7].

Тарчумаи точикй:

«Дар мобайни гуфтугӯи оид ба корҳои сиёсӣ Анна Павловна ба ҷӯш омад.

- Оҳ, ба ман аз Австрия гап назанед! Ман, мумкин аст, чизеро нафаҳмам, лекин Австрия ҳеҷ гоҳ ҷанг қардан намеҳост ва намеҳадад. Вай ба мо хиёнат мекунад. Танҳо як ҳуди Россия бояд наҷотдиҳандаи Еуропа бошад. Валинеъмати мо вазифаи олии ҳудро медонад ва ба он содиқ мемонад. Ман фақат ба ҳамин боварӣ дорам. Подшоҳи меҳрубон ва некӯхислати мо дар дунё роли бузурғтаринеро соҳиб хоҳад шуд, ӯ ҷунон некӯкор ва некдил аст, ки парвардигор ӯро аз қарамаш бенасиб нахоҳад қард, ва ӯ вазифаи паҳш қарда қуштани аждаҳои револуцияро, ки акнун дар шахси ин қотили бадқирдор боз ҳам мудҳиштар аст, ба ҷо меоварад. Танҳо мо бояд қасоси хуни шаҳидонро гирем. Ман аз шумо мепурсам, мо ба кӣ умед баста метавонем?.. Англия бо тинати тучқорӣ худ тамоми олиҷанобии император Александрро нафаҳмид ва фаҳмида ҳам наметавонад. Вай ҳолӣ қардани қазираи Милтаро наҳост. Вай ҳаёл мекунад, дар рафтору қирдори мо мақсади дигаре пинҳон аст ва он мақсадро доништан меҳадад. Онҳо ба Новоситсев чӣ гуфтанд?.. Ҳеҷ чиз. Онҳо фидокорӣ императори моро, ки барои худ чизе тамаъ надорад ва ҳар чӣ кунад, барои хайру манфиати ҷаҳониён мекунад, намефаҳманд ва фаҳмида ҳам наметавонанд. Онҳо чӣ ваъда доданд? Ҳеҷ чиз. Аз ваъдаи додашон ҳам чизе намебарояд! Пруссия қайҳо эълон қард, ки Бонапарте мағлубнашаванда аст ва тамоми Европа ба муқобили вай қоре қарда наметавонад... Ман на ба ягон

сухани Гарденберг бовар мекнуам ва на Гаугвитс. *Cette fameuse neutralite prussienne, se n'est du-un piege* (тарчумааш: Ин бетарафии овозадори Пруссия фақат дом аст). Ман танҳо ба худованд ва ба тақдири олии императори азизи мо эътиқод дорам. Вай Европаро наҷот медиҳад!..-Анна Павловна аз оташинона сухан рондани худ табассуми ришхандомезе карда ба нохост сокит шуд» [15, с. 21-22].

Шахсияти дигари роман Жюли Карагина «доди суханпардозиро доданӣ шуда, ба дугонааш менависад» [35, с. 126]:

Матни русӣ: «В молодом человеке, о котором я говорила вам прошлым летом, сколько благородства, истинной молодости которую встретишь так редко в наш век между нашими двадцатилетними стариками! У него особенно так много откровенности и сердца. Он так чист и полон поэзии, что мои отношения к нему, при всей мимолетности своей, были одно из самых сладостных отрад моего бедного сердца, которое уже так много страдало. Я вам расскажу когда-нибудь наше прощанье и все, что говорилось при прощании. Все это еще слишком свежо...» [10, с. 102].

Тарчумаи тоҷикӣ: «Ин ҷавоне, ки ман тобистони гузашта дар бораи ӯ ба шумо нақл карда будам, чунон олиҷаноб аст ва чунон хислатҳои ҷавонии ҳақиқӣ дорад, ки ин гуна хислатҳо дар байни пирони бистсолаи асри мо бағоят кам дида мешавад! Ӯ махсусан бағоят самимӣ ва кушодадил аст. Чунон покдил аст ва чунон фазилатҳои олии дорад, ки муносибати ман бо ӯ, ҳарчанд кутоҳмуддат дошад ҳам, яке аз шодмониҳои ширини дили бечораи ҷафокаши ман буд. Тафсилоти хушбошӣ кардани моро ва он чиро, ки дар он лаҳза гуфта шуд, ягон вақт ба шумо ҳикоя мекунам. Ҳамаи он чи ки шуда гузашт, ҳанӯз аз пеши назар дур нарафтааст...» [12, с. 144].

Жюли Карагина боз меафзояд. Матни русӣ: «Наш милый государь оставляет Петербург и, как предполагают, намерен сам подвергнуть свое драгоценное существование случайностям войны. Дай Бог, чтобы корсиканское чудовище, которое возмущает спокойствие Европы, было

низвергнуто ангелом, которого Всемогущий в Своей благости поставил над нами повелителем» [10, с. 101].

Тарчумаи тоҷикӣ: «Подшоҳи меҳрубонамон Петербургро тарк карда, ба тахмини одамони худаш ҷони азизашро дучори тасодуфҳои ҷанг карданӣ будааст. Илоҳӣ фариштае, ки ўро парвардигор аз лутфу карамаш ба сари мо ҳоким карда мондааст, деви ҳафтсари корсикагии дар Европа балвоандохтаро сарнагун созад» [12, с. 144].

Л. Н. Толстой ин суҳанҳоро тасодуфан рӯйи сафҳа нақоридаст. Онҳо аз матни воқеияти мавриди тасвир ва хулқу хӯйи шахсиятҳои асар берун омада, сифати инсонии онҳоро менамоянд. Анна Павловна Шерер ва Жюли Курагина суҳанони риёкоронаи тумтароқ мегӯянд, ки фақат ба тақозои оқилтарошӣ ва изҳори фазл гуфта шудаанд. Ин суҳанҳо дар тасвири нависанда табиӣ нестанд ва мутарҷим ҳамин хусусияти онҳоро ба назар гирифта бо як амонатнигоҳдории содиқона онҳоро ба тоҷикӣ гардондааст. Гӯяндагони ин суҳанҳо бисёр талош меварзанд, ки то мумкин аст дабдабанок ва тантананок суҳан гӯянд. Қас ба ин суҳанҳо бовар намекунад. Ҳабиб Аҳрорӣ дар асли асар нуктаҳои зикршударо бо қамоли нозукбинӣ ифода кардани Л. Н. Толстойро таъкид карда, дар тарҷума низ ин тарзи нигориши нависандаи бузургро бо қамоли ҳунар ҳифз намудааст.

Мутарҷим ҳангоми тарҷумаи суҳанони ашхоси дигар, Чунонки худаш мегӯяд, «солдатҳои одӣ, мужикҳои дирӯза, ба ном мардуми авом» низ сабки нависандаро риоят карда, нозуқиҳои тарзи гуфтори ашхоси табақоти гуногунро бо дақиқкорӣ ба тоҷикӣ баргардондааст.

Масалан, баъд аз он ки Кутузов сафҳои аскаронро бо ҳамроҳии як генерали сафедпӯши Австрия аз назар мегузаронад, аз ҳар тараф овози гуфтугӯи солдатҳо шунида мешавад.

Матни русӣ:

«- Как же сказывали, Кутузов кривой, об одном глазу?»

- Не... брат, глазастее тебя. Сапоги и подвертки – всех оглядел...

- Как он, братец ты мой, глянет на ноги мне...ну! думаю...

- А другой-то австрияк, с ни был, словно мелом вымазан. Как мука Белый. Я чай, как амнуцию чистят!

- Что, Федешоу!.. сказивал он, что ли, когда стражения начнутся? Ты ближе стоял? Говорили все, в Брунове сам Бунапарте стоит.

- Бунапарте стоит! Ишь врет, дура! Чего не знает! Теперь пруссак бунтует. Австрияк его, значит, усмирует. Как он замирится, тогда и с Бунапартом война откроется. А то, говорит, в Брунове Бунапарте стоит! То-то и видно, что дурак. Ты слушай больше.

- Вишь черти квартирьеры! Пятая рота, гляди, уже в деревню заворачивает, они кашу сварят, а мы еще до места не дойдем.

- Дай сухарика-то, черт.

- А табаку-то вчера дал? То-то брат. Ну, на, Бог с тобой.

- Хоть бы привал сделали, а то еще верст пять пропрем не емши.

- То-то любо было, как немцы нам коляски подавали. Едешь, знай: важно!

- А здесь, братец, народ вовсе оголтелый пошел. Там все как будто поляк был, все русской короны; а нынче, брат, сплошной немцы пошел.

- Песенники вперед!-послышался крик капитана [10, с. 132].

Тарчумаи точикй:

« – Як чашми Кутузов кӯр гуфта буданд-мӣ?

Набошад-чӣ! Тамоман якчашма.

-Не... чӯра, чашмаш аз чашми ту тезтар, аз мӯза сар карда то пайтоба ҳама чиза аз назар гузаронд...

-Ба пойи ман, чӯраҷон, як нигоҳ кард, ки...гуфтам: обо!..

-Австригии ҳамроҳи вай омадагӣ бур молида сафед кардагӣ барин-а. Орд барин сап-сафед-э. Худашона амунитсия (амунитсия-таҷҳизоти аскар ба ғайр аз яроқ ва либос-шарҳи мутарчим) барин тоза мекунанд, аз афти кор!

-Ҳой, Федешоу!.. Тахмин, кай сар шудани чангро гуфт-мӣ вай, ту наздиктар истода будӣ? Меғуфанд, ки худи Бунапарт дар Брунов истода будааст.

-Бунапарт истода будааст! Гапи беҳуда, нодон! Дониста гап зан! Ҳозир пруссак балво бардоштагӣ. Австрияк вайро хобонда истодааст. Пруссак, ки чим шуд, сонӣ бо Бунапарт чанг сар мешавад. Мегӯяд, ки гӯё Бунапарт дар Брунов истода бошад! Нодон буданат аз ҳамин маълум. Ту бисёртар гӯш кун.

-Оббо, лаънатӣ квартиерҳо (квартирерҳо-касоне, ки ба аскарон дар вақти сафари онҳо манзил тайёр мекунанд-шарҳи мутарчим)! Дидӣ, ротаи панҷум ба деҳа даромада истодааст. То ба чоямон расидани мо онҳо шӯла пухта мехӯранд.

-Якта сухарӣ бите, гӯрсӯхта.

-Дина тамоку дода будам-ку? Ана ҳамту, ошно. Хайр, мана, худо гирад.

-Ақаллан камтар дам медоданд, набошад бо шиками гушна мо боз ягон панҷ чакрим мерафтагӣ барин.

-Агар немисҳо ба мо каляскаҳо медоданд, хело маза мекардем-а. Бо савлат кайф карда мерафтем!

-Мардуми ин чо, чӯра, тамоман бенӯхта будааст. Дар он чо гӯё ҳама поляк буд, ҳар чӣ бошад, тобеи подшоҳи рус, акнун чӯра, чор тараф немис-ку.

-Ашӯлачиён ба пеш!-фарёди капитпн баланд шуд [12, с. 182].

Чунонки мебинем, инҳо ҳама репликаҳои кутоҳ-кутоҳи табиӣ, халқӣ, самимӣ, дур аз оқилтарошиҳои намояндагони аъёну ашрофанд. Ин тарзи гуфтори мардуми одиро, ки муаллифи нусхаи асл огоҳона ва ҳунармандона тасвир кардааст, мутарчим бағоят санъаткорона, бо камоли нуктасанҷӣ ба тоҷикӣ баргардондааст. Агар ин тарзи гуфторро нависандаю мутарчим ба як қолиби адабӣ, ба қолиби хушбаёнӣ дароварда, ба як ранг, ба як шева, ба як оҳанги умумӣ баён мекарданд, сабки нависанда халадор мешуд, ҳатто аз байн мерафт.

Сабк дар таҷрибаи нависандагии Л. Н. Толстой ва таҷрибаи тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ, пеш аз ҳама, ба расм ва тарзи баён ишора дорад. Ба ифодаи Чамол Мирсодиқӣ тамҳиде аст, ки нависанда дар навиштан (тарҷумон дар тарҷума-афзудаи мост) ба кор мегирад, ба д-ин маънӣ, ки интихоби калима (diction), сохтмони дастурӣ, забони маҷозӣ, таҷониси хуруф ва дигар улғӯҳои савтӣ дар эҷоди сабк дахил ҳастанд. Ба ифодаи дақиқтар, ороиши калимот,

Чунонки дар пораҳои иқтибосшуда ба назар расид, фардияти нависанда тарҷумон ва фикру нияти онҳоро мучассам месозад. Аз ин назар, беҳтарин сабк барои ироаи ҳар манзуре он аст, ки тақрибан татбиқи комиле миёни забон ва афкори шахсиятҳои асар ба вучуд меоварад: яъне сабк таркибе аз ду унсур-фикрӣ, ки бояд баён шавад ва фардияти нависанда. Ҳамон тавре ки гуфта шуда, барқарории тавофуқи комили дутарафае миёни эҷодкунанда бо маводу масолеҳи кораш.

Унсурҳои дигари сабкӣ, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи романи «Чанг ва сулҳ» ҳунармандона истифода кардааст, интонатсия ё худ оҳанги гуфтор мебошад. Риоя кардани интонатсия яке аз талаботҳои тарҷумаи бадеӣ буда, Ҳабиб Аҳрорӣ ин талаботро бо камоли нуктасанҷӣ ифода кардааст. Дар романи «Чанг ва сулҳ» оҳанги суханрон вобаста ба вазъият, вобаста ба воқеаи тасвиршаванда дигаргун шуда меистад ва зеру бами он тобишҳои гуногун пайдо мекунад. Масалан, дар ҷанги Аустерлис Андрей Балконский байроқ ба даст гирифта, солдатҳои ақибгаштаро баргардонда, худаш пеш меавад. Л. Н. Толстой бо тамоми суръат пеш давидани солдатҳоро тасвир карда, дар як вақт шиддати ҷанг, ҳаяҷону саросемагӣ, зудҳаракатию бесариштагии одамон, тез-тез иваз шудани ҳолатҳои ногаҳониро бо қор фармудани суханони қутоҳ-қутоҳи «пеш давид», «зуд даст гирифт». «тозон гузашт», «давон рафт», «баргашт», «ғалтид», «кушта шуд» ва монанди инҳо ифода мекунад. Мутарҷим низ дар вақти тарҷума бо истифодаи мутаносиби воҳидҳои грамматикӣ матни саҳеҳ ва амини тарҷумаро ба вучуд овардааст, ки намунааш пораи зайл мебошад: «Князь Андрей байроқи вазнинро ба зӯр дар даст нигоҳ дошта «ура» гӯён фарёд кард ва худ пеш давид... Аввал як солдат, баъд солдати дигар ба ҳаракатомада, баъд тамоми баталон бо фарёди «ура!» давида аз ӯ пеш гузаштанд. Унтер-офитсери баталон давон рафта, байроқро аз дасти князь Андрей гирифт, лекин ҳамон дам кушта шуд. Андрей байроқро дубора ба даст гирифта, аз ҷӯби он дошта кашолақунон давид... Бар болои сараш виззоси беисти тирҳоро мешунид ва муттасил дар чапу рост солдатҳои тир хӯрда ғалтидаро медид... Гулӯлаҳои тӯп

хамчунон мунтазам садо дода ба рӯи ях, ба об, ба гуруҳи одамон омада мезаданд... « [12, с. 254-255].

Дар ин пораи иқтибосшуда рафти ҷанг чи андоза пуршиддат, босуръат, пурҳаяҷон бошад, тасвири воқеа ҳам ҳамон қадар тез, ҳамон қадар суръатнок ва ҳамон қадар ҳаяҷонбахш аст. Дар вақти мутолиаи ин пора ин манзара бо ҳамаи ҷузъиёташ аз пеши назари хонанда бо суръат мегузурад.

Хонанда ба ногоҳ Болконскийро дар ҳоле мебинад, ки тир хӯрдаву рӯболо афтадааст. Дар баробари ҳамин рафти тасвир низ тағйир ёфта, вазъияти пуршиддат якбора барҳам меҳӯрад ва ҷои ҳаяҷону саросемагию даводавиرو хомӯшӣ, оромӣ, осудагии табиати ҷовид фаро мегирад. Оҳанги суханронӣ низ суфт мешавад. Акнун тасвири воқеа бо оҳистагӣ ва оромона давом мекунад. Болконский чашм кушода осмонро мебинад:

«Бар болои сараш акнун ғайр аз осмон-осмони баланди хиратоб, вале беинтиҳо... дигар чизе набуд...» – Дар ин вақт Наполеон майдони ҷангро давр зада истода, Болконскийро, ки солдатҳо ба занбар бардошта меоварданд, дида пурсид:- Аҳволи шумо чи тавр, mon brave? -» Ё ба чашмони Наполеон нигоҳ карда дар бораи ночиз будани ҳашамату бузургӣ, ночиз будани ҳаёт, ки моҳияти онро ҳеҷ кас дарк карда натавонистааст ва боз ҳам ночизтар будани марг, ки маънои онро ҳеҷ яке аз зиндаҳо нафаҳмидааст ва тафсир накрдааст, фикр мекард». – Ин ҳолат дар монологи ботинии Болконский низ ифода меёбад: «-Агар кас дар ин зиндагӣ аз кучо мадад чустанро медонист ва пас аз марг дар он дунё ба чӣ умед бастанро мефаҳмид, чӣ хуш мебуд. Агар ман ҳозир: худоё, ба ман раҳм кун!..гуфта метавонистам, чи тавр хушбахт ва осуда мебудам. Аммо инро ба кӣ мегӯям? Ё он қувва-қувваи номуайян, даркнашаванда, ки ман на танҳо ба вай илтиҷо бурдан, балки онро босухан ифода кардан наметавонам, бузургии кулл аст ва ё ҳеҷ аст... Ба ҷуз ночизии ҳамаи он чи ки ба ман мафҳум аст ва ба ҷуз азамати як чизи номафҳум дигар ҳақиқате нест... Оре! Ба ҷуз ин осмони беинтиҳо ҳама ботил, ҳама фиреб аст...»

Муқоиса нишон медиҳад, ки оҳанги сухан дар тасвири лаҳзаи шидатноки ҳарбу зарб аз тасвири ҳолати оромӣ тафовути зиёд дорад. Он ҷо суръат, ин ҷо

оҳистагӣ. Он чо ҳаяҷон, ин чо осудагӣ. Хулоса, ҳис карда тавонистани зеру бами интонатсия ва дар тарҷума акс кунондани он яке аз мураккабтарин ва нозуктарин чихатҳои тарҷумаи бадеӣ аст, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар осори тарҷумкардааш, аз ҷумла «Ҷанг ва сулҳ» бо камоли ҳунар риоят карааст, сарфи назар аз он ки дар наср пай бурдани интонатсия ва ҳис карда тавонистани он назар ба назм як қадар душворӣ дорад.

Дар таърихи тарҷума ҳодисаҳои ба мушоҳида мерасанд, ки матни тарҷума аз чихати мизони суварӣ дақиқ намояд ҳам, дар асл сохтори мундариҷавӣ ва услубии асари тарҷумашуда дучори тағйироти ҷиддӣ шудааст. Чунин тарҷумонҳо нусхаи асло бо меъёрҳои механикӣ чунон «такмил» додаанд, ки гӯё ҳеҷ унсуреро аз он набояд кам ё зиёд кард. Донишмандони соҳа ин амалро нотавонии мутарҷим таъбир карда, сабаби аслии онро барои воҳидҳои забонӣ ва аносири сабки тарҷума муодили муносиби тоҷикӣ ёфта натавоништан донистаанд.

Таҳлили муқоисавии дар заминаи пораҳои боло анҷомгирифта далели он аст, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи бадеӣ усули хосси эҷодии худро дошта, асари тарҷумакардаашро аз алоқамандии бевосита бо забони асл озод карда, дар забони тарҷума имкониятҳои баёнӣро, ки барои амалӣ кардани ҳадафҳои эҷодӣ зарур ҳастанд, ба қор мегирад. Дар ин замина ҳифзи амонати тарзи гуфтугӯи шахсиятҳои асар, оҳангнокии он василае будааст барои ҳифзи амонати нусхаи асл ва такмили бадеии матни тарҷума. Ҳамчунин мушаххасоти зайл равиши ҷустуҷӯҳои эҷодӣ ва мавқеи ҳунарии мутарҷимро дар тарҷумаи осори бадеӣ собит месозанд:

1. Таносуби комили маъноии вожаҳову таъбирот ҳангоми тарҷума.
2. Таносуби вазъи иҷтимоиву ахлоқии шахсиятҳо бо тасвири нависанда ва тарҷумаи мутарҷим.
3. Қорбасти унсурҳои маъниофарӣ сабкӣ, ки хулқу ҳӯи шахсияти асарро инъикос намудаанд.
4. Ҳифзи сабки нависанда бо истифода аз унсурҳои сабки забони шифоҳӣ.

5. Корбурди огоҳонаи воҳидҳои забонӣ ва ибораҳои рехтаи ҳолнамои шахсиятҳои асарҳои тарҷумашуда,

6. Истифодаи воҳидҳои забонӣ дар тарҷумаи гуфтугӯи шахсиятҳо барои мушаххас намудани вазъи иҷтимоӣ ва ахлоқии шахсият.

Нишонаҳои услубии ёдшуда дар корбурди интонатсия ва тарҷумаи образ бо образ низ равшан ба назар мерасад, ки баъзе паҳлуҳои онро дар мисоли пораҳои иқтибосшуда аз назар гузарондем.

Масъалаи муҳимми дигар дар шинохти сабки тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ тарҷумаи образ бо образ мебошад. Мутарҷим дар ин боб дидгоҳи назарии худро дорад. Вай навиштааст, ки принсипи тарҷумаи бадеӣ талаб мекунад, ки образ бо образ тарҷума карда шавад. Образи эҷодкоронаи муаллиф аз байн наравад, осеб набинад. Вале ин кор на ҳама вақт муяссар мегардад, баъзан умуман мумкин намешавад. Дар ин гуна мавридҳо боз ҳамон иваз ба мо ёрӣ мерасонад, яъне одрази муаллифро бо образи дигари ба ҳамон монанд, ба ҳамон наздик, бо ҳамон ҳаммаъно ва ҳамвазну ҳамовоз иваз кардан лозим меояд.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар аксари осори тарҷумакардааш, аз ҷумла романи Ҷанг ва сулҳ» ба усули тарҷумаи образ бо образ содиқ будааст. Зайли намуна пораи тасвирии зайро меоварем, ки баёнгари хунари мутарҷим дар ин замина мебошад.

Матн русӣ: «И все стихло. Звезды, как будто зная, что теперь никто не увидит их, разигрались в черном небе. То вспыхивая, то потухая, то вздрагивая, они хлопотливо о чем то радостном, но таинственном перешептывались между собой» [10, с. 143].

Тарҷумаи тоҷикӣ: «Атроф ҳама хомӯш шуд. Ситорагон гӯё медонистанд, ки акнун онҳоро касе намебинад, дар осмони торик ба бозӣ даромаданд. Гоҳ ялтас зада, гоҳ хомӯш гашта, гоҳе милт-милт ба ларзиш омада дар бораи чизе шодибашш, вале асрорангез беқаророна байни худ гӯё пичир-пичир мекарданд» [12, с. 184].

Дар ин матн «ба бозӣ даромадани ситорагон», «байни худ пичир-пичир кардани» онҳо ба назар аҷиб ва ғайриодӣ менамояд. Вале аслан ин ҳеч ҷои

хайронӣ надорад. Нависанда ба василаи тасвир офаридани ин образҳоро раво донистааст. Тарҷумон ифодакунандаи андешаи нависанда бо фарогирии хамаи тасвирҳо мебошад. Мутарҷими огоҳ бо дарки моҳияти масъала ин образҳоро дар тарҷума нигоҳ доштааст. Ҳабиб Аҳрорӣ фақат барои бодалел шудани тасвир пеш аз воҳиди забонии «пичир-пичир» вожаи «гӯё»-ро истифода кардааст.

Мисоли дигар: «Дубина народной войны поднималась, опускалась и гвоздила французов до тех пор, пока не погибло все нашествие... Благо тому народу, который в минуту испытания, не спрашивая о том, как по правилам поступила другие в подподобных случаях, с простотою и лекостью поднимает первую попавшуюся дубину и гвоздит ею до тех пор, пока вдуше его чувство оскорбления мести не заменится презрением и жалостью» [10, с. 260].

Тарҷума: «Калтаки чанги халқӣ гоҳ баланд шуда, гоҳ поин омада, ба фарқи сари франсузҳо паёпай зарба мезад, то даме ки тамоми тохтутоз дучори ҳалокат гардид. Офарин ба халқе, ки дар лаҳзаи мусибат дар ин гуна мавридҳо чи тавр аз рӯйи қоида рафтор кардани дигаронро напурсида, аввалин калтаки ба дасташ афтодаро сода ва осон бардошта душманро муттасил мекӯбад, то даме ки дар дилаш ҳисси таҳқир ва интиқом бо ҳисси безътиной ва тараҳхум иваз нагардад» [12, с. 268].

Ин пора, ки худ образ аст, Ҳабиб Аҳрорӣ бо образ тарҷума карда, барои пурра ифода кардани он баъзе воҳидҳои ёрирасони забониро истифода кардааст, ки корро назарияи тарҷума ба шарте раво дидааст, ки агар вожаҳои ёрирасон тасвирро халалдор накарда, балки ба равшантар ифода ёфтани он ёрӣ расонанд. Ҳабиб Аҳрорӣ ба ин далел дар матни боло дар як ҷо «фарқи сар», дар ҷойи дигар вожаи «душман»-ро ба кор гирифтааст.

Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи тасвирҳои образнок тарзи хосси тарҷумаро дар така ба суварии ҳаёли форсии тоҷикӣ пеш гирифтааст, ки дар ҳифзи амонати мундариҷавию сохтори нусхаи асл ёрӣ расонидааст. Бахусус ин тарзи тарҷумаи образ бо образ дар мисоли повести «Шинел»-и Н. В. Гогол қобили

мулоҳиза буда, аксаран ҳунармандона анҷом гирифтааст, ки пораи зайл намунаи он мебошад.

1. Матни русӣ:

«Петрович взял капот, разложил его сначала на стол, рассматривал долго, покачал головою и полез рукою на окно за круглой табакеркой с портретом какой-то генерала, какого именно, неизвестно, потому что место, где находилось лицо, было проткнуто пальцем, и потом заклеено четверугольным лоскуточком бумажки. Понюхав табаку, Петрович растопырил капот на руках и рассмотрел его против света и опять покачал, головою. Потом обратил его подкладкой вверх и вновь покачал, вновь снял крышку с генералом, заклеенным бумажкой, и натащивши в нос табаку, закрыл, спрятал табакерку и, наконец, сказал:»Нет, нельзя поправить: худой гардероб» [6, с. 106].

2. Тарҷумаи тоҷикӣ:

«Петрович шинелро гирифта, онро аввал ба рӯи стол паҳн кард, хеле вақт ин тарафу он тарафашро дид, баъд сар чунбонду даст дароз карда аз болои тиреза тамокудони гирдаашро гирифт; дар рӯи ин тамокудон расми генерале кашида шуда буд, лекин кадом генерал буданаш маълум набуд, чунки ҷои рӯи ӯ бо ангушт сӯроҳ карда шуда буд ва аз болои он коғазпораи чоркунҷае часпонда буданд. Петрович тамоку бӯй кашиду шинелро дудафта ба муқобили рушноӣ нигоҳ дошта дид ва боз сар чунбонд; баъд онро чаппа карда астарашро диду боз сар чунбонд, боз тамокудони ба рӯяш сурати генерал кашидашударо гирифта ба биниаш тамоку кашиду баъд сарпӯши тамокудонро пӯшида онро руст кард ва ниҳоят гуфт: «Не, инро ислоҳ кардан мумкин нест: гардероб маза надорад!» [7, с. 356].

Таҷрибаи образи мавҳумро бо сухан ба образ табдил додан дар адабиёт ҳодисаи нодир аст. Ин тарзи образофаринӣ хосси Н. В. Гогол буда, баҳусус дар повести «Шинел» таҳаввул пайдо кардааст. Ҳабиб Аҳрорӣ ба кумаки воҳидҳои забонӣ ва вожаҳои тасвирӣ амонати ҳунари ва тарзи тасвири образноки нависандаро бо истифода аз муодилҳои тоҷикии он ҳамчунон пурмаънӣ ва

мутаносиб бо асл ба тоҷикӣ гардонда, ба ин васила маънӣ ва тасвири муаллифи нусхаи асл хостаро дақиқ ифода кардааст.

Таҷрибаи Ҳабиб Аҳрорӣ нишон медиҳад, ки дурии алоқаи забонҳо ба тарҷумон имкон намедиҳад, ки ҳангоми баргардон маънии матни асл бо қаринаҳои якхелаи забонӣ ифода карда шавад, зеро тарҷума на танҳо аз нуқтаи назарӣ зебоишиносӣ, балки аз назари моҳияти игвистӣ низ ҷраёни эҷодкорӣ аст. Аз ин газар, дар вақти тарҷумаи наср маънии нусхаи асл, ки ба воситаи образҳои забонӣ, оҳанг ва вазни нусхаи асл дар сохтори воҳиди наҳвӣ ифода шудаанд, бо ҳам пайванди қавӣ доранд. Ин гуфтаро ба маҷоз, зарбулмасалу мақол ва дигар аносири сабкӣ метавон нисбат дод. Чунин унсурҳои сабкӣ дар тарҷума аз рӯйи алоқаи мундариҷавӣ ва бадеиашон ё бо дарназардошти аломатҳои муқаррарии забониву услубиашон иваз карда мешаванд. Ҳар ду усул паҳлуҳои мусбату манфии худро дорад.

Бо образи забони дигар ифода кардани образи нусхаи асл, аввалан хусусияти бадеии асари тарҷумашударо ҳифз кунад, сониян мухтассоти сабкии онро низ интиқол медиҳад. Вале муҳаққиқони соҳа ба далели он ки образҳои забонӣ хусусияти хосси миллии доранд, ба тарҷума бор кардани сохтори миллии сабкӣ барои тарҷумон хатарнок донистаанд [69, с. 206]. Ба ин далел барои тарҷумон эҳсоси андозагирӣ дар ин замина корсоз аст.

Ҳабиб Аҳрорӣ аз зумраи мутарҷимонест, ки дар интиҳоб ва тарҷумаи образҳои тасвирӣ ва дигар унсурҳои сабкӣ, ки моҳияти зебоишиносии нусхаи аслро ифода мекунанд, равиши хосси ҳунариро пеш гирифта, ба ин васила хусусияти ғоявию бадеӣ ва миллии матни аслро ҳифз намудааст. Масалан, дар ҳолатҳои, ки мутарҷим дар асоси нусхаи асл муодили дигари он зарбулмасал ё мақолро, ки дар забони мақсад нав аст, меофарад, хонанда онро ҳамчун зарбулмасали худӣ мепазирад. Ин корро Ҳабиб Аҳрорӣ дар аксар маврид ба воситаи образҳои забонии хосси забони мақсад, яъне тоҷикӣ анҷом медиҳад, ки аввалан тарҷумаро худӣ месзад, сониян унсурҳои зебоишиносии нусхаи аслро ҳифз менамояд. Тарҷумаи образноки фикраи «Проляжет новая дорога, трона к ним забывается»-ро [3, с. 62] ба шакли «Як роҳи нав кушода мешаваду

пайроҳаи ба он чашмаҳо баранда фаромӯш мегардад» [2, с. 284], тарҷума кардан, ҳарчанд тӯлонитар аст, бо вучуди ин ба воситаи образҳои забонӣ анҷом гирифта, ҷанбаи бадеии нусхаи тоҷикиро тақвият бахшидааст. Чунин тозақориҳо равиши асосии ҷустуҷӯҳои мутарҷимро дар тарҷумаи осори бадеӣ муайян мекунад, ки ҳамаи паҳлуҳои онро ин ҷо ба муҳокима кашидан аз имкон берун аст.

Ҳамин тариқ, аз таҳлилҳои дар ин фасл анҷомгирифта метавон ба ин натиҷа расид, ки Ҳабиб Аҳрорӣ дар тарҷумаи осори бадеӣ, пеш аз ҳама, вижагиҳои мундариҷавӣ ва зебоишиносии нусхаи аслро бо ёрии воситаҳои тасвирии забони тоҷикӣ мутаносибан бо хусусиятҳои сабкии забони мабдаъ ифода карда тавонистааст. Ин тамоюл афзалияти ҳунари ӯро дар таърихи тарҷумаи тоҷикӣ нишон дода, арзиши бадеии тарҷумаҳои ӯро аз нуқтаи назари таърихиву адабӣ ва зебоишиносӣ муайян ва мушаххас менамояд.

ХУЛОСА

Аз таҳқиқ ва арзёбии ҳаёту эҷодиёт ва фаъолияти нависандагию тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ натиҷаҳои зайл ба даст омаданд:

1. Ҳабиб Аҳрорӣ аз чехраҳои шинохтаи адабиёти садаи бисти тоҷик буда, дар ташаккул ва таҳаввули насри тоҷикӣ, мактаби тарҷума ва эҳёи равишҳои мусбати инкишофи он саҳми назаррас гузоштааст. Фаъолияти нависандагӣ ва тарҷумонии вай бозгӯи тамоюлҳои муҳимми ҳодисаҳои ҳаёти адабӣ ва дигаргуниҳои ҳунари дар пешрафти мактаби тарҷумаи бадеии тоҷикӣ мебошад [1-М; 3-М].

2. Фаъолияти Ҳабиб Аҳрорӣ фақат ба тарҷумаи бадеӣ маҳдуд нашуда, вай дар ташаккули жанрҳои ҳикоя ва ёддошт низ дар пешрафти насри бадеии тоҷикӣ самгузур мебошад. Маҷмуаи «Тӯйхӯрии мӯйсафедон» бо хусусиятҳои мундариҷавӣ, дарунмоя ва зебоишиносӣ чехраи ҳунарии ӯро ҳамчун нависанда мушаххас месозад. Ҳикояву ёддоштҳои ӯ аз ҷиҳати сохтори мундариҷавию бадеӣ ва тарзи нигориш диққатҷалбкунанда буда, намунаи хуби насри воқеъгаро ва иҷтимоиву ахлоқӣ мебошанд. Нависанда жанри ҳикоя ва ёддоштро ба ҳам омезиш дода, бо истифода аз воқеаҳои ҳаёти намунаи насри воқеъгаро ва иҷтимоиву бадеиро дар насри тоҷикӣ такмил бахшид, ки дар маркази он чехраи шахсияти ислоҳотхоҳ, ахлоқписанд ва озодандеш қарор дорад, ки асоси маънавӣ ва ҳунарии ин гуна осорро ташкил медиҳад [3-М; 6-М].

3. Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз бунёдгузори тарҷумаи бадеии тоҷикӣ буда, асосҳои назарӣ ва махсусиятҳои ташаккул ва таҳаввули фаъолияти тарҷумониро пайрезӣ кард ва такмил бахшид, ки дар айни замон, равишҳо ва усулҳои касбии тарҷумаи насрро дар бар мегиранд. Дар ин замина ӯ дар қатори С. Улуғзода, Р. Ҳошим, Ҳ. Карим, Ҳ. Ирфон, С. Ализода ва дигарон яке аз онҳое буд, ки дар солҳои сиюми садаи гузашта усули нав ва амини тарҷумаи насри бадеиро асос гузошт ва чараҳои минбаъдаи инкишофи онро муайян намуд [1-М; 2-М].

4. Аввалин тарчумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ дар нимаи дувуми солҳои сиюм ба чоп расида бошанд ҳам, онҳо то ҳанӯз аз нуқтаи назари таърихӣ ва адабӣ ва эстетикӣ ва тасвири забонӣ кӯҳна нашудаанд, балки ба талаботи маънавии ҷомеаи имрӯз ҷавобгӯ мебошанд. Бинобар ин, фаъолияти тарҷумонии ӯ дар давраҳои гуногун манзараи умумии тараққиёти мактаби тарҷума ва жанри сабки насри бадеии тоҷикиро пеши назар меоварад. Дурнамои интиҳоби осори тарҷумашуда низ ба ҷараёни инкишофи сохтори жанри адабиёти тоҷик ва ҳолатҳои идеологии замон вобаста мебошад [2-М].

5. Таҳқиқи фаъолияти тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ нишон медиҳад, ки тарчумаҳои ӯ қадами чиддӣ дар ин соҳа буда, фардияти усули тарҷума ва стратегияи (дурнамои) ҳунарии ӯро дар ин замина муайян менамояд. Огоҳии комил аз хусусиятҳои сохтори забони мабдаъ (забони матни асл) ва мақсад (забони тоҷикӣ), мавзӯи осори тарҷумашуда, руҳия ва тамоюли фикрии шахсиятҳои ин осор, донишмандии пешини адабӣ ва фарҳангии муаллифи нусхаи асл ва тавоноии баёни адабӣ омилҳои ҳастанд, ки заминаро барои тарҷумаи амин пайрезӣ карда, дар пешрафти мактаби тарҷумаи тоҷикӣ мусоидат кардаанд [1-М; 2-М].

6. Тарчумаҳои Ҳабиб Аҳрорӣ бо тарзи интиҳоб, амонатнигоҳдорӣ ва ҳифзи сабки нависандаи нусхаи асл аз мутарҷимони муосираш фарқ дорад. Агар дар зинаи аввали ташаккули мактаби тарҷумаи тоҷикӣ мутарҷимон гоҳо мазмуни асарро тағйир дода, номи шахсиятҳои асари тарҷумашударо иваз карда, ҳатто пораҳои ашъори ҳикматомези гузаштагонро ба он афзуда бошанд, Ҳабиб Аҳрорӣ ин суннатро қабул накард ва тарҷумаи дақиқи матни асл маҳаки эътибори ӯ буд ва то охир давом кард [2-М].

7. Тарзи тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ аз оғози фаъолияти эҷодӣ ба қонуниятҳои бунёдии тарҷума, ки ба донишмандии маводи тарҷума, забони асли асар ва забони тарҷума алоқаманд аст, асос ёфтааст. Аз ин ҷост, ки аксари тарчумаҳои ӯ дар ҳама солҳо мавриди пазириши хонандагон қарор гирифтаанд. Дар ин замина метавон аз аввалин тарҷумаи бадеии ӯ «Гулливёр дар байни лилипутҳо»-и Ч. Свифт ва осори дигаре, монанди «Мочарои Иван Иванович ва

Иван Никифорович» ва «Шинел»-и Н.В. Гогол, «Торумор» ва «Гвардияи чавон»-и А. Фадеев, ҳикояҳои И. Тургенев, А. Чехов, М. Горкий, А. Толстой, қиссаи «Қисмати одам»-и М. Шолохов, «Чанг ва сулҳ»-и Л.Н. Толстой, «Падар Горио»-и Балзак ва осори Мопассан, Стендал, Ч. Айтматов, Ойбек, Ғ. Ғулом, И. Шамякин, А. Олимҷонов ва ғайра ёд кард, ки саҳифаи тозае дар таърихи тарҷумаи бадеии тоҷикӣ мебошанд. Тарҷумаҳои анҷомдодаи мутарҷим усули тозаии тарҷумаи бадеии аминро ташаккул бахшида, бо хусусиятҳои сохториву бадеиашон равиши навро дар тарҷумаи тоҷикӣ ба вуҷуд овардаанд [2-М; 4-М].

8. Таҷрибаи тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ мухтассоти ҷараёни инкишофи тарҷумаи бадеии садаи бисти тоҷикро, ки зинаҳои гуногунро дар бар гирифта, талаботи ҳунарии тарҷумаи бадеиро қонеъ месозад, муайян мекунад. Аз ин рӯ, хидмати Ҳабиб Аҳрорӣ ҳамчун тарҷумон дар тарҷумаи дақиқи осори адибони ҷаҳон камназир буда, осори тарҷумакардаи ӯ на фақат ба талаботи усулии назарияи тарҷумаи бадеӣ ҷавобгӯст, балки мундариҷаи матни асл, сабки инфиродӣ ва мавқеи муаллифро дақиқ ҳифз менамояд. Ҳабиб Аҳрорӣ дар ҷараёни тарҷума ба имконияти забони тоҷикӣ таъя карда, ҳамеша кӯшиш кардааст, ки чунин имконияти забонро дар тарҷума огоҳона ба қор гирад [2-М; 5-М].

9. Ҳабиб Аҳрорӣ дар таҷрибаи тарҷумониаш барои ифодаи маъниву мафҳумҳое, ки дар нусхаи асл баён шудаанд, тарзи қобили пазириши хонандаи тоҷикзабонро кашф карда тавонист. Аз ин ҷост, ки тарҷумаҳои ӯ бо ифодаи дақиқи мазмун ва сабки муаллифи матни асл имтиёз дошта, сохтори мундариҷавӣ ва зебоишиносии асари тарҷумашударо ҳифз намудаанд [2-М].

10. Ҳабиб Аҳрорӣ дар осори тарҷумакардааш аз аносири сабкӣ, баҳусус, таносуби воситаҳои тасвир, интонатсия, тарҷумаи образ бо образ, зарбулмасалу мақол ва ғайра дақиққорона истифода карда, ба ин васила дар ҳифзи сохтори зебоишиносии нусхаи асл амонатнигаҳдор будааст. Дар тарҷума аз рӯйи маънии отифии вожаҳову таъбирот ба қор гирифтани онҳо паҳлуи дигари ҳунари тарҷумонии мутарҷим буда, ин тамоюли ҳунари дар ҳифзи амонати нусхаи асл нақши аосӣ мебозад [1-М; 2-М].

Ҳамин тавр, Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз асосгузори мактаби тарҷумаи тоҷикӣ буда, дар роҳи кашф ва амалӣ намудани усулҳои саҳеҳи баргاردони осори адабии ҷаҳон хидмати бузургеро анҷом додааст. Фаъолияти тарҷумонӣ, нависандагӣ, луғатшиносӣ ва андешаҳои назарии ӯ доир ба усулҳои тарҷумаи бадеӣ ва насри бадеии воқеъгаро ҳамчун таҷрибаи муфид барои наслҳои баъдӣ низ арзишманд боқӣ хоҳанд монд.

ТАВСИЯҲО ОИД БА ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҲОИ ТАҲҚИҚ

1. Натиҷаҳои диссертатсия, пеш аз ҳама, барои таҳқиқи минбаъдаи масъалаҳои марбут ба тарҷумаи адабиёти бадеӣ, таҳқиқи равандҳои инкишофи он дар адабиёти муосири тоҷик ва хусусан, аҳволу осори тарҷумонҳои соҳибмактабе мисли Ҳабиб Аҳрорӣ муфид аст.

2. Тарҷумаи бадеӣ яке аз омилҳои муҳимми рушду тараққи робитаҳои адабӣ мебошад. Аз ин рӯ, маводи илмӣ дар диссертатсия фароҳамомада метавонад ба таҳқиқи муфассалу фарогири тамоилҳои асосии равобити адабиёти тоҷик бо адабиёти халқҳои дигар ёри расонад.

3. Тавре ки маълум аст, масоили марбут ба тарҷумаи бадеӣ аз ҷумлаи мавзӯҳои камтаҳқиқшуда дар адабиётшиносии тоҷик аст. Аз ин ҷиҳат ҳам муҳтавои диссертатсия барои омӯзиши минбаъдаи масоили тарҷумашиносии мусоидат менамояд.

4. Ҳабиб Аҳрорӣ яке аз поягузори тарҷумаи бадеӣ дар адабиёти тоҷик ба шумор меравад. Аз ин рӯ, натоҷи диссертатсия на танҳо дар таҳқиқи марҳилаҳои аввали ташаккули ин навъи фаъолияти адабӣ дар садаи XX, балки барои шиноختи воқеии масоили назарӣ ва амалии тарҷумаи бадеӣ нақши муҳим мегузоранд.

5. Таҷрибаи эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ нишон медиҳад, ки тарҷумаи асари як нависанда аз як забон ба забони дигар мухтассоти зиёди адабиву эҷодӣ дорад. Аз ин рӯ, тарҷумонҳои имрӯза ва ояндаи адабиёти тоҷикро лозим аст, ки таҷриба ва малакаю ҳунари тарҷумонҳои касбӣ, аз ҷумла Ҳабиб Аҳрориро омӯзанд ва ҳунари тарҷумонии худро такмил диҳанд.

6. Тарҷумаи адабиёти бадеӣ кори ҳамешагӣ ва фаъолияти бардавоми адабиву эҷодӣ аст. Аз ин рӯ, мактаби эҷодии Ҳ. Аҳрорӣ метавонад, ки дар тарҷумаи нави асарҳои Л. Толстой, Ж. Верн, Н. Гогол, А. Чехов, М. Горкий, Балзак, Ч. Айтматов, Ғ. Ғулум, А. Олимҷонов ва дигарон, инчунин, барои

таҳриру такмили асарҳои адибони номбурда дар нашрҳои ҷадиду имрӯзӣ муфид бошад.

7. Муҳимтар аз ҳама, диссертатсия ва маводу муҳтавои он, натавонҳо барои эҳёи суннатҳои тарҷумаи адабиёти бадеӣ дар давраи Истиқлол, балки барои аз нигоҳи наву имрӯзӣ омӯхтану баррасӣ намудани равандҳои тарҷума дар адабиёти муосири тоҷик, шинохти илмию воқеии масоили назарӣю амалии мактаби тарҷумаи бадеӣ ва дурнамои инкишофи он муҳим мебошанд.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТ

I. Манобеъ ва сарчашмаҳо:

1. Айтматов, Ч. Повести и рассказы [Текст] / Ч. Айтматов. – Фрунзе: «Кыргызстан», 1971. – 620 с.
2. Айтматов, Ч. Собрание сочинений в трех томах. Том первый [Текст]/ Ч. Айтматов. – М.: «Молодая гвардия», 1982. – 607 с.
3. Айтматов, Ч. Нахустин устод. Повестҳо (Барои бачаҳои синни миёна ва калони мактабӣ) [Матн] / Ч. Айтматов. – Душанбе: Адиб, 1988. – 176 с.
4. Балзак, О. Падар Горио. Роман (Аз русӣ тарҷумаи Ҳ. Аҳрорӣ) [Матн] / О. Балзак. – Душанбе: Ирфон, 1983. – 288 с.
5. Гогол, Н.В. Асарҳои мунтахаб [Матн] / Н.В. Гогол. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1952. – 496 с.
6. Гоголь, Н.В. Собрание сочинений [Текст] / Н.В. Гоголь. – М: издательство «Правда», 1952. – 448 с.
7. Гоголь, Н.В. Избранные произведения. Рассказы и повести [Текст] / Н.В. Гоголь. – Киев: Издательство художественной литературы «Днепро», 1964. – 594 с.
8. Гюго, В. Гаврош. Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ [Матн] / В. Гюго. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1952. – 48 с.
9. Свифт, Ч. Саёҳати Гулливер. Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ [Матн] / Ч. Свифт. – Душанбе: Адабиёти бачаҳо, 2020. – 112 с.
10. Толстой, Л.Н. Война и мир. Томы 1 и 2 [Текст] / Л.Н. Толстой. – М.: ОГИЗ Государственное издательства художественной литературы, 1944. – 671 с.
11. Толстой, Л.Н. Война и мир. Том 3-4 [Текст] / Л.Н. Толстой. – Фрунзе: «Кыргызстан», 1968. – 762 с.
12. Толстой, Л.Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 8 ҷилд. Ҷилди 1. Ҷанг ва сулҳ. Роман (Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ) [Матн] / Л.Н. Толстой. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 440 с.

13. Толстой, Л.Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 8 ҷилд. Ҷилди 2. Ҷанг ва сулҳ. Роман. Китоби 2 (Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ) [Матн] / Л.Н. Толстой. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 468 с.
14. Толстой, Л.Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 8 ҷилд. Ҷилди 3. Ҷанг ва сулҳ. Роман. Китоби 3 (Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ) [Матн] / Л.Н. Толстой. – Душанбе: Ирфон, 1980. – 492 с.
15. Толстой, Л.Н. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 8 ҷилд. Ҷилди 4. Ҷанг ва сулҳ. Роман. Китоби 4 (Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ) [Матн] / Л.Н. Толстой. – Душанбе: Ирфон, 1981. – 416 с.
16. Фадеев, А. Торумор (Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ) [Матн] / А. Фадеев. – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1949. – 261 с.
17. Фадеев, А. Гвардияи ҷавон. Роман. Қисми 1 (Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ) [Матн] / А. Фадеев. – Душанбе: Ирфон, 1967. – 410 с.
18. Фадеев, А. Сочинения в трех томах. Том первый. Разгром. Рассказы [Текст] / А. Фадеев. – М.: Художественная литература, 1981. – 320 с.
19. Фадеев, А. Сочинения в трех томах. Том третий. Молодая гвардия [Текст] / А. Фадеев. – М.: Художественная литература, 1981. – 639 с.
20. Шолохов, М. Донские рассказы. Судьба человека [Текст] / М. Шолохов. – Душанбе: Маориф, 1984. – 383 с.
21. Шолохов, М. Қисмати одам [Матн] / М. Шолохов. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 52 с.

II. Адабиёти илмӣ ва назарӣ:

22. Абдулло, С. Чиро бояд тарҷума кард? [Матн] / С. Абдулло // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 1 сентябр.
23. Абдулхаев, Дж. Лев Тостой [Текст] / Дж. Абдулхаев // Коммунист Таджикистана. – 1960. – 24 ноябр.
24. Абдуманнонов, А., Аминов, А. «Вселенную связую воедино» [Текст] / А. Абдуманнонов, А. Аминов // Памир. – 1984. – № 1. – С. 154-160.

25. Адҳам, А. Тарҷума шеъри ман аст [Матн] / А. Адҳам // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 25 август.
26. Айнӣ, С. Оид ба забон ва услуби тарҷумаҳои адабиёти бадеӣ [Матн] / С. Айнӣ // Шарқи сурх. – 1958. – № 4. – С. 36-46.
27. Актуальные проблемы теории художественного перевода. Т. 1 [Текст]. – М., 1967. – С. 120-138.
28. Алексеев, М.П. Проблемы художественного перевода [Текст] / М.П. Алексеев // Сборник трудов Иркутского университета. – Т. 18. – Вып. 1. – 1931. – С. 149-196.
29. Алексеева, И.С. Введение в переводоведение [Текст] / И. С. Алексеева. – СПб. – М.: Издательский центр «Академия», 2004. – 167 с.
30. Амонзода, Р. Гогол тараннумкунандаи ҳақиқат [Матн] / Р. Амонзода // Тоҷикистони сурх. – 1952. – 26 феврал.
31. Асозода, Х. Устод Айнӣ дар шиноҳти Сотим Улуғзода [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе: Деваштич, 2001. – 114 с.
32. Асозода, Х. Сотим Улуғзода ва фоҷиаи ӯ [Матн] / Х. Асозода. – Душанбе, 2005. – 205 с.
33. Аҳрорӣ, Ҳ. Кори эҷодӣ ё як навъ касби одӣ [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 129-145.
34. Аҳрорӣ, Ҳ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 5-12.
35. Аҳрорӣ, Ҳ. Сухбат аз санъати тарҷума [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ // Садои Шарқ. – 1984. – № 5. – С. 115-128.
36. Аҳрорӣ, Ҳ. Боздиди охири [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 74-90.
37. Аҳрорӣ, Ҳ. Чақ-чақи кӯчагӣ [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 12-15.
38. Аҳрорӣ, Ҳ. Воҳӯрии ошолуд [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 17-19.

39. Аҳрорӣ, Ҳ. Дар магазин [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 25-27.
40. Аҳрорӣ, Ҳ. Ба муқобили формализм дар кори тарҷума [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 145-157.
41. Аҳрорӣ, Ҳ. Хотираи устод [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 63-74.
42. Аҳрорӣ, Ҳ. Бозиди охирин [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 74-90.
43. Аҳрорӣ, Ҳ. Ачаб хурсанд карданд [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 19-22.
44. Аҳрорӣ, Ҳ. Ба сиркоталабӣ ҳам лабу даҳон даркор [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 30-33.
45. Аҳрорӣ, Ҳ. Ало, кӣ гап мезанад [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 45-49.
46. Аҳрорӣ, Ҳ. Сухбати ду зиёӣ [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 49-50.
47. Аҳрорӣ, Ҳ. Марди донишманд [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 50-56.
48. Аҳрорӣ, Ҳ. Танӯрхона [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 56-60.
49. Аҳрорӣ, Ҳ. Гапҳои ғалатӣ [Матн] / Ҳ. Аҳрорӣ. Тӯйхӯрии мӯйсафедон. – Душанбе: Ирфон, 1984. – С. 15-17.
50. Бадалов, К. Гоголь и таджикская литература [Текст] / К. Бадалов. – Душанбе: Маориф ва маданият, 2004. – 182 с.
51. Бархударов, Л. С. Язык и перевод. Вопросы общей и частной теории перевода [Текст] / Л. С. Бархударов. – М., 1975. – 260 с.
52. Бақозода, Қ. Нависанда ва идеали замон [Матн] / Қ. Бақозода. – Душанбе: Адиб, 1987. – 256 с.
53. Белинский, В.Г. Пол. собр. соч. Т. 1 [Текст] / В.Г. Белинский. – М.: Советский писатель, 1962. – 378 с.

54. Бехер, Р.И. В защиту поэзии [Текст] / Р.И. Бехер. – М.: Издат. «Иностранная литература», 1959. – 120 с.
55. Бехбудӣ, М. Ахрорӣ [Матн] / М. Бехбудӣ // Энциклопедияи адабиёт ва санъат. – Душанбе, 1981. – С. 217-218.
56. Бехбудӣ, М. Марди покфитрат [Матн] / М. Бехбудӣ // Маданияти Тоҷикистон. – 1983. – 5 апрел.
57. Бобоалиева, З.П. Творчество Чингиза Айтматова в контексте таджикско-киргизских литературных связей (проблеми перевода): дис. канд. фил. наук: 10. 01.03 [Текст] / З.П. Бобоалиева. – Душанбе, 2016. – 175 с.
58. Брагинский, И.С. Исследование по таджикской культуре [Текст] / И.С. Брагинский. – М.: Наука. – 287 с.
59. Брагинский, И.С. К изучению узбекско-таджикских литературных связей / И. С. Брагинский [Текст] // Взаимосвязи литератур Востока и Запада. – М., 1972. – С. 12-24.
60. Брагинский, И.С. Классика и современность [Текст] / И.С. Брагинский // Памир. – 1975. – № 4. – С. 80-84.
61. Брагинский, И.С. Назаре ба тараққиёти адабиёти советии тоҷик [Матн] / И.С. Брагинский // Шарқи сурх. – 1948. – № 3. – С. 19-22.
62. Брагинский, И. С. Размышление над прочитанной книгой [Текст] / И. С. Брагинской // Памир. – 1969. – № 3. – С. 98-100.
63. Влахов, С. Непереводимое в переводе [Текст] / С. Влахов, С. Флорин. – 2-е изд., испр. и доп. – М.: Висш. шк., 1986. – 416 с.
64. Вопросы художественного перевода [Текст]. – М.: Советский писатель, 1955. – 309 с.
65. Галь, В. Слово живое и мертвое. Из опыта переводчики и редактора [Текст] / Н. Галь. – М., 1972. – 220 с.
66. Гарбовский, Н.К. Новый перевод: свобода и необходимость [Текст] / Н.К. Гарбовский // Вест. Моск. ун-та. Сер. 22. Теория перевода, 2011. – № 1. – С. 3-6.

67. Гачечиладзе, Г.Р. Вопросы теории художественного перевода. Авториз. пер. с груз [Текст] / Г.Р. Гачечиладзе. – Тбилиси: Литература да хеловнеба, 1964. – 268 с.
68. Гачечиладзе, Г.Р. Введение в теорию художественного перевода [Текст] / Г.Р. Гачечиладзе. – Тбилиси: Изд-во Тбилис. ун-та, 1970. – 284 с.
69. Гачечиладзе, Г.Р. Художественный перевод и литературные связи [Текст] / Г.Р. Гачечиладзе. 2-е изд. / Г.Р. Гачечиладзе. – М.: Советский писатель, 1980. – 255 с.
70. Гессе, Г. Письмо по кругу [Текст] / Г. Гессе. – М.: Прогресс, 1987. – 396 с.
71. Гаффоров, Р. Тарчума ва забони адабӣ [Матн] / Р. Гаффоров // Нависанда ва замон. – Душанбе: Ирфон, 1977. – С. 151-178.
72. Гаффоров, Р. Ҳам лаъл ба даст ояду... [Матн] / Р. Гаффоров // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 28 август.
73. Гафуров, Г. Развития перевода в Узбекистане [Текст] / Г. Гафуров. – Ташкент, 1979. – 180 с.
74. Давронов, А. Художественный перевод и национальное мышление [Текст] / А. Давронов // Исследование по культуре. – Душанбе, 2000. – С. 144-166.
75. Давронов, А. Поэтика повести «Джамиля» Чингиза Айтматова [Текст] / А. Давронов // Зелёная книга времён (Сборник статей). – Душанбе: «Шаҳпар», 2012. – С. 364-373.
76. Давронов, А. Пайвандҳои адабии Шевченко ба забони тоҷикӣ [Матн] / А. Давронов // Адабиёт ва маърифати инсон. – Душанбе, 2006. – С. 7-93.
77. Давронов, С. Соҳти шеърӣ тоҷикӣ [Матн] / С. Давронов. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 25 с.
78. Демидчик, Л. Аз суҳан ба амал гузарем [Матн] / Л. Демидчик // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 30 октябр.
79. Демидчик, Л.Н. Таҳаввули тарҷумаи реалистӣ дар адабиёти тоҷик [Матн] / Л.Н. Демидчик // Садои Шарқ. – 1985. – № 10. – С. 118-125.
80. Денисов, Н. Принципы моделирование языка [Текст] / Н. Денисов. – М., 1976. – 138 с.

81. Дерюгин, А.А. Трелиаковский переводчик [Текст] / А.А. Дерюгин // - Издательство Саратовского Университета, 1985. – 190 с.
82. Дехотӣ, А. Барои сифати баланди тарҷумаи асарҳои назм [Матн] / А. Дехотӣ. Куллиёт иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди панҷ. Мақолаҳо. – Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 162-167.
83. Дехотӣ, А. Гуноҳи тарҷумон чист? [Матн] / А. Дехотӣ. Куллиёт иборат аз панҷ ҷилд. Ҷилди панҷ. Мақолаҳо. Душанбе: Ирфон, 1966. – С. 233-235.
84. Домашнев, А.И., Шишкина, И.П. Интерпретация художественного текста [Текст] / А.И. Домашнев, И.П. Шишкина, Е.А. Гончарова. – М.: Просвещение, 1989. – 208 с.
85. Задорнова, В.Я. Восприятие и интерпретация художественного текста [Текст] / В.Я. Задорнова. – М.: Высшая школа, 1984. – 152 с.
86. Зайниддинов, М. Марди майдони сухан [Матн] / М. Зайниддинов // Адабиёт ва санъат. – 2013. – 5 август.
87. Зис, О. Пояҳои хунариносии илмӣ. Тарҷумаи К. М. Пайванд [Матн] / О. Зис. – Техрон, 1360. – 264 с.
88. Иванов, А.О. Безэквивалентная лексика [Текст] / А.О. Иванов. – СПб.: Типография издательства СПбГУ, 2006. – 200 с.
89. Икрами, Дж. Время, перевод и поиск [Текст] / Д. Икрами / Памир. – 1985. – № 11. – С. 155-160.
90. Икрами, Д. Проблемы перевода русской литературы в Иране [Текст] / Д. Икрами. – Душанбе: Дониш, 1988. – 142 с.
91. Илек, Б. Вклад Иржи Левого [Текст] / Б. Илек // Мастерство перевода. Сборник шестой. – М.: Советский писатель, 1969. – С. 393-405.
92. Ирфон, Ҳ. Ба назари ман [Матн] / Ҳ. Ирфон // Шарқи сурх. – 1962. – № 6. – С. 67-73.
93. Казакова, Т. А. Художественный перевод. Теория и практика [Текст] / Т. А. Казакова. – СПб., 2006. – 554 с.
94. Кашкин, И. Для читателя-современника [Текст] / И. Кашкин. – М.: Советский писатель, 1968. – 630 с.

95. Княжева, Е.А. Оценка качества перевода. История, теория, практика [Текст] / Е.А. Княжева. – М.: ФЛИНГА, 2018. – 245 с.
96. Комиссаров, В.Н. Современное переводоведение [Текст] / В.Н. Комиссаров. – М.: ЭТС, 2004. – 423 с.
97. Комиссаров, В.Н. Теория перевода [Текст] / В.Н. Комиссаров. – М.: ВШ, 1990. – 348 с.
98. Конрад, Н.И. Запад и Восток [Текст] / Н.И. Конрад. – М.: Главная редакция восточной лит., 1972. – 495 с.
99. Коптилов, В. Оригинал и перевод [Текст] / В. Коптилов. – Киев, 1972. – 268 с.
100. Коптилов, В. Перевод с русского [Текст] / В. Коптилов // Мастерство перевода. Сборник девятый. – М.: Советский писатель, 1973. – С. 153-170.
101. Крупнов, В. Н. В творческой лаборатории переводчика. Очерки по профессиональному переводу [Текст] / В. Н. Крупнов. – М., 1976. – 213 с.
102. Кӯҳзод, Ҷ. Рӯйи гарм ва сухани нарм [Матн] / Ҷ. Кӯҳзод // Адабиёт ва санъат. – 1013. – 11 сентябр.
103. Левин, Ю.Д. Взаимосвязи литератур и история перевода [Текст] / Ю.Д. Левин // Взаимосвязи и взаимодействия национальных литератур. – М., 1961. – С. 305-308.
104. Левин, Ю.Д. Об историзме в подходе к истории перевода [Текст] / Ю.Д. Левин // Мастерство перевода. – М.: Советский писатель, 1962. – С. 373-395.
105. Левый, И. Искусство перевода [Текст] / И. Левый. – М.: Прогресс, 1974. – 396 с.
106. Лозинский, М.Л. Искусство стихотворного перевода [Текст] / М.Л. Лозинский // Багровое светило. Выпуск 17. – М.: Прогресс, 1974. – 216 с.
107. Любимов, Н.М. Перевод-искусство. 2-е издание [Текст] / Н.М. Любимов. – М.: Советская Россия, 1982. – 128 с.
108. Маниёзов, А. Айнӣ ва адабиёти рус [Матн] / А. Маниёзов // Паёми бародарӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – С. 34-43.

109. Мирсодиқӣ, Ҷ. Аносири достон [Матн] / Ҷ. Мирсодиқӣ. – Техрон: Интишороти Шифо, 1367. – 500 с.
110. Мкртчян, Л. Художественный перевод как неявная форма соавторства [Текст] / Л. Мкртчян // Литература и перевод: проблемы теории. Международная встреча ученых и писателей. – М.: Наука, 1991. – С. 118-120.
111. Морозов, М. Пособие по переводу русской художественной прозы на английский язык [Текст] / М. Морозов. – М.: Издательства лит. на иностранных язык, 1956. – 180 с.
112. Муллоқандов, Эм. Нависандагони тоҷик ва забони русӣ [Матн] / Эм. Муллоқандов // Садои Шарқ. – 1974. – № 1. – С. 124-132.
113. Мусулмонкулов, Р. Муаммои тарҷума [Матн] / Р. Мусулмонкулов // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 20 октябр.
114. Муродов, М. Асосҳои эҷоди журналистӣ [Матн] / М. Муродов. – Душанбе: Ирфон, 2014. – 256 с.
115. Муруватиён, Дж. Поэтика переводов Сотима улуғзода [Текст] / Дж. Муруватиён. – Душанбе: Эр-граф, 2020. – 272 с.
116. Мухтор, Ш. Замон ва тарҷумон [Матн] / Ш. Мухтор // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 21 август.
117. Набавӣ, А. Ҷусторҳо ва ибтикорот дар наср. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн] / А. Набавӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – 314 с.
118. Набиев, А. Масъалаҳои насри муосир [Матн] / А. Набиев. Адабиёт ва нақди адабӣ. – Душанбе: Адиб, 1993. – С. 150-162.
119. Найда, Ю. Нақши мутарҷим [Матн] / Ю. Найда // Баргузидаи мақолаҳои нашри дониш (3). Маркази нашри донишгоҳӣ. – Техрон, 1365. – С. 15-29.
120. Начафӣ, А. Масъалаи амонат дар тарҷума [Матн] / А. Начафӣ // Баргузидаи мақолаҳои нашри дониш (3). Маркази нашри донишгоҳӣ. – Техрон, 1365. – С. 3-14.
121. Одинаев, Н. Робитаҳои адабӣ: таҷрибаи амалии эҷодӣ ва пужухиши илмӣ [Матн] / Н. Одинаев. – Душанбе: Ирфон, 2004.

122. Озеров, В. Певец революционной эпохи [Текст] / В. Озеров // А.А. Фадеев. Сочинения. В трех томах. – М.: Художественная литература, 1981. – С. 5-40.
123. Отахонова, Х. Некрасов дар забони тоҷикӣ [Матн] / Х. Отахонова // Паёми бародарӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – С. 78-84.
124. Панкин, Б. Страсть к настоящему. Литературно-критические статьи и очерки [Текст] / Б. Панкин. – М.: Детская литература, 1983. – 324 с.
125. Попович, А. Проблемы художественного перевода. Под общ. ред. и с предис. П.М. Топера [Текст] / А. Попович. – М., 1980. – 199 с.
126. Пропп, В. Я. Природа комического у Гоголя [Текст] / В. Я. Пропп // Русская литература. – 1988. – № 1. – С. 27-43.
127. Расулӣ, Х. Аз табори оташ [Матн] / Х. Расулӣ // Чумхурият. – 2013. – 8 июн.
128. Раҳмонов, З. Проблемы художественного перевода и литературных связей. АКД [Текст] / З. Раҳмонов. – Душанбе, 1990. – 24 с.
129. Раҳмонов, З., Саъдуллоев, Ҷ. Ҳачвнигори маҳбуди халқ. Ба муносибати 175-солагии зодрузи Н. В. Гогол [Матн] / З. Раҳмонов, Ҷ. Саъдуллоев // Комсомоли Тоҷикистон. – 1984. – 30 март
130. Розенфельд, А. З. Произведения Гоголя на персидском языке [Текст] / А. З. Розенфельд // Гоголь. – Л.: ЛГУ, 1954. – С. 180-198.
131. Россел, В. Перевод и национальное своеобразие подлинника [Текст] / В. Россел // Вопросы художественного перевода. – М.: Советский писатель, 1955. – С. 170-176.
132. Россел, В. Нужна история художественного перевода в СССР [Текст] / В. Россел // Мастерство перевода. Сборник. – М.: Советский писатель, 1963. – С. 58-62.
133. Русские писатели о литературном традиции. Т. 1 [Текст]. – Л.: Советский писатель, 1955. – 790 с.
134. Русско-таджикский словарь. Свыше 72000 слов [Текст]. – М.: Русский язык, 1985. – 1279 с.

135. Садуллаев, Д. М. Перевод как фактор литературного влияния. АКД [Текст] / А. Садуллоев. – Душанбе, 1990. – 26 с.
136. Сайфуллоев, А. Асарҳои Гогол ба забони тоҷикӣ [Матн] / А. Сайфуллоев // Тоҷикистони советӣ. – 1959. – 1 апрел.
137. Сайфуллоев, А. Дӯстии халқҳо – дӯстии адабиётҳо [Матн] / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1975. – 221 с.
138. Сайфуллоев, А. Назаре ба таърихи равобити адабии халқҳои тоҷику қазок / А. Сайфуллоев [Матн] // Паёми бародарӣ. – Душанбе: Дониш, 1972. – С. 130-164.
139. Сайфуллоев, А. Ҷону ҷаҳони наср [Матн] / А. Сайфуллоев. – Душанбе: Ирфон, 2007. – 538 с.
140. Самад, В. Равобити адабӣ ва ҷараёни инкишофи адабиёт [Матн] / В. Самад // Паёми бародарӣ. Маҷмуаи мақолаҳо оид ба равобитаҳои адабии халқи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972. – С. 7-26.
141. Собир, Ш. Тарҷумаи бадеӣ ё нусхабардорӣ? [Матн] / Ш. Собир // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 9 октябр.
142. Солеҳов, С. Барои таҷрибаи эҷодкорона [Матн] / С. Солеҳов // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 13 август.
143. Соболев, Л.Н. Посobie по переводу с русского языка на французский [Текст] / Л.Н. Соболев. – М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1952. – 402 с.
144. Солеҳов, Ш. Нигоҳе ба насри давраи Истиқлол [Матн] / Ш. Солеҳов // Адабиёт ва санъат. – 2006. – № 38. – С. 6.
145. Солеҳов, Ш. Адабиёт ва шинохти он. Маҷмуаи мақолаҳо [Матн] / Ш. Солеҳов. – Душанбе: Ирфон, 2009. – 345 с.
146. Сулҳҷӯ, А. Баҳс дар мабонии тарҷума [Матн] / А. Сулҳҷӯ // Баргузидаи мақолаҳои нашри дониш (3). Маркази нашри дониш. – Техрон, 1365. – С. 37-53.
147. Табаров, С. Гогол ва адабиёти тоҷик [Матн] / С. Табаров // Шарқи сурх. – 1952. – № 3. – С. 118-122.

148. Тарковский, Р.Б. О системе дословного перевода в России 18 в. [Текст] / Р.Б. Тарковский // ТОДРЛ. – 1974. – Т. 29. – С. 243-256.
149. Тилавов, Б. Тарчума санъат аст [Матн] / Б. Тилавов // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 4 сентябр.
150. Турсунзода, М. Маҳорати бадеии навсисандагонро пай дар пай баланд бардорем [Матн] / М. Турсунзода // Шарқи сурх. – 1951. – № 5. – С. 111-115.
151. Турсунзода, М. Ҳар гулеву як бӯе [Матн] / М. Турсунзода // Маориф ва маданият. – 19977. – 11 январ.
152. Улуғзода, С. О Л.Н. Толстой [Текст] / С. Улуғ-заде // Единение. Избранные статьи и очерки. – Душанбе: Таджикгосиздат, 1963. – С. 120-124.
153. Улуғзода, С. Чашмаи хушкнашавандаи маҳорати бадеӣ [Матн] / С. Улуғзода // Шарқи сурх. – 1960. – № 11. – С. 170-171.
154. Улуғзода, С. Адиби диалогоҳ [Матн] / С. Улуғзода // Маданияти Тоҷикистон. – 1983. – 4 октябр.
155. Файзуллаев, Р. Национальный колорит в художественном переводе [Текст] / Р. Файзуллаев. – Ташкент, 1979. – 220 с.
156. Федоров, А.В. Введение в теории перевода [Текст] / А.В. Федоров. – М.: Изд. лит. на иностр. яз., 1958. – 381 с.
157. Федоров, А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистич. пробл.) [Текст] / А.В. Федоров. – М.: Высш. шк., 1983. – 303 с.
158. Федоров, А.В. Искусство перевода и жизнь литературы. Очерки [Текст] / А.В. Федоров. – Л., 1983. – 179 с.
159. Футухӣ, Р.М. Балоғати тасвир [Матн] / Маҳмуд Футӯҳӣ Рудмаъзанӣ. – Теҳрон: Сухан, 1385. – 464 с.
160. Хачатурян, Н. Реалия и переводимость [Текст] / Н. Хачатурян // Мастерство перевода. Сборник девятый. – М.: Советский писатель, 1973. – С. 42-61.
161. Холмуҳаммадов, Н. Кушоиши кор [Матн] / Н. Холмуҳаммадов // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 21 август.

162. Холмухаммадов, Н. Як ҳикмати тарҷума [Матн] / Н. Холмухаммадов / Садои Шарқ. – 1983. – № 5. – С. 115-120.
163. Холов, Х.Р. История и принципы перевода лирической поэзии А.С. Пушкина в таджикской литературы. АКД [Текст] / Х.Р. Холов. – Душанбе, 2000. – 28 с.
164. Храпченко, М.Б. Творческое индивидуальность писателя и развития литературы [Текст] / М.Б. Храпченко. – М.: Художественная литература, 1977. – 446 с.
165. Ҳодизода, Р. Гогол нависандаи бузурги рус [Матн] / Р. Ҳодизода // Н.В. Гогол. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 3 ҷилд. Ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1985. – С. 5-11.
166. Ҳошим, Р. Чанд сухан дар бораи яке аз тарҷумонҳои аввалини адабиёти бадеии рус ва китоби ӯ [Матн] / Р. Ҳошим // Шарқи сурх. – 1959. – № 1. – С. 134-139.
167. Ҳошим, Р. Дар ҳошияи тарҷумаи як китоб [Матн] / Р. Ҳошим // Маориф ва маданият. – 1969. – 23 март.
168. Ҳошим, Р. Ҳабиб Юсуфӣ [Матн] / Р. Ҳошим // Сухан аз устодон ва дӯстон. – Душанбе: Ирфон, 1971. – С. 117-127.
169. Ҳошим, Р. Омӯзгори ғамхору саҳтгир [Матн] / Р. Ҳошим // Сухан аз устодон ва дӯстон. – Душанбе: Ирфон, 1971. – С. 17-41.
170. Ҳошим, Р. Масъулиятшиносӣ [Матн] / Р. Ҳошим // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 18 август.
171. Ҳошим, Р. Яке аз тарҷумонҳои аввалини адабиёти рус ва китоби ӯ [Матн] / Р. Ҳошим // Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 233-241.
172. Ҳошим, Р. Шер дар майдони адабиёт [Матн] / Р. Ҳошим // Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 170-176.
173. Ҳошим, Р. Назаре ба сарғаҳи маданияти нави тоҷикӣ [Матн] / Р. Ҳошим // Солҳо дар саҳифаҳо. Мақолаҳо ва ёддоштҳо. – Душанбе: Адиб, 1988. – С. 213-221.

174. Ҳошим, Р., Келдиев, И. Инсони зариф ва коршинос [Матн] / Р. Ҳошим, И. Келдиев // Садои Шарқ. – 1983. – № 6. – С. 113-117.
175. Чередниченко, В. Методи изучения и анализа художественного произведения [Текст] / В. Чередниченко // Литературная Грузия. – 1986. – №5. – С. 151-166.
176. Чуковский, К.И. Високое искусство [Текст] / К.И. Чуковский. – М.: Советский писатель, 1968. – 382 с.
177. Шодикулов, Ҳ. Пири устодони сухан [Матн] / Ҳ. Шодикулов // Л.Н. Толстой. Асарҳои мунтахаб. Иборат аз 8 ҷилд. Ҷилди 1 (Тарҷумаи Ҳабиб Аҳрорӣ). – Душанбе: Ирфон, 1978. – С. 5-17.
178. Шодикулов, Ҳ. Тарҷума чӣ тавр бояд шавад? Мусоҳиба бо Ш. Шараф [Матн] / Ҳ. Шодикулов // Маданияти Тоҷикистон. – 1981. – 14 август.
179. Шукуров, М. Асарҳои Николай Василевич Гогол ба забони тоҷикӣ [Матн] / М. Шукуров // Мактаби советӣ. – 1952. – № 6. – С. 25-30.
180. Шукуров, М. Аз таърихи тарҷумаи асарҳои Л.Н. Толстой ба забони тоҷикӣ [Матн] / М. Шукуров // Паёми бародарӣ. Маҷмуаи мақолаҳо оид ба робитаҳои адабии халқи тоҷик. – Душанбе: Дониш, 1972. – С. 27-33.
181. Шукуров, М. Тарҷумаи бадеӣ дар марҳилаи имрӯзаи адабиёти тоҷик / М. Шукуров [Матн] // Садои Шарқ. – 1983. – № 10. – С. 113-121.
182. Якобсон, Р.О. О лингвистических аспектах перевода [Текст] / Р.О. Якобсон // Вопросы теории перевода в зарубежной лингвистике. – М.: Международные отношения, 1978. – С. 16-24.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I. Таълифоти муаллиф дар маҷаллаҳои тақризшавандаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон:

- [1-М]. Исмоилова, Д.Ҳ. Ҳабиб Аҳрорӣ – муҳаққиқи назария ва таърихи тарҷума [Матн] / Д.Ҳ. Исмоилова // Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. – Душанбе, 2022. – №2 (97). – С. 222-225.
- [2-М]. Исмоилова, Д.Ҳ. Равиши интиҳоб ва тарҷумаи осори бадеӣ (Дар мисоли фаъолияти эҷодии Ҳабиб Аҳрорӣ) [Матн] / Д.Ҳ. Исмоилова // Суханшиносӣ. – Душанбе, 2022. – №3. – С. 139-147.
- [3-М]. Исмоилова, Д.Ҳ. Муруре ба зиндагиномаи Ҳабиб Аҳрорӣ [Матн] / Д.Ҳ. Исмоилова // Номаи Донишгоҳ. Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ. – Хучанд, 2023. – №1 (74). – С. 142-147.

II. Дар маҷмаа ва нашрияҳои илмии дигар:

- [4-М]. Исмоилова, Д.Ҳ. Ҳунари тарҷумонии Ҳабиб Аҳрорӣ (дар мисоли тарҷумаи «Мочарои Иван Иванович ва Иван Никифорович»-и Н.В. Гогол) [Матн] / Д.Ҳ. Исмоилова // Маводи конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ донишҷӯён, магистрантон ва омӯзгорон дар Донишқадаи омӯзгорӣ Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент дар мавзӯи «Инсон. Табиат. Илм». – Панҷакент, 2019. – С. 166-171.
- [5-М]. Исмоилова, Д.Ҳ. Сабақҳои ибратбахш ва ҳунари нависанда [Матн] / Д.Ҳ. Исмоилова // Анвори илм. – Панҷакент, 2022. – №3. – С. 235-241.
- [6-М]. Исмоилова, Д.Ҳ. Баъзе масъалаҳои назарияи тарҷумаи бадеӣ аз нигоҳи Ҳабиб Аҳрорӣ [Матн] / Д.Ҳ. Исмоилова // Маводи конференсияи байналмиллалӣ илмӣ-назариявӣ дар мавзӯи «Аз таърихи пайвандҳои илмӣ ва адабии халқҳои тоҷикӣ: гузашта, ҳозира ва оянда», дар иртибот ба ифтихори 31-солагии Истиқлолияти давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 145-солагии сардафтари адабиёти муосири тоҷикӣ Садриддин Айний, эҳёи нави густириши робитаҳои иқтисодӣ, илмӣ-адабӣ ва фарҳангии Тоҷикистону Ўзбекистон (27-28.04.2023). – Душанбе: ДДОТ ба номи С. Айний, 2023. – С. 213-215.